

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

KUR'AN'DA İBADETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI, ÇEŞİTLENMESİ
VE FIKHÎ BAKIMDAN HÜKÜMLERİ

Yüksek Lisans Çalışması

Tahir MEHTİOĞLU

İstanbul 2008

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

KUR'AN'DA İBADETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI, ÇEŞİTLENMESİ
VE FIKHÎ BAKIMDAN HÜKÜMLERİ

Yüksek Lisans Çalışması

Tahir MEHTİOĞLU

Danışman: Prof. Dr. Celal YENİÇERİ

İstanbul 2008

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi TAHİR MEHTİOĞLU nın KUR'AN'DA İBADETLERİN ORTAYA ÇIKIŞI, ÇEŞİTLENMESİ VE FIKHİ BAKIMDAN HÜKÜMLERİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.06.2008 tarih ve 2008/10-25 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 04.07.2008

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. CELAL YENİÇERİ

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. VECDİ AKYÜZ

3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. HARUN ANAY

ÖZET

Biz bu çalışmamızda namaz, oruç, hac, zekât, kurban vs. gibi ibadetlerin, Kur'an'da ortaya çıkışını, çeşitlenmesini ve fikhî bakımdan hükümlerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Bu ibadetleri ele alırken başta her ibadetin mahiyetine, tarihçesine, varsa çeşitlerine, Kur'an'dan delillerine ve fikhî bakımdan hükümlerine ulaşmaya çalıştık. Ayrıca ibadetlerin tarihi gelişimini araştırırken Hz. Peygamberin dönemine inerek bu ibadetler o dönemde Hz. Peygamberin müdahalesiyle, düzenlemesiyle nasıl en son halini aldı ve kendi hayatında bunları ne zaman sistemli (düzenli) bir hale soktu ve nasıl uygulardı vs. gibi sorulara da cevap aramaya çalıştık. Yani araştırmamızda Kur'an'daki ibadetleri Hz. Peygamberin hayatına yerleştirirken bir bakıma onun ibadet hayatıyla birlikte, deyim yerinde ise ibadetlerin sîretini oluşturmaya çalıştık.

Summary

In our study, we tried to present the appearance and development of worships such as praying/namaz, fasting/oruj, obligatory alms/zakat, pilgrimage/hajj, sacrificialy/kurban and the other related issues in Islamic Law. During working in these kinds of worship, mainly we tried to reach the nature of them, and their development history, and their various styles if there were, and their basis from Kuranic verses, and their related rules of Islamic Law. Furthermore, while studying the development history of these kinds of worship we aim to go to the time of Prophet Muhammad (p.b.u.h.) and to find replies to some questions such as being put into organisation and practice of things we are concentrating on. For example, how the Prophet was able to arrange these kinds in their final and systematic order of today? Briefly, we tried to present the prophetic story of worship besides arranging the kinds of worship originated from Kuran into Prophet Muhammad's (p.b.u.h.) life.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
Kısaltmalar	IV
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ.....	1

İBADET KAVRAMI, TANIMI, USUL BAKIMINDAN MÜKELLEF VE MÜKELLEFİYET

A- GENEL ve DAR ANLAMıyla İBADET KAVRAMI	1
1- Giriş.....	1
2- Geniş ve Dar Anlamda İbadet.....	3
B- KUR'AN'DA İBADET ve TARİHÇESİ	6
1- Kur'an'da İbadet Kelimesiyle Eşanlımlı ve Ona Yakın Kelimeler	6
2- Allah'a Yapılan İbadet	7
3- Allah'tan Başkalarına İbadet	11
4- Kur'an'da İbadetin Tarihçesi.....	13
C- HÜKÜM, KISIMLARI ve MÜKELLEFİYET.....	18
1- Mükellefin Tanımı ve Görevleri.....	18
2- Teklif Hükümler.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

BEDEN İLE YAPILAN İBADETLER OLARAK NAMAZ, ORUÇ VE TEMİZLİK ŞARTLARI

A- KUR'AN'DA TEMİZLİK ve ÇEŞİTLERİ.....	31
1- Temizliğin Tanımı ve Mahiyeti.....	32
2- Temizlik Çeşitleri ve Ortaya Çıkışı.....	34
a- Abdest.....	34
b- Gusül/Boy Abdesti.....	36
c- Teyemmüm.....	37

B- KUR'AN ve SÜNNET'TE NAMAZ ÇEŞİTLERİ.....	39
1- Kur'an'da Beş Vakit Namaz ve Cuma Namazı.....	39
a- Namazın Tanımı ve Mahiyeti.....	39
b- Kur'an'da Namaz Çeşitleri ve Ortaya Çıkışı.....	43
c- Cuma Namazı ve Ortaya Çıkışı	53
d- Beş Vakit Namaz ve Cuma Namazının Hükümü	63
2- Sünnet'te Mendub/Nafile Namazlar ve Ortaya Çıkışları	66
a- Mendub Namazların Ortaya Çıkışı, Bayram ve Cenaze Namazları....	66
b- Mendub Namazlarının Çeşitleri ve Hükümleri.....	70
C- KUR'AN'DA ORUÇ ve İTİKÂF.....	79
1- Orucun Mahiyeti ve Ortaya Çıkışı	79
a- Cahiliye ve Mekke Devrinde Oruç.....	82
b- Medine Devrinde Oruç.....	83
2- Orucun Çeşitleri, Hükümü ve Kur'an'dan Delilleri.....	85
3- İtikâfın Tanımı, Ortaya Çıkışı ve Delilleri	87

İKİNCİ BÖLÜM

MAL İLE YAPILAN İBEDETLER OLARAK İNFÂK VE KURBAN

A- KUR'AN'DA İNFÂK - ZEKÂT.....	91
1- Giriş.....	91
2- Kur'an'da Zekât	99
3 Zekâtın Tanımı ve Mahiyeti.....	101
4- Zekâtın Ortaya Çıkışı ve Çeşitleri.....	103
a- Mekke Devrinde Zekât.....	104
b- Medine Devrinde Zekât	110
5- Sadakanın Tanımı, Çeşitleri ve Hükümü	118
B- KUR'AN ve SÜNNET'TE KURBAN, KURBAN'IN TARİHÇESİ ve İSLAM DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKIŞI, ÇEŞİTLERİ ve HÜKÜMLERİ.....	121
1- Kurbanın Tanımı ve Ortaya Çıkışı	121
2- Kurban Çeşitleri	129

a- Udhiyye Kurbanın Mahiyeti ve Ortaya Çıkışı.....	130
b- Hedy Kurbanın Tanımı ve Mahiyeti.....	132
b1- Hedy Kurbanın Ortaya Çıkışı.....	133
b2- Hedy Kurbanın Çeşitleri.....	134
c- Adak Kurbanın Mahiyeti ve Ortaya Çıkışı.....	135
d- Nesîke/Akîka Kurbanı, Mahiyeti ve Ortaya Çıkışı.....	138
e- Nafîle/Tatavvu' Kurbanın Mahiyeti ve Ortaya Çıkışı.....	139
3- Kurbanın Hükümü ve Kur'an'dan Delilleri.....	140

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HEM MAL HEM DE BEDEN İLE YAPILAN İBADETLER OLARAK HAC VE UMRE

A- KUR'AN ve SÜNNET'TE HAC, KÂBE ve TARİHÇESİ.....	143
1- Haccın Tanımı ve Mahiyeti.....	143
2- Haccın Ortaya Çıkışı ve Haccın Rükünleri, Vacip ve Sünnetleri.....	144
a- İhrama Girme ve İhramdan Çıkma.....	153
b- Telbiye.....	154
c- Vakfe, Hums ve İfada.....	155
d- Tavaf, Haceru'l-Esved ve İstılam.....	159
e- Sa'y, Cemrelerin Taşlanması ve Hac'da Kurban.....	164
B- KUR'AN ve SÜNNET'TE UMRE.....	168
1- Umre Tanımı ve Ortaya Çıkışı	168
2- Hacc ve Umrenin Hükümü, Kur'an'dan Delilleri.....	172
SONUÇ	175
KAYNAKÇA	179

Kısaltmalar

a.g.e	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
(a.s)	: aleyhisselam
b.	: İbn (oğlu)
bsk.	: baskı
c.	: cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazreti
h.	: hicrî
m.	: milâdî
ö.	: ölüm tarihi
İFAVY	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
(r.)	: radiyallahu anh
(r.a)	: radiyallahu anha, anhum
s.	: sayfa
(sad.)	: sadeleştiren
(s.a)	: sallallahu aleyhi ve selem
(thk)	: tahkik
(trc.)	: tercüme
t.y.	: tarih yok
vd.	: ve devamı
v.s	: ve saire
y.y	: basım yeri yok

ÖNSÖZ

Din olgusunun insanlık tarihine eşit olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Âdem'in ilk insan ve ilk Peygamber olduğu düşünülürse din de onunla birlikte doğmuş ve bu günlere gelmiştir. Şu bir gerçektir ki, insanlar hiçbir zaman dinden ve dinî düşünceden uzak kalmamış ve daima kendilerinden üstün bir kudrete ibadet etme ihtiyacı duymuşlardır. Dolayısıyla ibadet, mahiyeti bilinmeyen fakat varlığı, sonsuz kudreti ve büyüklüğü her alanda ve her yerde hissedilen, her türlü tasarruf kudretine sahip olan zata karşı gösterilen tedarru, saygı, itaat ve ta'zimin en yüksek mertebesi şeklinde tarif edilmiştir.

Biliyoruz ki, dinin muhatabı insandır. Şâri'nin kullarına yönelik birtakım emir ve yasakları vardır ve mükelleflerden bu konulara uygun davranışta bulunmaları istenir. Yani mükellefin Yaratıcısına karşı bir takım sorumlulukları vardır. Bunların başında da ibadet gelir.

İbadeti de geniş ve dar manasıyla ele almak gerekir. Geniş manasıyla ibadet Yüce Allah'ın bizlerden yapmamızı istediği her türlü güzel iş ve davranışı, bütün dinî ve ahlâki görevleri içine alırken, dar anlamıyla ibadet ise namaz, oruç, hac, zekât, kurban vs. gibi Yüce Allah ve Peygamberi (s.a) tarafından bizlere bildirilmiş olan belli dini görevleri kapsar.

İbadetleri âlimler üç başlık altında toplamaktadır. Bunlardan birincisi; namaz ve oruç türünden olup bedenle yapılan ibadetlerdir. İkincisi, zekât ve kurban gibi sadece malla yapılan ibadetlerdir. Üçüncüsü ise, hac ve umre gibi hem malla hem de bedenle yapılan ibadetlerdir.

İşte bizde araştırmamızda bu dar anlamdaki ibadetlerin, Kur'an'da ortaya çıkışını, çeşitlenmesini ve fikhî bakımdan hükümlerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Bu ibadetleri ele alırken başta her ibadetin mahiyetine, tarihçesine, varsa çeşitlerine, Kur'an'dan delillerine ve fikhî bakımdan hükümlerine ulaşmaya çalıştık. Ayrıca ibadetlerin tarihi gelişimini araştırırken Hz. Peygamberin dönemine inerek bu ibadetler o dönemde Hz. Peygamberin müdahalesiyle, düzenlemesiyle nasıl en son halini aldı ve kendi hayatında bunları ne zaman sistemli (düzenli) bir hale soktu ve nasıl uygulardı vs. gibi sorulara da cevap aramaya çalıştık. Yani araştırmamızda Kur'an'daki ibadetleri Hz.

Peygamberin hayatına yerleştirirken bir bakıma onun ibadet hayatıyla birlikte, deyim yerinde ise ibadetlerin sîretini çıkarmaya çalıştık.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında ibadet kavramıyla birlikte usul bakımından mükellef ve mükellefiyeti işledik. Birinci bölümde bedenle yapılan ibadetleri, ikinci bölümde, mal ile yapılan ibadetleri, üçüncü bölümde de hem mal hem de beden ile yapılan ibadetleri ele aldık.

Araştırmamızda yukarıdaki yöntemi izlerken başta birkaç Kur'an-ı Kerim meali olmak üzere, hadis, tefsir, sebebi nzl kitaplarından ve diğer İslamî kaynaklardan yararlanılmıştır.

Araştırma konusunun seçiminden, bu çalışmamın ortaya çıkışına kadar, her türlü aşamadaki, yönlendirmeleri, açılımları ve sabırlı tutumuyla yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Celal Yeniçeri bey'e, çalışmamızı okuyarak yapıcı tenkit ve düzeltmelerde bulunan jüri hocalarım Prof. Dr. Vecdi Akyüz bey'e ve Yrd. Doç. Dr. Harun Anay bey'e en içten teşekkür ederim. Ayrıca Yüksek lisans çalışmalarımın gerek ders, gerekse tez aşamasında olsun kendilerinden yararlandığım bütün hocalarıma, çalışmam boyunca daima desteklerini gördüğüm başta annem, babam ve eşim olmak üzere bütün dostlarıma, kütüphane hizmetlerini sunan *İSAM* ve *İLAM* yetkililerine teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

İstanbul, 2008

Tahir MEHTİOĞLU

GİRİŞ

İBADET KAVRAMI, TANIMI, USUL BAKIMINDAN MÜKELLEF VE MÜKELLEFİYET

A- GENEL ve DAR ANLAMıyla İBADET KAVRAMI

1- Giriş:

“Abede” (عبد) fiilinin mastarı olan “*el-ibadet*” (العبادة) kelimesi, sözlükte “kulluk etme, boyun eğme, itaat, alçak gönüllülük, tapma ve tapınma” anlamlarına gelir¹. İbadet edene “*âbid*”, kendini ibadete vermeye “*te’abbud*” ibadet edilene “*ma’bûd*” ve ibadet mahalline “*mâ’bed*” denir. Kul ve köle anlamlarına gelen “*abd*” kelimesi de aynı köktendir.

“Dilimizde “*ibadet*” ve o kökten türemiş bulunan diğer kelimeler, hiç değiştirilmeden dinî tabir olarak kullanılmakta ve bunun Türkçeleştirme adına, muhtevasının zedelenmesine fırsat verilmemiştir. Örneğin ibadet’i “tapmak, tapınmak”, ma’bud’u “*tapı*”, âbid’i “*tapan*” ve ma’bed’i “*tapınak*” gibi vs. bu kelimeler Elmalılı Hamdi Yazır’a göre ibadet’in değil de, genel olarak itaatin manası olabilmektedir. Hatta tapmak ve tapınmak kelimelerinde az çok ne yaptığını bilmemek gibi bir şuarsuzluk manası anlarız ki, bunları puta tapmak, haça tapmak gibi yerlerde kullanırız. Bundan dolayı “*sana ibadet ederiz*” yerine sadece Türkçe olsun diye “*sana taparız*” veya “*tapınırız*” demek, dilimizin inceliğini kaybetmek olur. Kulluk etmek, şuur, (bilinç)

¹ İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, “a-b-d” md. Beyrut Daru's-Sadr, t.y., III, 272–273; Zebîdî, Muhibbû'd-Din Ebi Fayz, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, “a-b-d” md. (thk. İbrahim Terzî), Beyrut Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1975, VIII, 327–347

açısından tapmak kelimesinden daha iyidir. Bu da ibadetten zayıf olan kulluğun manasıdır².

İbadet, niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan yüce Allah'a yaklaşmayı ifade eden özel itaattir. İtaat, niyete bağlı olsun olmasın ve kimin için yapıldığı bilinsin bilinmesin, yapılması hayırlı olan ameli işlemektir. Allah'a yaklaşmak (kurbet) niyete bağlı olmasa bile yapılması hayırlı olan ameli, kime yapıldığını bilerek yani yaklaşmak istediği zatı tanıyarak yapmaktır. Bundan dolayı her ibadet, Allah'a bir yaklaşma ve her yaklaşma bir itaattir. Fakat her itaat yaklaşma sayılmaz ve her yaklaşma ibadet olmaz. Örneğin Allah'ı tanımak için düşünmek bir itaattir. Fakat kendisine yaklaşmak istenilen yüce Allah düşünce durumunda henüz tanınmış olmadığından bu düşünce bir yaklaşma değildir ve niyete bağlı olmadığından ibadette değildir. İhtiyaç sahiplerine yardım etmek, sadaka vermek, vakıf yapmak, köle azat etmek ve benzeri şeyler niyete bağlı olmayan fiiller hem yakınlık, hem itaattir, ibadet değildir. Fakat oruç, namaz, hac, zekât ve cihad gibi yapılmasında niyet şart olan ameller hem ibadet, hem yakınlık ve hem de itaattirler. Demek ki, ibadet, insanın ruh ve bedence, dış görünüşü ve içyüzünde bütün varlığıyla yalnız Allah'a yapılan şuurlu bir itaat ve yakınlıktır³.

Dinî bir kavram olan ibadet ile ilgili âlimler tarafında pek çok tanım yapılmıştır. Bunlardan bir kaçına burada yer vermek daha uygun ve yerinde olacaktır:

“Mükellefin, Rabbine saygı ve ta'zim maksadıyla, nefsinin arzu ve isteklenin aksine hareket etmesi”⁴ anlamına gelen İbadet kavramı, bununla beraber “ Allah'a karşı hudû⁵nun en yüksek mertebesi”⁶ ve “kulluğun nihai (son) noktası”⁷ gibi anlamlara gelir.

² Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dinî Kur'an Dili*, İstanbul Ebüziya matbaası, 1935, I, 96–97

³ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dinî Kur'an Dili*, I, 95–96

⁴ Cürcanî, Ebü'l-Hasan Seyyid, *Kitâbü't-Ta'rifat*, Beyrut Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, 146

⁵ Hudû' eğilmek, bükülmek, tam teslim olup itaat etmek vs. gibi anlamlara gelir. Daha geniş bilgi için bak. Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, (İstanbul Kuba yay.), t.y. VIII, 468

⁶ el-Mevsûatü'l-fıkhıyye, Kuveyt 1414/1993, “İbade” md. XXIX, 256

⁷ Tehanevî, Muhammed b. A'la, *Keşşâfü'İstulâhatü'l-fünûn*, Beyrut Dârü's-Sadr, t.y. II, 958

“Allah’ın emirlerini yerine getirme, O’na kullukta bulunma ve kulluğun şuurunda olma” şeklinde de tarif edilmiştir⁸.

“Şeriat lisanında ibadet: Niyete mütevakıf olarak yapılmasında sevab olan ve Cenab-Allah’a kurbet ifade eden taat-ı mahsusadır.”⁹

İslamî kaynaklardaki kullanımını incelediğimiz zaman, “ibadet” kavramı “genel anlamda ibadet” ve “dar anlamda ibadet” olmak üzere iki kısımda ele alındığını görmekteyiz.

2- Geniş ve Dar Anlamda İbadet

a- Geniş anlamıyla ibadet

İslam’da ibadet; mahiyeti bilinemeyen fakat varlığı, sonsuz kudreti ve büyüklüğü her alanda ve her yerde hissedilen, her türlü tasarruf kudretine sahip olan yüce yaratıcıya karşı gösterilen tevazu, saygı, itaat ve ta’zimin en yüksek mertebesidir. Böyle bir saygı varlık, hayat ve bunlara ait bütün nimetleri veren yalnızca Allah’a aittir. Mutlak kudret sahibi olan Allah’a tam bir ihlâs ile yapılan ibadet, sonsuz bir saygı ve sevgiyi içerir. Bunun için ibadetin özünde, kalbin tamamıyla Allah’a dönmesi ve yalnız ona bağlanması fikri yatar. İslam’da ibadetin en yüksek mertebesi, herhangi bir menfaat düşüncesiyle değil, ancak ibadete layık tek ilah olduğu için, Allah’a yüksek bir ta’zim ve samimiyetle itaat etmektir¹⁰.

İslam, ibadetin alanını oldukça geniş tutmuştur. Allahın rızasını kazandıracak her hareket, davranış, duyuş ve düşünce ibadetin kapsamına girmektedir. Yani ibadet, sadece namaz, oruç, zekât ve hac gibi sistematik ibadetlerden oluşan bir eylem şekli değildir. Düşünmek, yoldaki bir taşı kenara atıvermek veya birisine iyi bir söz

⁸ Kuşeyrî, Ebü’l-Kasım Zeynüislam, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, (thk. Mahmud b. Şerîf), Kahire Dârü’l-Kütübi’l-Hadise, 1974, II, 429

⁹ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmusu*, (haz. Ayhan Yalçın), İstanbul 1996, II, 396

¹⁰ Koca, Ferhat, *İslam Hukukunda İbadet Kavramı*, Çorum İmvak, 2000, 10; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târihi*, (haz. C. Kurnaz), (Ankara Akçağ Yay.), 1998, 8–9

söylemek, bir hayvanı doyurmak, ona su vermek ibadettir. Geniş manasıyla ibadet bütün hayatı içine alır, böylelikle de hayatın her anında Allah ile bağ koparılmamış olur. Bu bağ, fert yalnızken, çalışma anında, ticaret esnasında, idarede, savaşta, barışta, öfkede, sevgide, şefkate kurulabilir. Kısaca ibadet, insanın hem yaratıcıya hem de yaratılanlara karşı yapmış olduğu tüm güzel eylemlerdir. Burada önemli bir hususta şudur ki, bu eylemlerin ibadet özelliği kazanabilmesi için, bu eylemleri yapan kişinin mü'min olması yani iman etmiş olması gerekir¹¹. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şu husus açıkça belirtilmektedir:

— *İnanıp yararlı iş işleyenler için, Allah'ın vaadi gereğince temelli kalacakları nimet cennetleri vardır*¹².

— *Doğrusu inkâr edip, inkârcı olarak ölenlerin hiçbirinden, yeryüzünü dolduracak kadar altını fidye vermiş olsa bile, bu kabul edilmeyecektir. İşte elem verici azab onlarıdır, onların hiç yardımcıları da yoktur*¹³.

— *Doğrusu, yeryüzünde olan bütün şeyler ve onların bir katı daha kâfirlerin olsa da, kıyamet gününün azabından kurtulmak için fidye verseler kabul edilmez. Onlara elem verici azab vardır*¹⁴.

Bu ayetlerde ve benzeri ayetlerde iyi ve güzel amellerin ancak iman ile bir önem kazanacağına işaret edilmekte, aksi takdirde bu tür fiillerin, Allah katında birer ibadet özelliği olan fiiller olmayıp, sadece “iyi veya faydalı işler” özelliği taşıyan fiiller olduğu dikkat çekilmektedir.

Cehenneme girenlere buraya niçin geldikleri sorulduğunda onların, inançsızlıkları yanında namaz kılmadıklarını, fakirlere yardım etmediklerini, bâtıl söze dalanlarla beraber olduklarını vb. itiraf etmeleri¹⁵ azabın sadece inançsızlığa verilen bir

¹¹ Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İstanbul İz Yayıncılık, 1995, I, 9–10

¹² Lokman, 31/8

¹³ Âli-İmran, 3/91

¹⁴ Mâide, 5/36

¹⁵ Müddesir, 74/40–47

ceza değil, inanılan ilkelerin gereğini yerine getirmemenin de cezası olduğunu gösterir. Zaten ahretteki yargılama da herkesin yaptığı amele göre olacaktır¹⁶.

b- Dar anlamıyla ibadet

“Niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan, Yüce Allah’a yakınlık ifade eden ve özel bir şekilde yapılan taat ve fiiller”dir. Bu anlamdaki ibadet, Allah’ın sevdiği ve aynı zamanda razı olduğu söz, fiil, açık ve gizli birtakım amelleri içine almaktadır¹⁷.

Dar anlamdaki ibadeti, ibadetin kendindeki özellik ve uygulayan açısından olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.

1. İbadetteki özellik açısından: Bu açıdan ibadeti, hüküm, vakit, yapıma şekli ve özü itibariyle birkaç kısımda ele alınabilmektedir. Şöyle ki, hüküm yönünden ibadetler; farz, vacip, nafil gibi ibadetleri içine almakta; Vakit yönünden ibadetler; muayyen bir vakit tayin edilmeyen ibadetler, kefaretlere bunun örneğidir. Vakti tayin edile gelen ibadetler, bunlar namaz, oruç ve hac gibi ibadetlerdir. Yapılış şekli ile de ibadetler, bedenî, malî, hem malî hem de bedenî ibadetleri içine alır ki, biz bunu ileride daha geniş bir şekilde ele alacağız. Özü bakımından ibadetler ise zahirî veya maddî, batınî veya kalbî ibadetleri içine almaktadır.

2. Uygulayıcısı açısından ibadetler: Uygulamada asaleten ve niyabeten (veya vekâleten) ibadetler ile uygulayanların sayısı bakımından içtimai ve ferdî ibadetler şeklinde kısımlara ayrılmaktadır¹⁸.

¹⁶ Zilzâl, 99/7–8

¹⁷ Koca, *İslam Hukukunda İbadet Kavramı*, 9

¹⁸ Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 9–17

B- KUR'AN'DA İBADET ve TARİHÇESİ

1- Kur'an'da İbadet Kelimesiyle Eşanlamlı ve Ona Yakın Kelimeler

Kur'ân-ı Kerîm'de kulun Allah'a saygı ve itaatini ifade etmek üzere “tezellül”, “dua”¹⁹, “hudû”²⁰, “huşu”²¹, “kurbet”²², “itaat”²³, “ittibâ”²⁴, “istikâne”²⁵, “İslam”²⁶, “tesbîh”²⁷, “kunut”²⁸, “zikir”²⁹, “nüsük”³⁰, “inâbe”³¹, “avn”(istiane)³², “şükür”³³, “hamd”³⁴, “tekbîr”³⁵, “tebrik”, “tezzaru”³⁶, “teevvüh” (evvah³⁷), “salât”³⁸, “kıyam”, “kıraat”, “rukû”, “secde”, “kuûd”³⁹, gibi kelimeler ibadetle eşanlamlı veya yakın anlamlı kavramlar olarak kullanıldığı görülmektedir.

Celal Yeniçeri hocanın tesbitine göre belli zamanlarla beraber kullandıklarında; *hamd*, *tesbih*, *zikr* ve yine *kıraat* anlamında kullanılmış olan “*kur'an*” fiili ve bütün bu saydıklarımızın masdarları ve türevleri ıstılah olarak salât (namaz) anlamında kullanılmıştır. Eğer bunlar herhangi bir zamana bağlanmamışlarsa o takdirde *hamd*, *zikir* ve *tesbih* fiil ve masdarları belli zaman ve şekli olan namaz (salât) değil de kendi aslî kök anlamlarında; şükür, niyaz ve genel anlamda ibadet türü serbest ibadetler

¹⁹ A'râf, 7/56; Furkan, 25/77

²⁰ A'râf, 7/55

²¹ Enbiya, 21/90; Mü'minûn, 23/2

²² Tevbe, 9/99

²³ Enfâl, 93/1, 20, 46

²⁴ Kasas, 28/49

²⁵ Âli-İmran, 3/146; Mu'minûn, 23/76

²⁶ En'âm, 55/14

²⁷ Âli-İmran, 3/191; Kaf, 50/39; Taha, 20/130

²⁸ Rum, 30/26

²⁹ Cum'a, 96/9; Ankebût, 29/45

³⁰ En'âm, 55/162

³¹ Zümer, 39/54; Ra'd, 13/27

³² Fâtîha, 1/5; Bakara, 2/153

³³ Sebe', 34/13; Zümer, 39/7; Duhâ, 93/11; Tirmizî, Edeb, 54

³⁴ Kaf, 50/39. Fâtîha, 1/1

³⁵ Bakara, 2/185; İsrâ, 17/111

³⁶ En'âm, 6/43; A'râf, 7/94

³⁷ Hud, 11/75

³⁸ Bakara, 2/3, 45, 83; Nur, 24/58

³⁹ Nisâ, 4/103; Ra'd, 13/15; Nahl, 16/49; Âli-İmran, 3/191; Hicr, 15/29; Sad, 38/72

olmaktadır. Kök olarak dua anlamına gelen “salât” da İslam öncesi dönemlerden beri belli şekliyle bilinen ve Türkçemize “*namaz*” diye geçen ibadet için bir ıstılah olmuş ve bu ıstılahî anlam Kur’ân-ı Kerîm’de öne çıkmış bulunmaktadır. Eğer zikir kavramı belli bir mahal ile birlikte kullanılmışsa o, hacdaki belli ibadetleri ifade eder.

Kur’an ayetleri, namazın dışındakileri olduğu gibi onun içindeki rükünlerini de vermektedir. Kur’an’da namaz için tüme yönelik emirler olduğu gibi; kıyam, kıraat, rükû ve secde gibi her bir rükne yönetilmiş müstakil emirler de vardır⁴⁰. Kur’ân-ı Kerîm’de namazdan söz edilirken, bazen namazın öğelerinden biri veya bir kaç zikredilir ve genel manada namaz kast olunur. Bu öğeler kıyam, rükû, secde ve ka’de’dir.

İbadet Kavramı, Kur’ân-ı Kerîm’de en çok kullanılan kavramlardan biridir. Bu kavram, Kur’an’da isim, fiil ve mastar olarak 256 defa geçmektedir. Genel olarak “*Allah’a ibadet*”i ve “*Allah’tan başkalarına ibadet*”i ifade etmekte kullanılmıştır. Sadece Allah’a ibadet emredilirken, O’na ortak koşmak ve başkalarına ibadet etmek şiddetle nehy edilmiştir.

2- Allah’a Yapılan İbadet

Kur’ân-ı Kerîm’de, 82 ayette “*Allah’a yapılan ibadet*”ten söz edilmiştir. Nitekim aşağıdaki ayetler bunu çok güzel bir şekilde açıklamaktadır. Kur’an’da ortaya konulan insanoğlunun bu yaratılış gayesine bakarsak orada yüce Allah “*ruhumdan üfledim*”⁴¹, “*kudretimle yarattım*”⁴², “*en güzel şekilde yarattık*”⁴³, dediği insanoğlunu, diğer başka ayetlerde yüce Allah onu “*yeryüzüne halife yaptığımı*”⁴⁴, “*göklerde ve yerde ne varsa hepsini onun hizmetine sunduğunu*”⁴⁵ ve “*sayamayacağı kadar çok nimet*

⁴⁰ Yeniçeri, Celal, *Hiz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, İstanbul İFAV, 2000, 138

⁴¹ Sad, 38/72; Hicr, 15/29

⁴² Sad, 38/75

⁴³ Tîn, 95/4; Mu’min, 40/64; Teğâbun, 64/3

⁴⁴ Bakara, 2/30

⁴⁵ Câsiye, 45/13

verdiğini”⁴⁶, “yaratıkların pek çoğundan üstün kıldığını”⁴⁷, “insanın boşuna (ve gayesiz) yaratılmadığını”⁴⁸, “başıboş bırakılmadığını ve tekrar kendisine döndürüleceğini”⁴⁹, beyan ettikten sonra “her işinde bir hikmet bulunan yüce Allah”⁵⁰, yarattıkları içinde en değerli varlık olan insanı elbette bir hikmet ve gaye ile yaratmıştır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Allah, bu hikmet, gaye ve sebebi şöyle bildirmektedir:

— *Cinleri ve insanları ancak Bana kulluk etmeleri için yaratmışımdır*⁵¹.

— *Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki, O’na karşı gelmekten korunmuş olabilesiniz*⁵².

Yüce Allah Kur’an’da sadece kendisi için kulluk edilmesini, kendisinden başkalarına kulluk edilmemesi için her topluma onları doğru yola iletmeleri için peygamberler gönderdiğini doğru yola erişenlerin kurtuluşa erdiklerini, yalanlayanlarında hem bu dünyada hem de ahirette cezaya çarptırıldığını şu ayetlerde bize haber vermektedir:

— *And olsun ki, her ümmete: “Allah’a kulluk edin, azdırııcılardan kaçının” diyen peygamber göndermişizdir. Allah içlerinden kimini doğru yola erıştirdi, kimi de sapıklığı hak etti. Yeryüzünde gezin; peygamberleri yalanlayanların sonlarının nasıl olduğunu görün*⁵³.

— *Yapamazsanız ki yapamayacaksınız o takdirde, inkâr edenler için hazırlanan ve yakıtı insanlarla taş olan ateşten sakının*⁵⁴.

— *Elif, Lâm, Râ. Bu Kitap, hâkim ve haberdar olan Allah tarafından, Allah’tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayetleri kesin kılınmış, sonra da uzun uzadıya açıklanmış bir Kitap’dır. Ben size, O’nun tarafından gönderilmiş bir*

⁴⁶ İbrahim, 14/34

⁴⁷ İsrâ, 17/70

⁴⁸ Mü’minûn, 23/115

⁴⁹ Kıyâme, 75/36

⁵⁰ Hud, 11/1

⁵¹ Zâriyat, 51/56

⁵² Bakara, 2/21

⁵³ Nahl, 16/36

⁵⁴ Bakara, 2/24

*uyarıcı ve müjdeciyim. Rabbinizden mağfiret dileyin ve O'na Tevbe edin ki, belli bir sureye kadar sizi güzelce geçindirsin ve her fazilet sahibine faziletinin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz o zaman ben doğrusu hakkınızda büyük günün azabından korkarım*⁵⁵.

Cehenneme girenlere buraya niçin geldikleri sorulduğunda onların, inançsızlıkları yanında namaz kılmadıklarını, fakirlere yardım etmediklerini, bâtıl söze dalanlarla beraber olduklarını vb. itiraf etmeleri⁵⁶ azabın sadece inançsızlığa verilen bir ceza değil, inanılan ilke ve hükümlerin gereğini yerine getirmemenin de cezası olduğunu gösterir. Zaten ahiretteki yargılama da herkesin yaptığı amele göre olacaktır⁵⁷.

Hz. Nuh,⁵⁸ Hud,⁵⁹ Salih,⁶⁰ Şuayb,⁶¹ İbrahim,⁶² Hz. İsa⁶³ ve bütün peygamberler⁶⁴ kavimlerine “Allah’a ibadet edin,” diye emretmişler ve insanları, yaratılış gayeleri olan Allah’a ibadete davet etmişlerdir⁶⁵.

— *Elif, Lâm, Râ. Bu Kitap, hâkim ve haberdar olan Allah tarafından, Allah’tan başkasına kulluk etmeyesiniz diye ayetleri kesin kılınmış, sonra da uzun uzadıya açıklanmış bir Kitap’dır. Ben size, O’nun tarafından gönderilmiş bir uyarıcı ve müjdeciyim*⁶⁶.

Allah, İnsanı ibadet etmeye zorlamamış ama kendisine ibadet edene mükâfat (cennet ve nimetlerini), ibadete yanaşmayan, yönelmeyenlere ve kendisinden başkalarına ibadet edenlere de ceza (cehennem ve azabını) vaad etmiştir.

⁵⁵ Hud, 11/1–3

⁵⁶ Müddesir, 74/40–47

⁵⁷ Zilzâl, 99/7–8

⁵⁸ Hud, 11/25–26; Mü’minûn, 23/23; Nuh, 71/3

⁵⁹ A’raf, 7/65, 70; Hud, 11/50

⁶⁰ A’raf, 7/73; Hud, 11/61–62; Neml, 27/45

⁶¹ A’raf, 7/85; Hud, 11/84, 87; Ankebût, 29/36

⁶² Ankebût, 29/16

⁶³ Mâide, 5/72, 117

⁶⁴ Fussilet, 41/14

⁶⁵ Karagöz, İsmail, *Kur’an’da İbadet Kavramı*, İstanbul Şule yayınları, 1997, 13–15

⁶⁶ Hud, 11/1–2

— *Kullarımızdan Allah'a karşı gelmekten sakınanları mirasçı kılacağımız Cennet işte budur*⁶⁷.

— *Rabbimiz: "Bana dua edin ki duanıza icabet edeyim. Bana kulluk etmeyi büyüklüklerine yediremeyenler alçalmış olarak cehenneme gireceklerdir"* buyurmuştur⁶⁸.

— *Siz ve Allah'tan başka taptıklarınız, cehennemden yakıtısınız; oraya gireceksiniz*⁶⁹.

Kur'an'da Allah'a ibadet, O'nu bir tek ilah olarak tanıyıp iman etmek, yaratıcı, terbiye edici, rızık verici ve ma'bud olarak sadece O'nu kabul edip emir ve yasaklarına itaat etmek, O'nun razı olacağı fiilleri yapmak, salih amel ve hayır fiili işlemek, O'na dua etmek, huzur ve sükûn içinde tam bir edep ve vakarla hükmüne boyun eğmek, söz ve amelle, kalp ve vücut azalarıyla O'na saygı göstermek, teslimiyeti izhar etmek, kibirlenmeyi ve baş kaldırmayı terk etmek, sadece O'na kulluk etmek, bütün noksan sıfatlardan tenzih edip O'na secde etmek, yüceltmek, İslam'ın helal ve haram, emir ve yasak bütün hükümlerini uygulamak, nimetlere şükretmek, musibetlere sabretmek, insanların haklarına riayet edip onlara şefkat ve merhamet etmek, iman, ahlak, namaz, oruç, zekât, hac, cihad, evlenme-boşanma, miras, ticaret, ahde vefa, yemin keffareti gibi Kur'an'ın başından sonuna kadar içerdiği bütün hükümlerini uygulamayı ve ilahî sınırlara riayeti ifade etmektedir⁷⁰.

Kur'an'da, hem "ey insanlar"⁷¹ hitabıyla, hem de "ey müminler"⁷² hitabıyla "Allah'a ibadet etmek" emredilmiş ve ibadetin/kulluğun ihlâsla, samimiyetle⁷³ hiçbir şeyi O'na ortak koşmadan yalnız Allah'a yapılması istenmiştir⁷⁴. Şunu da unutmamak gerekir ki, insanın Allah'la olan ahlakî ilişkilerinin tümünü içine alan ibadet kavramını, içerdiği tevhid, taat ve benzeri çeşitli kavramlardan herhangi biriyle tefsir etmek,

⁶⁷ Meryem, 19/63

⁶⁸ Mü'min, 40/60

⁶⁹ Enbiya, 21/98

⁷⁰ Karagöz, İsmail, *Kur'an'da İbadet Kavramı*, 53–54

⁷¹ Bakara, 2/21

⁷² Hac, 22/77

⁷³ Beyine, 98/5

⁷⁴ Nisâ, 4/36

ibadetin anlam sahasını kısıtlamaktadır. Ancak, burada Şu hususa değinmekte yarar vardır. İbadet kavramının yer aldığı ayetlerde, “Allah’a ibadet ediniz” emrinin muhatabına veya menfî anlamda kendisine ibadet edilen varlık veya varlıkların konumuna göre, ibadetin içerdiği anlamlardan herhangi biri ön plana çıkabilir. Örneğin, “ibadet ediniz” emri mŐşriklere yönelik ise burada “tevhid” ön plana çıkar. Çünkü Kur’an’ın istediği anlamda Allah’ın birliğine inanmamıŐ birisinden O’na itaat etmesi, Onu sevmesi, namaz, oruç gibi ameli ibadetleri yerine getirilmesi beklenemez. O halde mŐşrikin ilk mükellef olduğu Şey tevhiddir. Buna rağmen mŐşriklere yönelik olan bu emri, sadece tevhid ile sınırlamakta doğru değildir. Çünkü bu emir, tevhid başta olmak üzere, ibadetin anlam sahasına giren bütün eylemleri içine almaktadır. Bu emir Mümin bir kimse için ise, içinde Allah’a Şirk unsuru bulunmayan her ibadetinde aynı zamanda onu birlemede ve ibadetiyle muvahhid sıfatını kazanmaktadır⁷⁵.

3- Allah’tan Başkalarına İbadet

Kur’ân-ı Kerîm’de 53 ayette “Allah’tan başkalarına ibadet”ten bahs edilmektedir. Yüce Allah, cinleri ve insanları kendisini tanıyıp ibadet etmeleri için yaratmış fakat onları bu konuda asla zorlamamıŐtır. Bu sebeple cinlerden ve insanlardan, sadece O’na ibadet edenler olduğu gibi canlı ve cansız varlıkları Allah’a ortak edip onlara ibadet edenlerde bulunmaktadır. Allah, insanların, kendisinden başkalarına ibadet etmemeleri için ilk insan Âdem (a.s)’den itibaren insanlara elçiler ve kitaplar göndererek uyarılarda bulunmuŐtur⁷⁶. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de;

— *And olsun ki, her ümmete: “Allah’a kulluk edin, azdırıcılardan kaçının” diyen peygamber gndermiŐsizedir. Allah içlerinden kimini doğru yola eriŐtirdi, kimi de sapıklığı hak etti...⁷⁷.*

İnsan, fitratının gereği olarak yalnızca Allah’a kul olmak vardır. Kişi, bu fitratın getirdiği yoldan saptığı zaman, hangi Şeylere kul olacağını kestiremez. Fıtrî düŐüncesi

⁷⁵ Pak, Zekeriya, *Kur’an’da Kulluk*, İstanbul Kayıhan yay., 1999, 75

⁷⁶ Karagöz, *Kur’an’da İbadet Kavramı*, 55

⁷⁷ Nahl, 16/36

felç olmuş bir kimse için artık her şey, kendisine kulluk edilmek üzere birer ilah adayıdır⁷⁸. Kur'an bunu tek kelimeyle "bâtıl" olarak kabul etmektedir.

— *Keza Hak yalnız Allah'tır; O'nu bırakıp taptıkları sadece batıldır. Doğrusu Allah yücedir büyüktür*⁷⁹.

Kur'an, Allah'ı bir tek ilah olarak tanıma ve sadece O'na kulluk etme anlayışını yerleştirmek için insanlığın içine sürüklendiği batıl ulûhiyet anlayışını yok etmeye büyük önem vermiştir. Çünkü Allah'tan başkasına kulluk, insanlığın en büyük ve en yaygın sapıtması bu yolla olmaktadır. Ulûhiyetin hususiyetlerinden birini müstakil olarak, bir başkasına tanıyan herkes, Kur'an nazarında müşriktir⁸⁰. Kur'an'da bu husus birçok ayette vurgulanmakla birlikte bu tür davranışlarda bulunan kimseler kınanmaktadır. Nitekim "*Allah'ın bunu haram kıldığına şahitlik edecek şahitlerinizi getirin Şahitlik ederlerse, onlarla beraber olup sözlerini kabullenme; ayetlerimizi yalanlayanların ve ahirete inanmayanların heveslerine uyma; onlar Rablerine başkalarını eşit tutuyorlar*"⁸¹ denilirken başka bir ayette ise: "*Onlar, Allah'ı bırakarak, kendilerine fayda da zarar da veremeyen putlara taparlar ve: bunlar, Allah katında bizim şefaathçularımızdır, derler. De ki: Göklerde ve yerde, Allah'ın bilmediği bir şeyi mi O'na haber veriyorsunuz? Allah, onların ortak koşmalarından münezze ve yücedir*"⁸², gibi ayetler bu hususa dikkat çekmektedir.

Kur'an'da, ibadet kavramının geçtiği ayetlere baktığımız zaman Allah'tan başka kendilerine ibadet edilenler, (tapınanlar), ile ilgili ayetlerde şu kavramlara rastlamak mümkündür. Bunlar: "Allah'tan başkaları"⁸³, "Allah'tan başka insanlara zarar da ve fayda da vermeye gücü yetmeyenler"⁸⁴, "işitmeyen, görmeyen ve insanlara hiçbir şey kazandırmayanlar"⁸⁵, "tâğût"⁸⁶, "şeytan"⁸⁷, "Allah'tan başka tapınılan putlar"⁸⁸,

⁷⁸ Pak, *Kur'an'da Kulluk*, 131

⁷⁹ Hac, 22/62

⁸⁰ Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyet*, İstanbul Kayıhan Yayınları, 1987, 285

⁸¹ En'âm 6/150; Şuara, 26/98

⁸² Yûnus, 10/18

⁸³ En'âm, 6/56

⁸⁴ Mâide, 5/76

⁸⁵ Meryem, 19/42

⁸⁶ Mâide, 5/60

⁸⁷ Yâsin, 36/60

⁸⁸ Ankebût, 29/17

“esnâm”⁸⁹, “heykeller”⁹⁰, “ilahlar”⁹¹, “Allah’a ortak koşulanlar”⁹², “atalarının taptığı şeyler”⁹³, “insanlar”⁹⁴, “cinler”⁹⁵, “melekler”⁹⁶, “Allah’tan başka dost tutulanlar”⁹⁷, “Allah’tan başka ilah diye isimlendirilen putlar”⁹⁸, “elle yontulup yapılanlar”⁹⁹, “kâfirlerin taptığı şeyler”¹⁰⁰, gibi kavramlardır.

Kur’an’da Allah’tan başkasına ibadet; insan, cin, melek, şeytan, tâğut, önder, hükümdar, bilgin, veli, salih kişi, put, heykel gibi canlı ve cansız varlıklardan ilahlar edinip, onlara itaat etmek, yalvarmak, onlara sığınmak, onların şefaât ve yardımlarını beklemek, helalleri haram kılıp, ilahi hükümlerin yerine başka hükümleri koyanları kabul edip onların düzenlerine uymak, yöneticilere kul/köle olmak, Allah’a isyan olan konularda insanlara isteyerek itaat etmek, cin ve insan şeytanlarının vesveselerine gönülden uymak anlamlarını ifade eder.

Allah’tan başkalarına ibadet sadece putlara, heykellere, ateşe, aya, güneşe, mezara tapmaktan ibaret değildir. Kur’an’ın hilafına hareket eden insanların buyruklarını isteyerek kabul edip bunları uygulamak da Allah’tan başkalarına kulluk sayan Kur’an bunları kesinlikle yasaklamıştır¹⁰¹.

4- Kur’an’da İbadetin Tarihçesi

Arap müşriklerinin inançları şirk olduğu gibi ibadetleri de şirke bulaşmıştı. Mesela çoğunun evinde bir put bulunur ve girip çıkanlar tarafından ta’zim ile mesh

⁸⁹ İbrahim, 14/35

⁹⁰ Enbiyâ, 21/53

⁹¹ Zuhruf, 43/45

⁹² Yûnus, 10/28

⁹³ Hûd, 11/62

⁹⁴ Mü’minûn, 23/47

⁹⁵ Sebe, 34/41

⁹⁶ Sebe, 34/40

⁹⁷ Zümer, 39/3

⁹⁸ Yûsuf, 12/40

⁹⁹ Sâffât, 37/95

¹⁰⁰ Saffât, 37/161

¹⁰¹ Karagöz, *Kur’an’da İbadet Kavramı*, 77–78

olunurdu. Harem'e girenler de Beyt-i mükerrerme tavaf ettikten sonra putlara mesh ederlerdi¹⁰².

Kur'ân-ı Kerîm müşriklerin ibadetini şöyle açıklar: “*Onların Kâbe'deki tapınmaları sadece ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildir*”¹⁰³. Görüldüğü gibi o dönemde müşrikler Kâbe'nin etrafını ıslık çalarak ve el çırpılarak dönüp dolaşırlardı.

Araplarda ulûhiyete tediye edilen, muayyen bir vergi mahiyetini arz eden yegâne kurban “*fera*” kurbanıdır. Bu ilk doğan yavruların kurbanıdır. Özellikle Recep ayının ilk on gününde büyük putların mebedleri ziyaret edilir ve onlara takarrub (yakınlaşma) için kurban kesilirdi. Cahiliye devrinde Arapların, sabahyıldızına daha doğmadan önce büyük bir acele ile insan veya beyaz bir deve kurbanı takdim ettikleri yine gelen nakiller arasında yer almaktadır. Bunların yıldızlara tapan Sabiîler olduğu söylenir.

İslam'dan önceki Araplar nazarında geyik, noksan ve değersiz bir hayvan olduğu için, cimri bir kişi kurban keseceğinde koyun yerine geyiği tercih ederdi. Cahiliye devrinde Araplar özellikle Recep ayında putları için koyun keserdi, buna “*atîre*” adı verilirdi¹⁰⁴.

Müzeyne kabilesinin tapındığı *Nühm* isimindeki put için *Abdullah b. Mugaffel* atîre olmak üzere puta kurban keseceği sırada aklı başına gelip putu kırmış ve Hz. Peygamberin huzuruna gelip müslüman olarak şunları söylemişti: “Nühm'ün yanına gittim. Her vakit yaptığım gibi ona kurban kesecektim ve fakat aklım başıma geldi. Kendi kendime: Böyle dilsiz ve akılsız ma'bud mu olur? dedim sonra kalkıp huzuruna geldim. Artık bu gün dinim din-i Muhammedîdir. Âlemlerin Rabbi olan Allah da mabudumdur.”

Ashaptan *Ebû Recâi'l-Utaridî (r.)* hem bu tavaf ibadetini, hem de taşlara tapmak âdetini şöyle anlatmaktadır: “Biz, taşlara tapınırdık, güzelce bir taş bulunca da

¹⁰² Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 47

¹⁰³ Enfâl, 8/35

¹⁰⁴ Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Cahilye ve Ehli Kitap Örf ve Âdetleri*, İstanbul Beyân yay., 1996, 220; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 47

evvelkini atar, sonrakini alırdık. Şayet taş bulamazsak topraktan bir yığın yapar, bir dişi koyun getirip bu yığının üstüne saçar, sonra da o tepeciğin etrafında döner dolaşırdık”¹⁰⁵.

Kur’an puta kurban kesmek şöyle dursun, onlar için kesilmiş hayvanların yenmesini bile haram kılmıştır: “*Leş, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına kesilenler, -canları çıkmadan önce kesmemişseniz, boğulmuş, bir yerine vurularak öldürülmüş, düşüp yuvarlanmış, başka bir hayvan tarafından süsülmüş, yırtıcı hayvan tarafından yenmiş olanları- dikili taslar üzerine boğazlananlar ile fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı; bunlar fasıklıktır*”¹⁰⁶. Aynı ayet kanın da haram kılındığını belirtmektedir. Çünkü müşrikler, kanı bağırsaklara doldurup, pişirir ve yerlerdi. Özellikle deve tüyü ile kandan yapılan ılıhız adını alan yemek daha makbuldü. Bundan başka, müşriklik devrinden kalma “*şerîta*” adını alan hayvanın etini de yemek haram kılınmıştır. Boğazına bıçak vurulmuş gibi olup, damarları kesilmemiş ve kanı akmamış olduğundan bu da haram edilmiştir. Çünkü cahiliye devrinde koyunun boğazından bıçak gezdirilir, azıcık kesilir ve bunu da tezkiye olarak adlandırırlardı. Herhangi bir sebeple de olsa, daha önce boğazlanmıştı diyerek bu hayvanı yerlerdi¹⁰⁷.

Bazı Araplar ekinlerinden ve hayvanlarından bir kısmını Allah ile putları arasında bölüştürüyor; şu Allah’ın, şu da putlarımızın payı diyorlardı. Allah için ayırdıklarını da misafirlere ve fakirlere ikram ediyor, putlara ayırdıklarını da onların huzurunda yapılacak ayın vb. gibi yerlere harcıyorlardı. Eğer Allah’a ayrılan paydan putun tarafına bir şey geçerse, onu öyle bırakıyor, putlara ayırdıkları paydan Allah için ayrılan tarafa bir şey geçerse, onu alıp tekrar putlara ayrılan tarafa katıp “Allah zengindir, bunlar fakirdir” diyorlardı¹⁰⁸. Puta ayrılan sonuçta yine kendilerine kalacağından onun payından Allah için ayrılan tarafa bir şey geçmemesine dikkat ediyorlardı. Yüce Allah, onların bu yaptıklarına Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle işaret etmekte ve onları kınamaktadır. “*Kendi zanlarına göre, “Bu Allah’ındır, bu da putlarımızındır” diyerek, Allah’ın yarattığı hayvanlar ve ekinlerden pay ayırdılar. Putları için*

¹⁰⁵ Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 47–48

¹⁰⁶ Mâide, 5/3

¹⁰⁷ Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 49

¹⁰⁸ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, Kahire Mustafa el-Babî el-Halebî, 1955, I, 80

ayırdıkları Allah için verilmez, ama Allah için ayırdıkları putlarına verilirdi; ne kötü hüküm veriyorlardı!”¹⁰⁹. Yine Arapların batıl inanç ve adetlerinden birisi de bazı sebep ve bahanelerle bir takım hayvanları putlara kurban etmeleri ve onları putlar adına serbest bırakmaları idi. Bu uygulama Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle anlatılmaktadır:

— Allah, bahîre (kulağı çentilen), sâibe (salıverilen), vasîle (erkek dişi ikizler doğuran) ve hâm (on defa yavrulanmasından ötürü yük vurulmayan hayvanların adanmasını) emretmemiştir; fakat inkar edenler Allah’a karşı yalan uydururlar ve çoğu da akl etmezler¹¹⁰.

Kureyşliler, Allah’a inanır, istiğfar ederdi; Kâbe’ye de saygı gösterip hac ve vakfe yapardı. Ama bununla birlikte putlara da saygı gösterir ve kurbanlarını Allah’a şirk koşarak keserlerdi¹¹¹ ki bu Kur’an tarafından da desteklenmektedir. “De ki: “Biliyorsanız söyleyin, yer ve onda bulunanlar kimindir?” Allah’ındır diyecekler, Öyleyse ders almaz mısınız?” de. Yedi göğün de Rabbi, Yüce Arşın Rabbi kimdir? de; Allah’tır diyecekler! “Öyleyse O’na karşı gelmekten sakınmaz mısınız?” de. Biliyorsanız söyleyin her şeyin hükümranlığı elinde olan, barındıran fakat himayeye muhtaç olmayan kimdir? Allah’tır diyecekler; Öyleyse nasıl aldaniyorsunuz” de:¹¹² Bir başka ayette ise: “And olsun ki onlara: Gökten su indirip onunla, ölümünden sonra yeri dirilten kimdir? diye sorarsan, şüphesiz: Allah’tır derler. De ki: Övülmek Allah içindir, fakat çoğu bunu akletmezler”¹¹³. Yine Kur’ân’daki şu ayette Mekkelilerin Allah’a inanıp Onun emirlerini yerine getirmediklerini dile getirilmekte ve “And olsun ki onlara: “Gökleri ve yeri yaratan, güneşi, ayı buyruğu altında tutan kimdir?” diye sorarsan, şüphesiz “Allah’tır” derler. Öyleyse niçin (haktan) döndürülüyorlar?”¹¹⁴ diyerek onların Allah’a ibadet etmediklerini ifade ediyor.

İnsanlar, tehlike anında Allah’a sığınır, tehlike ve korkulu anlar geçtikten sonra yine O’ndan vazgeçerler yani Allah’a ortak koşarlar ve başkalarını emirlerine uyarlardı. Yani geçici bir tevhide başvururlardı. Nitekim bu Kur’an’da şöyle anlatılmaktadır: “Sizi

¹⁰⁹ En’âm, 6/136

¹¹⁰ Mâide, 5/103

¹¹¹ İbn İshâk, Muhammed, *Siyer*, (haz. M. Hamidullah), İstanbul Akâbe yay., 1991, 146

¹¹² Müminûn, 23/84–89

¹¹³ Ankebût, 29/63

¹¹⁴ Ankebût, 29/61

*karada ve denizde yürüten Allah'tır. Bulduğunuz gemi, içindekileri güzel bir rüzgârla götürürken yolcular neşelenirler; bir fırtına çıkıp da onları her taraftan dalgaların sardığı ve çepeçevre kuşatıldıklarını sandıkları anda ise Allah'ın dinine sarılarak, "Bizi bu tehlikeden kurtarırsan and olsun ki şükredenlerden oluruz" diye O'na yalvarırlar"*¹¹⁵. Tehlikenin ortadan kalmasıyla da o insanların hallerini Kur'an şöyle ifade etmektedir: *"Allah onları kurtarınca, hemen yeryüzünde haksiz yere taşkınlıklara başlarlar. Ey insanlar! Geçici Dünya hayatında yaptığınız taşkınlık aleyhinizedir. Sonra dönüşünüz Bize'dir. Yaptıklarımızı size bildiririz"*¹¹⁶.

Mekkelilerin Allah'ın varlığını, gücünü kabul etmelerine rağmen O'nun emir ve yasaklarına uymayarak ortak koştuklarını görürüz¹¹⁷. Onların bu davranışını Kur'an, *"Onların çoğu, ortak koşmadan Allah'a inanmazlar"*¹¹⁸. diyerek buna açıklık getirmektedir.

Mekkelilerin o dönemdeki taptıkları putların en meşhurlarının isimlerini de Kur'an şöyle sıralamaktadır: *"Ey İnkârcular! Şimdi Lat, Uzza ve bundan başka üçüncüleri olan Menat'in ne olduğunu söyler misiniz?"*¹¹⁹.

¹¹⁵ Yûnus, 10/22; Ankebût, 29/65; İsrâ, 17/67

¹¹⁶ Yûnus, 10/23

¹¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 78

¹¹⁸ Yûsuf, 12/106

¹¹⁹ Necm, 53/19–20

C- HÜKÜM, KISIMLARI ve MÜKELLEFİYET

1- Mükellefin Tanımı ve Görevleri

Mükellef, kendisine Hz. Muhammed'in daveti ulaşmış, temyiz kudretini haiz ve buluğ çağına ermiş kişi demektir.

Dinî ve fikhî hükmün sadır olduğu bir kaynak vardır ki o yüce Allah'tır. Bir de hükmün bağlandığı yer vardır ki bu, mükelleflerden sadır olan fiillerdir. Buna göre “*hüküm*” mükelleflerin fiillerine bağlanan şer'î vasıftır¹²⁰.

Hüküm luğatta emretmek, iyileştirmek maksadıyla menetmek, karar vermek, bir şeyi bir şeye isnat etmek manalarına gelir. Felsefe ve mantık ilimlerinde iki fikir, iki şey arasında “bu böyledir” veya “bu böyle değildir” şeklinde olumlu veya olumsuz bağlantı kurmaya hüküm denir. Bu gibi mevcut bağlantıyı idrak etmeye de hüküm denir¹²¹. Kelam ilminde hüküm, İslam dininin inanç, ibadet, muamelat ve ahlaka dair temel ilkelerini ifade eder. Fıkıhta ise sadece mükelleflerin fiilleriyle ilgili ilahi hükümlere hüküm denir. Kur'ân-ı Kerim'de hüküm otuz yerde zikredilmektedir. Fiil kalıbındaki kullanımlar ve diğer türevleriyle birlikte altmışı geçmektedir ve yaygın olarak “yargılama, karar verme” anlamını taşır. Kur'ân-ı Kerim'de hüküm Allah'a, peygambere ve insanlara nispet edilmiştir¹²².

Istılahta ise kaza manasında kullanıldığı gibi “bir şey üzerinde terettüp eden eser ve netice” manasında da kullanılmaktadır¹²³. Mesela bey'/alım-satım akdinin

¹²⁰ Şa'ban, Zekiyuddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûl-i Fıkıh)*, (çev. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, 226–227

¹²¹ Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2006, 113

¹²² *İslam ansiklopedisi*, İstanbul TDVY, 1998, XVIII, 464

¹²³ Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, 113

hükümü mülkiyettir denilir ki, bey' akdi üzerine terettüp eden eser ve netice mülkiyettir demektir.

Usulcüler hüküm kavramını açıklarken, birinci noktadan, yani hükmün Allah'tan sadır olduğu ve O'nun fiilleri arasında bulunduğu noktasından hareket etmişlerdir. Bu yüzden Allah Teâlâyı “*el-hâkim*” vasfı ile zikretmişlerdir.

Usul kitaplarının büyük çoğunluğunda şer'î hükmün tanımı şöyledir: “*Şer’î hüküm, yüce Allah’ın mükelleflerin fiilleri ile ilgili iktiza (gerekli kılma), tahyir (serbest bırakma) veya vad’ (iki durum arasında sebep, şart, mani bağı kurma) tarzındaki hitabıdır*”¹²⁴.

Fakihlere göre ise: “*Şâri’in(*) hitabının gerektirdiği eserdir*”¹²⁵. Mesela vücup, hürmet ve ibaha böyledir. Şer’î hükmün; *hâkim, hüküm, el-mahkûmu fih* ve *el-mahkûmu aleyh* olmak üzere dört rüknü vardır. Asıl hâkim Allah’tır. O kendi emir ve yasaklarını peygamberleri vasıtasıyla insanlara bildirmektedir. Bildirilen bu emir ve yasaklar ise bizzat insanların kendileri için bu dünya ve ahrette mutluluk verecek niteliktedir. Nitekim Yüce Allah bunlardan menfaat beklemekten müstağnidir. Allah “*şu fiili yapın*” derse, o fiili yapmak farz olur. “*Şu fiili de yapmayın*” derse o fiili yapmak haram olur. “*Şu fiili yapmalısınız*” derse onu yapmak mendup olur. İşte bunlar Şâri’in, iktiza yolu ile mükelleflerin fiillerine taalluk eden birer hitabıdır¹²⁶. Fakat Allah “*şu fiili isterseniz yapın, isterseniz yapmayın*” derse mükellefi muhayyer bırakmış olur¹²⁷. İşte bu hitapta muhayyerlik yoluyla bir hitap olur. Mesela av hayvanlarını avlayıp avlamamak hususundaki hitap bu kabildendir.

¹²⁴ Şa’ban, Zekiyuddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 226

(*) Şâri’: şeriat (din), şer’î hüküm koyucu demektir. İslâmî bir kavram olarak yalnızca Allah’ı ifade eder. Rasûlullah ve müctehidler ancak mecâzî anlamda hüküm koyucudurlar.

¹²⁵ es-Sübki, Tâcuddin Abdülvehhab, *Haşiyetü’l Bennânî alâ Şerhi Celal Şemsuddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî alâ Metni Cem’ul Cevâmi*’ Diyarbakır İlim Yayınları, t.y. I, 40

¹²⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul Bilmen Yay., 1967, I, 216

¹²⁷ Ebû Zehra, Muhammed, *İslam Hukuk Metodolojisi (Usul-i Fıkıh)*, (çev. Abdülkadir Şener), Fon Yayınları, 40

Şer'î yükümlülükler, insanların hayatlarını sürdürebilmeleri için birtakım amaçları ve maksatları gözetmeye ve korumaya yöneliktir¹²⁸. Bu maksatlar kısaca şunlardır:

1. *Zaruri olan maksatlar (Zaruriyyat)*. Onsuz olmayan, din ve dünya işlerinin kıvamı kendilerine bağlı bulunan hususlardır. Eğer bunlar bulunmayacak olsa dünya işleri karışır, fesat ve kargaşa doğar, keza buna bağlı olarak da ahiret hayatı da tehlikeye girer. Belli başlı kanun ve kuralların konulması keyfi değildir ve bunların hepsi insan içindir.

2. *Hâcî olan maksatlar (Hâciyyat)*. Onsuz olmakla birlikte bir genişlik ve kolaylık sağlandığı için ihtiyaç duyulan, bulunmadığı zaman genellikle sıkıntı ve güçlüklerle sebep olan şeylerdir. Bunlara riayet edilmediği takdirde mükellefler çoğunlukla sıkıntı ve meşakatlere maruz kalırlar. Hâciyyat da ibadet, beşeri davranışlar (âdât), muamelat ve cezâî hükümler konusunda geçerli olmaktadır.

3. *Tahsiniyyat*. Üstün ahlak anlayışına uygun bir davranış göstermeyi, sağduyu sahiplerinin hoş karşılamayacağı nahoş hallerden uzaklaşmayı temine yönelik şeylerdir. Bunlar üstün ahlak anlayışını gerektirdiği şeylerdir. Tahsiniyyat da, zaruriyyat ve haciiyyatın geçerli olduğu sahalarda söz konusu olmaktadır.

Şârî'nin koymuş olduğu şeriattan maksat, mükellefleri heva ve heveslerinden kopararak, kendi ihtiyarı ile Allah'a kul olmasını sağlamaktır. Nitekim yaratılış itibarı ile zorunlu olarak O'nun kuludur. Bu durumda kendine hem bu dünyada ve ahirette güzel istikbal belirlemiş olur, hem de yaratan ve yaratılanlara karşı görevini yapmış olur. İnsanın sadece Allah'a kul olmak, onun emir ve yasakları altına girmek için yaratıldığına dair Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Cinleri ve insanları sadece bana kulluk etmeleri için yaratmışımdır. Onlardan bir rızık istemem. Şüphesiz rızıklandırılan da, güç ve kuvvet sahibi olan da Allah'tır.*”¹²⁹ Ve yine “*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki O'na karşı gelmekten korunmuş*

¹²⁸ Şâtübî, Ebû İshâk, *el-Muvafakât (İslami İlimler Metodolojisi)*, (çev. M. Erdoğan), İstanbul İz Yay., 2003, I, 7

¹²⁹ Zâriyat, 55/57

olabilesiniz”¹³⁰ Bunun yanı sıra getirilen yükümlülükler şöyle beyan edilmektedir: “*Allah’a kulluk edin, ona ortak koşmayın...*”¹³¹ ayetiyle mutlak surette Allah’a kulluğu emreden ve genel olarak tafsilat getiren ayetleriyle bütün bu naslar, her hal ve durumlarda Allah’a yönelmenin, her nasıl olursa olsun onun getirdiği hükümlere boyun eğmenin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Şer’î hüküm, başlıca *teklîfî hüküm* ve *vad’î hüküm* olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır¹³². Şer’î hükmün bu şekilde iki kısma ayrılması usulcülerin çoğunluğunca kabul edilen ve usul kitaplarında yaygın olan ayırımdır. Ancak biz burada konumuz gereği *teklîfî hüküm* ele alacağız. Vad’î hüküm konusuna ise girmeyeceğiz.

2- Teklîfî Hükümlerin Tanım ve Tasnifleri

Teklîfî hüküm Şârî’in (Hüküm koyan Allah ve peygamberin), bir fiilin yapılmasını veya yapılmamasını istemesidir. Bazı usulcüler ise mesela *Âmidî* şer’î hükmü üç kısma ayırmışlar ve onun birine de *teklîfî hüküm* demişlerdir ki, Şârî’in yapıp yapmamada serbest bırakması, yani mükellef için her iki durumu mübah kılmasıdır. Bu çeşit hükümlere de, onlarda insana yüklenen bir fiil bulunduğu göre, teklîfî hüküm denilmiştir. Bir işin yapılıp yapılmamasının istenilmesinde bir külfet bulunmayabilir. Ama mübah hükümler, ıstılah veya müsamaha itibarıyla teklîfî hükümlerden sayılmıştır.

Usulcülere göre teklîfî hüküm; Teklîfî hüküm, bir işin yapılmasını veya yapılmamasını talep etmeyi ya da iki şey arasında tahyiri ifade eder¹³³. Namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak yapılması istenilen hükme örnektir. Yapılmaması istenilen fiile, yetim malının yenilmemesini bildiren ayeti zikredebiliriz: “*Yetim malına en güzel şeklin dışında yaklaşmayın...*”¹³⁴, “*Onu (yetim mallarını) israf ederek ve tezelden*

¹³⁰ Bakara, 2/21

¹³¹ İsrâ, 17/36

¹³² Şa’ban, Zekiyuddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 227; bak. Şâtıbî, *Muvafakât*, I, 99

¹³³ Gazâlî, *el-Mustasfa min İlmi’l Usûl* (İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi), (çev. Yûnus Apaydın), y.y. Rey Yayınları, 1994, I, 89; Ebû Zehra, *Usul-i Fıkıh*, 30–31

¹³⁴ İsrâ, 17/34

yemeyin...”¹³⁵ Keza haksız yere başkalarının mallarını yemenin yasaklanması da bu tür hükümlerdendir. Nitekim “*Mallarını aranızda haksızlıkla yemeyin*” buyrulmaktadır¹³⁶. Tahyire misal olarak yiyip içmeyi, gezinmeyi zikredebiliriz.

Fâkihlere göre teklîfi hüküm; bazen vücup, hürmet ve ibaha gibi Şârî’in hitabının fiilde gerektiği esere hüküm denmiştir ki, bu durumda nassın gereği onlara göre hükmün kendisi olmaktadır. Fakihlerin şu sözü bu kabildendir: “Evlilik akdinin hükmü, vücup veya kerahettir ve alış verişin hükmü ibaha ya da kerahettir”. Bu da usulcülerin katındaki hükmün manasına yakındır. Hatta bu, o hükmün dairesinden dışarıya çıkmamaktadır. Böylece o hüküm Şârî’in hitabının gereği olmaktadır. Çünkü Şârî’in hitabı ya îcâb (vücup) ya nedb (mendub) ya da tahrim (haram)’dır ve hatta bu usulcülere göre hükmün iki tanımından biridir¹³⁷. Teklîfi hükümler mükellefin fiilleri açısından iki kısma ayrılmaktadır:¹³⁸

Mükellefin fiillerinin eseri olup sıfatı olmayan teklîfi hüküm. Mesela, bey’ akdi mükellefin fiillerinden olan bir şeydir. Bu fiilin eseri ise o şeyi satan kimsenin paraya, alan kimsenin ise mala sahip olmasıdır. Böyle bir mülkiyet aynı zamanda Allah’ın hitabının eseridir.

Mükellefin fiillerinin sıfatı olup eseri olmayan teklîfi hükümler ise vücup ve emsali olan hükümlerdir. Mesela: Farz bir namaz mükellefin yapacağı bir fiildir. Farziyet ise bu fiilin sıfatıdır. Yine, sünnet, mendup, haram, mekruh gibi hükümler de mükellefin yapacağı fiillerin birer sıfatıdır.

— *Talebin Olumlu-Olumsuz Oluşu ve Bağlayıcı Olup Olmaması Açısından Teklifi Hükümün Nevileri*

Teklîfi hükümler, talebin olumlu-olumsuz oluşu ve bağlayıcı olup olmaması açısından beş kısma ayrılmaktadır. Beşli taksim usulcülerin cumhuruna göre kabul

¹³⁵ Nisâ, 4/6

¹³⁶ Bakara, 2/188

¹³⁷ Medkur, Muhammed Selam, *Nazariyyâtu’l İbâha İnde’l Usûliyyin ve’l Fukaha*, Kahire t.y. Dârü’n-Nehdati’l Arabiyye, 26; bak. Medkur, *Mebâhisu’l Hükm İnde’l Usuliyyin*, y.y. Kahire t.y. 60–61

¹³⁸ Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, 117

edilmiştir. Hanefiler bu taksimi yediye çıkarmışlarsa da genel kabul gören diğer taksimdir. Bunlar kısaca olarak şunlardır:

a. Vâcib: Şer'an vâcib(*), Şâri'in mutlaka yapılmasını istediği, yapmayanın da zemm olunup cezalandırılacağı, yapanın övülüp sevap kazanacağı fiil ve görevlerdir¹³⁹.

Hanefilerin bunlara ilave ettikleri diğer kısımlar farz, tahrimen mekruh ve tenzihen mekruhtur. Aslına bakıldığında farz ile vacip arasında bir fark gözükmemektedir. Cumhura göre (özellikle Şâfîler) ikisinin arasında bir fark yoktur, farz vacip demektir¹⁴⁰. İkisi de birdir ve ne hüküm ne de manaca ayrılıkları vardır. Hanefiler, yapmanın mecburiliğinin sabit olduğu delil bakımından farz ve vacibi ayırırlar. Vacip, Şâri'in mükelleften yapılmasını bağlayıcı tarzda ve fakat hakkında bu bağlayıcılığın zannî delil ile sabit olduğu fiildir¹⁴¹. Kurban kesmenin vücubunun sabit olduğu âhâd haberler gibi delil kat'î değil de zannî olursa yapmak vaciptir. Yani zannî delille sabit olanlar farz değildir. Çünkü farz delaleti kat'îdir ve nasta (ayette) açıkça belirtilmiştir¹⁴². Şâri'in, mükelleften bağlayıcı tarzda istediği fiil hakkında delilin, mesela: delaleti kat'î olan ayet, mütevatir hadis veya meşhur hadis gibi olmasıdır. Zekât, namaz, oruç gibi. Yapılması kesinlikle gereklidir, terki ağır cezayı gerektirir ve de inkârına küfürle hükmedilir. Hanefiler, yapmanın mecburiliğine dair olan delile bakarak vacip ve farz tabirlerini kullanmışlardır. Cumhur, kat'îlik ya da zannîlik bakımından delile bakmaksızın, yapmanın mükellef için mecburiyet olduğuna bakarak vacip ile farzı bir birinden ayırmamışlar ve her ikisini aynı şeyin iki ismi kılmışlardır. Buna rağmen Hanefilerde vacip farza nispetle daha zayıftır ve inkârı, bir sapma olsada küfrü gerektirmemektedir.

(*) Vâcib: Yapılması gerekli olan, kaçınılmaz, mecburi, zorunlu olan demektir. Fıkıh kavramı olarak ise, Amelî farz; Şâri' Teâlâ tarafından emredildiği sübut ya da delâletçe zannî olan bir delil ile sabit olmuş yükümlülükler. Her namazda Fâtiha'nın okunması gibi. Bu tarif Hanefî usûlcülerine aittir. Diğer usûlcülere göre vâcib farz karşılığında olup "Şâri' Teâlâ'nın yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiildir" şeklinde tarif edilir. "Vâcib" ve "vecibe" kelimeleri bazen farz anlamında da kullanılır. "Namaz bir vecibedir" cümlesinde olduğu gibi.

¹³⁹ Hanefî, Hasan, *İslamî İlimlere Giriş*, (çev. Muharrem Tan), İstanbul 2000, İnsan Yay. 143

¹⁴⁰ Taftazânî, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, *Şerhu't-telvîh alâ't-tavdîh limetni't-tenkîh fi usuli'l fikh*, Beyrut Dâru'l kutubi'l ilmiyye t.y. II, 259

¹⁴¹ Hanefî, Hasan, *İslamî İlimlere Giriş*, 143-144

¹⁴² er-Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl fi ilmi usuli'l fikh*, (thk. Câbir Feyyaz el-Alvânî), Beyrut Müessesetü'r-Risâle, 1996, I, 79

Hanefilerle cumhur arasındaki ihtilaf hakiki değil, bir kelime ihtilafı olarak değerlendirilmiştir. Cumhur bunları müsavi tutmaktadır. Delile, mecburiliğin kuvvetliliğine, cezanın şiddetine, birisini inkâr edenin kâfir olup diğerini inkâr edenin kâfir olmayışı gibi şeylere bakmak, vacip olarak isimlendirilmiş ve mükellefin yapmakla mecbur kılındığı fiilin hakikat ve mahiyeti haricindeki hususlara ehemmiyet vermek demektir.

b. Mendup: Şârî'in, kesin olmayarak yapılmasını istediği iştir veya failine yaptığı zaman mükâfat verilen, terk edildiği zaman da ceza gerekmeyen şeydir. Fiilin yapılmasının istendiğini gösteren ifade bağlayıcılık taşımaz veya bağlayıcı bir şey olursa da onun bağlayıcılık niteliğini kaldıran karine bulunur. Mesela, “*Ey iman edenler, belirli bir süreye kadar bir birinizle bir borç ilişkisi kurduğunuz zaman onu yazın*”¹⁴³ buyrulurken borcun yazılması ile ilgili emir bağlayıcı değil, fiilin mendup olduğunu göstermektedir.

c. Haram: Allah'ın yapılmamasını kesin bir şekilde istediği şeydir. “*Size anneleriniz haram kılındı...*”¹⁴⁴ Harama muharrem veya mahzur da denir. Fâkihlerin çoğunluğuna göre, ister katî olsun, isterse de zannî delille bir şeyin yapılmaması istenirse o haram olur. Bu konuda Hanefiler farklı düşünmektedirler. Bir şeyin mutlak haram olması için katî bir delilin bulunması gerektiğini söylerler. Haramlığı zannî bir delile dayanan şeylere ise tahrimen mekruh denilmektedir.

d. Mekruh: Allah'ın, yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiildir. O'nun, bu tarzdaki talebi, yani yapılmamasını istediği şeyi kerahe lafzını kullanarak belirtmesi. Mesela, “*Allah sizin dedi kodu yapmanızı, çok soru sormanızı, malı ziyan etmenizi mekruh kılmıştır*”¹⁴⁵ hadisinde olduğu gibi.

e. Mübah: Allahu Teâlânın, mükellefi bir fiili yapıp yapmamakta serbest bıraktığı şeydir. “*Bugün, size temiz olanlar helal kılındı. Kitap verilenlerin yemeği size helal, sizin yemeğiniz de onlara helaldir...*” Ama bazı durumların değişikliği

¹⁴³ Bakara, 2/282

¹⁴⁴ Nisâ, 4/23; Hanefî, Hasan, *İslamî İlimlere Giriş*, 143

¹⁴⁵ Buhârî, İstikraz, 20

hükümlerin de değişmesini gerektirir. Mesela, haram olmayan şeylerin yenilip içilmesi mubahtır, Ancak insan bedenini tehlikeye düşürmeyecek kadar yemek içmek farzdır¹⁴⁶.

Sahih, Fasid ve Batıl: Sahih, fasid ve batıl, mükelleflerden sadır olan meşru fiiller için şer'an gerekli rükün ve şartları taşıyıp taşınamasına göre yapılan birer nitelendirme. Bazı sonuçlar elde etmek için yapılan ve kendisine bir takım hükümler bağlanan meşru fiiller iki kısma ayrılır.

— İbadetler, bunlar namaz, oruç, zekât vs. gibi kul ile Allah arasındaki bağı kuvvetlendirmek için yapılan işlerdir.

— Muamelat, insanların kendi aralarındaki hukuki ilişkileri düzenlemek için yaptıkları fiillerdir. Alım-satım, kira, talak vs. gibi.

Yaratıcı bu fiiller için bazı rükünler ve şartlar tahsis etmiştir. Bunlar bulunmadıkça fiil gerçekleşmez ya da muteber sayılmaz. Mükellefin, rükün ve şartlarını yerine getirerek yapacağı bütün işler Yüce Allah nazarında sahih fiildir. Bununla ulaşılmak istenen sonuçlar kendisine bağlanır. Mesela, bu yapılan fiil vacip olan bir ibadet ise mükellefin zimmeti borçtan kurtulur, sevabı hak etmiş olur.

Sihhatin anlamı konusunda âlimler ittifak içerisinde. Hepsine göre sıhhat, ister ibadetlerde isterse de muamelatta olsun, fıkhî belirlenmiş rükünleri ve şartları ihtiva etmek suretiyle Allah'ın emrine uygun olan fiil demektir ve kendisi ile elde edilmek istenen bütün şer'i sonuçlar bağlanır. Fakihler ibadetlerde butlan ve fesadın anlamı konusunda da ittifak etmişlerdir. İster rükünlerde isterse de şartlarda eksikliği olan, Şâri'nin emrine aykırı olan fiil batıl veya fasid diye anılır. Mesela secdesiz bir namazda rükün, abdestsiz kılınan bir namazda da şart eksiktir. Bunlar iki terimle de anılabilirler. Fakihler butlan ile fasid arasında ihtilafları muamelat konusundadır. Çoğunluğa göre bunların ikisi de tıpkı ibadetlerde olduğu gibi aynı anlama gelir.

Sihhat, fesad ve butlan bazı hukuk kitaplarında teklifi hükmün kısımları içerisine alınmıştır. İnsanın, ibadetleri ve muamelatları gerçekleştirmesinde bir gaye ve maksat vardır. Bu gaye ve maksat ya dünyevi ya da uhrevi olmaktadır. Yine, insan bir

¹⁴⁶ Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, 129

takım fiillerini dünyevi gaye ve maksatlarla yapar. Şöyle ki, ibadetlerde dünyevi maksat, bunları emredildiği şekilde yapmak ve borçtan kurtulmaktır. Muamelatta da dünyevi maksat ihtisâsât-ı şer'î'dir. Akitlere ve fesihlere terettüp eden fayda ve maksattan ibarettir. Sıhhat, fesad ve butlan, dünyevi gaye ve maksat gözetilerek yapılan fiillerin hükümleridir¹⁴⁷. Vad'i hükmün kısımları içerisine alanlar ise, ister ibadetlerde olsun isterse de muamelatta olsun, yüce Allah bu fiiller için bir takım rükünler ve şartlar koymuştur. Bu fiillerin geçerli olması ya da gerçekleşmesi ve muteber sayılması için bu rükün ve şartların bulunma zorunluluğu vardır. Rükün ve şartlar tahakkuk etmediği durumlarda sıhhat, fesad ve butlan hüküm açısından bunları tamamlayıcı niteliktedir.

— *Talebin Genel Olup Olmaması Bakımından Teklîfi Hükümün Nevileri*

a- Azîmet:

Azîmet ve ruhsat, tekîfi hükümün kısımlarındandır. Çünkü azîmet, Şârî'nin umumî surette talep ettiği ya da mubah kıldığı şeyin ismi, ruhsat ise Şârî'nin mükelleflerden sıkıntıyı uzaklaştırıp, zaruret zamanında da mükellefiyetlerini hafifletmek üzere mubah kıldığı şeyin ismidir. Taleb ve mubah kılmak ise tekîfi hükümün kısımlarındandır.

Bazılarına göre azîmet ve ruhsat, vad'i hükümün kısımlarındandır. Çünkü azîmet, mükelleflerin tabîî hallerini, aslî hükümlerin baki kalıp devam etmesi için Şârî'nin bir sebep kılışına dayanmaktadır. Ruhsat da Şârî'nin mûtâd olmayan arızî halleri mükellefler için mükellefiyetlerini hafifletme sebebi kılmasına dayanır. Sebep ise vad'i hükümün kısımlarındandır. Bu ayırım esasla ilgili değildir. Dinî/Fıkhî hükümlere farklı yönlerden bakmalarından kaynaklanmaktadır.

Azîmetin kelime anlamı bir şeye kesin olarak yönelmek, niyetlenmek demektir. Mesela şu ayette “azm” kelimesi bu anlamda kullanılmıştır: “*Andolsun biz, daha önce de Âdem'e ahit (emir ve vahiy) vermiştik. Ne var ki o, (ahdi) unuttu. Onda azim de bulmadık* (Taha, 20/115) ayetinde bu mana vardır.

¹⁴⁷ Atar, *Fıkıh Usulü*, 118

Istilahta ise *azîmet Allah'ın, mükelleflerin hepsi için bütün durumlarda bağlayıcı genel bir kanun olmak üzere ilkten koyduğu hükümler* demektir. Mesela namaz, oruç, zekât vs. gibi Allah'ın kullarını mükellef kıldığı değer dini vecibeler, genel tarzda teşrî kılınmış hükümlerdir. Her mükellef kişi için ve bütün durumlarda bağlayıcıdır¹⁴⁸.

b- Ruhsat ve Kısımları:

Ruhsat, sözlükte kolaylık demektir. Usul ıstılahı olarak; *Allah'ın kulların özürlerine binaen ve onların ihtiyaçlarını gözeterek ikinci defa koyduğu geçici hükümler* demektir. Veya *Şâtübî*'nin dediği gibi “asıl kaide menedilmesini gerektirdiği halde, güçlük veren bir mazeretten dolayı ve yalnız bu mazerete bağlı olarak konmuş olan hükümler, müsaadelerdir”¹⁴⁹.

Şu halde azimet, genel ve temel hüküm; ruhsat ise istisnaî hükümdür. Azimette genel ve normal durum, ruhsatta normalin dışında özel durum (özür, ihtiyaç ve zaruret durumu) söz konusudur. Ruhsat, ekseri hallerde aslî hükmü mecburiyet derecesinden mubahlık derecesine, bazen de nedb veya vucûb derecesine nakleder. Bir kısım zaruret ve ruhsatların bizzat Şârî tarafından belirtilmiş olması kesinlik açısından ve elimizde bir mikyas olmasından dolayı önemlidir. Meşakkati ictihadla tespit ederken de bu kesinlik bizi rahatlatır, ayaklarımızı sağlam basabileceğimiz bir zemin temin eder.

Fıkıh usulü âlimleri azîmet ve ruhsatı çeşitli yönlerden incelemişler ve ruhsatları birçok kısımlara ayırmışlardır. Ruhsatın kısımlarını şu şekilde özetlemek mümkündür.

b1- Ruhsatın kısımları:

1. *Haramı işleme ruhsatı*: Zaruret veya zaruret derecesine varan ihtiyaç halinde haram bir fiil mubah hale dönüşebilir. Mesela zor durumda küfür kelimesini söylemek. Bu ruhsatın Kur'ân'daki delili “*Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse -kalbi*

¹⁴⁸ Şa'ban, Zekiyyuddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 255

¹⁴⁹ Şâtübî, *el-Muvafakât*, I, 301

imanla dolu olduğu halde (inkâra) zorlanmış değil de- kendisi göğsünü küfre açarsa, işte onlara Allah'tan bir gazap (iner) ve onlar için büyük bir azap vardır” ayetidir¹⁵⁰.

Sünnetteki delili *Ammâr b. Yâsir* (r.)'in işkence olayıdır. Zalim yöneticiden ötürü *emri bil ma'ruf nehyi anil münkeri* terk etme açlık ve susuzluktan ölme korkusu veya ölüm-organ kaybetme tehdidi altında ölü eti yemenin ve şarap içmenin mubah olması da bu nevi ruhsata girer.

Hükmü: Ruhsatla amel vaciptir. Kişi ruhsatın hükmünü almaz da ölürse günahkâr olur. (nisbî değişmeceli ruhsat). Âlimler, küfür kelimesini söylemeye zorlanan kişiyi bu hükümden istisna etmişler, öldürülürse şehit olur, sevap alır demişlerdir.

2. *Vacibi/Farzı terk etme ruhsatı:* Vacibin edasında mükellef için ek bir meşakkat bulunduğu vakibi yapmayabilir. Ramazan'da yolcu ve hasta olan mükellef için oruç tutmamak mubahtır. Yine yolculukta mest üzerine meshin süresi üç gün üç gece, 4 rekâtlı namazın 2 rekât olarak kılınması da bu ruhsat (Hanefilerde bu ruhsat değil azîmettir) nevindedir.

Hükmü: Azîmete göre amel etmek ruhsatı kullanmaktan daha üstündür. Delili “(Güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır” ayetidir¹⁵¹.

Eğer azîmete göre davrandığında ayrı bir zarar gelecekse, azîmet doğrultusunda amel etmek caiz olmaz, ruhsata göre davranılması vacip olur. Sünnetteki delili Mekke'nin fethine giderken ashabin zorluk çektiği kendisine ulaştırılan Allah Resûlünün (s.a.) orucunu bozması, bozmayan sahabeler için ‘onlar âsîdirler’ demesidir.

3. *Genel kurala aykırı bazı sözleşmeleri ve hukukî muameleleri yapabilme ruhsatı:* Selem ve istisna akitleri gibi. *Hükmü:* Ruhsatla da azîmetle de amel caizdir.

4. *Önceki semavî dinlerde mevcut ağır hükümleri kaldıran ruhsat:* Günahtan tevbe edecek kişinin kendini öldürmesi, namazın ibadete ayrılmış yerin dışında kılınmaması, malın ¼'ünün zekât olarak verilmesi, ganimetlerin helâl olmaması gibi

¹⁵⁰ Nahl, 16/109

¹⁵¹ Bakara, 2/184

ağır hükümlerin Muhammed ümmetine emredilmemesi gibi. *Hükümü*: Buna göre amel caiz değildir, amel eden günahkâr olur.

Ruhsat, şartlar normale döndüğünde sona erer. Ruhsatta azimet askıya alınmıştır. Ne zaman ki şartlar normale döner, o zaman azimet askıdan iner. Normal şartlardaki hükümler azimettir. Yani mükellefi çevreleyen şartlar bakımından normal hükümlerse azimettir. Normalin dışındaysa bu hükümler, geçici olarak dönüşür. Vacibi terk ruhsatında ve yine haram işleme ruhsatında hüküm, mubaha dönüşür. Domuz eti yemek haramken mubaha dönüşür. Mekruhlar evleviyetle mubah hale gelebilir, mendubun terki de. Sadece mubaha mı dönüşür? O haramı işlemediği, o vacibi terk etmediği sürece ölüm söz konusu olacaksa vacibe dönüşür diyenler de dönüşmez diyenler de vardır.

Meşruiyeti: Fıkıh, hayatın akışı içerisinde hiçbir olayı hükümsüz bırakmayacağı gibi hiçbir hükmü de açıklamaz bırakmaz. Eğer mükellefi çevreleyen şartlar, azîmet'in terkinin ruhsatın alınmasını gerektiriyorsa, artık o ruhsat meşru bir davranıştır¹⁵².

b2- Usul-i fikhın konuları inceleme tarzı:

Usul-i fikh, konularını mantık ilmine benzer tarzda üç ayrı düzeyde incelemektedir. Bunları yani kavramlar mantığı, önermeler mantığı ve çıkarmalar mantığı şeklindeki bir durumu usul-i fikh disiplininde de görmekteyiz¹⁵³. Bu alanda üretilen bilgi tahlil edildiğinde, bu bilgileri içeren önermeler (yani ahkâm) şekli olarak iki sınıfa ayrılmaktadır.

1. Tasnifi önermeler (ki buna teklifi hükümler denmektedir.)
2. Bağlantısal/şartlı önermeler (ki bunlara da vad'î hükümler denilmektedir.)

¹⁵² İ. Kâfi Dönmez hocanın dersinden alınan notlardan istifade edilmiştir.

¹⁵³ Bilâl Aybakan, *İslam'da Dini Bilginin Doğası ve Usul-i Fikhın Geliştirdiği Yorum Tarzına Genel Bir Bakış*, İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 18, 2000, 71–72

Tasnifi önermelerin öznesini, yani konusunu bir insan fiili, yüklemine ise bu bilimin ürettiği genel kavramlardan biri oluşturur. Bağıntılı önermelerde, yani vad'î hükümlerde ise iki fiil arasında, bir fiil ile bir olay veya bir olay ile bir fiil arasında ya parça-bütün ilişkisi kurulur, ya da sebep, şart veya engel bağı kurulur. Bu şekilde kurulan bir ilişkiye uyup uymamasına göre mükellefin işlediği fiile sıhhat, fesad ve butlan gibi bazen dinî bazen de hukukî sonuçlar bağlanır.

Fıkıh evvela kendi alanının tümel kavramlarını üretir. Birinci türden olan önermeler için üretilen tümel kavramlar, Cumhurun da kabul ettiği, vücûb/vaciplik, nedb/mendupluk, hürmet/haramlık, kerâhet/mekruhluk ve ibâhet/mubahlık gibi beş temel sınıftan oluşmaktadır. Mükelleflerin fiilleri bu beş sınıf üzerinden değerlendirilir. Yani bu beş sınıftan birine girer. Aslında fıkıhta kullanılan bu beş kavram mükelleflerin davranışlarına dair ahlakî-dinî değer kategorileridir. Yine bu beş sınıf fikhî önermelerde yüklem konumundadır. Yani insan fiilleri, bu önermelerin her hangi birinin öznesi, bunlara atfedilen tasnifler ise o önermenin yüklemine teşkil eder¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Bilâl Aybakan, *a.g.m.*, 72

BİRİNCİ BÖLÜM

BEDEN İLE YAPILAN İBADETLER OLARAK NAMAZ, ORUÇ VE TEMİZLİK ŞARTLARI

Kur'an'da beden ve mal ile yapılanlar olarak üç çeşit ibadet vardır. Bunlardan birincisi; namaz ve oruç türünden olup bedenle yapılan ibadetlerdir. İkincisi, zekât ve kurban gibi sadece malla yapılan ibadetlerdir. Üçüncüsü ise, hac ve umre gibi hem malla hem de bedenle yapılan ibadetlerdir.

A - KUR'AN'DA TEMİZLİK VE ÇEŞİTLERİ

İbadetler konusuna geçmeden önce temizlik konusuna biraz yer vermekte yarar vardır. Çünkü temizlik ibadetlerin başlangıcını teşkil eden bir hazırlık aşamasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm temizliğe büyük önem vermiş, Yüce Allah'ın huzuruna çıkmak için beden, elbise ve namaz kılınacak yerle, kalbin temizliğini istemiştir ve daha Mekke döneminde inen ayetlerde şöyle buyrulur: “*Ey Resûlüm! Giydiklerini temiz tut*”¹⁵⁵ “*Ey Âdemoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin...*” ibadet yerinin temizliği ise bütün İbrahimî dinlerde ortak bir değer olup bu, Kâbe’de simgeleşir¹⁵⁶. “*Kâbe’yi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık. İbrahim’in makamını namaz yeri edinin, dedik. Evimi ziyaret edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için temiz tutun diye İbrahim ve İsmail’e ahd verdik*”¹⁵⁷. Yine Kur’an’da temizlikleri ümmete örnek gösterilen Medine’nin Kuba halkı da şöyle övülür: “*İlk gününden beri Allah’a karşı gelmekten sakınmak için kurulan mescidde bulunman daha*

¹⁵⁵ Müddesir, 74/4

¹⁵⁶ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, (İstanbul Erkam Yay.), 2004, 173

¹⁵⁷ Bakara, 2/125

*uygundur. Orada, arınmak isteyen insanlar vardır. Allah, arınmak isteyenleri sever*¹⁵⁸. Kurtuluşa erenlerin ilk sıfatının temizlenme olduğunu bir âyet şöyle açıklar: “*Arınmış olan, Rabbinin adını anıp namaz kılan, saadete erişecektir*”¹⁵⁹.

Kur’ân’da temizliği ve temizlenmeyi ifade eden temel kelime “*tahâret*”tir. Ayetlerde bu kelime türevleriyle beraber 31 yerde geçmektedir. Bununla birlikte temizliği ifade eden başka kelimeler de vardır. “*Nezâfet*” daha ileri derecede bir temizliği, “*zerâfet*” ise temizlikte bir zevk ve inceliği ifade eder. Malın kirlere arınması anlamına “*zekât*” kelimesi, nefislerin günahlardan uzak kalması anlamına ise “*tezkiye*” kelimesi kullanılır.

Temizliğin dinde çok önemli yeri vardır. Bir Müslüman’ın Allah sevgisini kazanabilmesi için temiz olması gerekmektedir. Nitekim ayette şöyle buyrulmaktadır: “*Şüphesiz ki Allah çok tevbe edenleri ve çok temizlenenleri sever*”¹⁶⁰. Bu ayette hem maddî hem de manevî temizliğe işaret edilmiş olur.

1- Temizliğin Tanımı ve Mahiyeti

Tahâret lügatte; temizlikten ibaret olup, fıkhîta (şerî ıstılahta) ise; özel ve belirli uzuvları, özel ve belirli nitelikte yıkamaktır¹⁶¹.

Hz. Peygambere (s.a) inen ilk ayetlere baktığımızda ilk emirlerden biri de temizlikle ilgilidir. Ayetlerden birinde şöyle denilmektedir: “*Giydiklerini temiz tut, kötü şeyleri terk et*”¹⁶².

Hz. Peygamberin hayatına baktığımızda, umumî hayatında ve ibadet davranışlarında o, temizliği yaşamış ve temizliğin önemine dikkatleri çekmiştir.

¹⁵⁸ Tevbe, 9/108

¹⁵⁹ A’la, 87/14, 15

¹⁶⁰ Bakara, 2/222; Tevbe, 9/108

¹⁶¹ Cürcanî, *Kitâbü’t-Ta’rifat*, 142

¹⁶² Müddesir, 74/4–5

“Temizlik imandandır”¹⁶³, “Allah temizdir, temizliği sever”¹⁶⁴, “Temizlik, imanın yarısıdır”¹⁶⁵. Çünkü bütün mevcudatın yaratıcısı olan Yüce Allah’ın huzuruna çıkacak kişinin gerek maddî, gerek manevî bir temizlik içinde olması zaruridir. Bu temizlik bazı ibadetlerin başlangıcını teşkil eden¹⁶⁶ bir hazırlık aşamasıdır. Nitekim hadis’te bu durum şöyle dile getirilmektedir. “Namazın anahtarı temizliktir”¹⁶⁷. Peygamber’in temizliğe özen gösterdiğini ifade eden hadislerinde, abdest alırken her uzvunu üçer defa iyice yıkadığı,¹⁶⁸ müslümanlara da böyle yapmalarını emrettiği bildirilmektedir¹⁶⁹. Ayrıca insanın vücudunda giderilmediği takdirde insanın kendisine ve çevresine rahatsızlık veren durumlar içinde gerekli uyarılarda bulunmuştur: “*Beş şey fitrattandır; Sünnet olmak, eteği tıraş etmek, bıyıkları kısaltmak, tırnakları kesmek ve koltuk altı kıllarını temizlemek*”¹⁷⁰. Bunun yanında hiç olmasa haftada bir defa beden temizliği yapılmasını istemiş,¹⁷¹ ağız sağlığına ve diş temizliğine de dikkati çekmiş,¹⁷² abdest alırken ve diğer zamanlarda sık sık misvak kullanmıştır¹⁷³. O, çevresindeki insanların kendisinden nefret edeceği hiçbir durumda bulunmamış, sağlığına önem vermiş başkalarının da buna riayet etmeleri için gerekli uyarılarda bulunmuştur.

Kur’ân’da ise, namaz kılmak isteyen kişinin abdest alması ve cünüplükten temizlenmesi emredilmektedir. “*Ey İnananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüpseniz yıkanıp temizlenin; şayet hasta veya yolculukta iseniz veya ayakyolundan gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşmışsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi, ellerinizi onunla mesh edin. Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi arıtıp üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz*”¹⁷⁴.

¹⁶³ A’râf, 7/31

¹⁶⁴ Tirmizi, *Edeb*, 41

¹⁶⁵ Müslim, *Tahâret*, 1; Ahmed, *Müsned*, V, 342

¹⁶⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, (sad. A. Fikri Yavuz), İstanbul Huzur Yayınları, t.y. 45

¹⁶⁷ Ebû Dâvud, *Sahihi’l Sünen*, Beyrut Mektebetü’l-İslamî, 1989, *Salât*, 74; İbni Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, (h. 207–275), y.y. Daru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, t.y. *Tahâret*, 3; Ahmed, *Müsned*, I, 123

¹⁶⁸ Müslim, *Tahâret*, 3, 18, 19

¹⁶⁹ Müslim, *Tahâret*, 3–4

¹⁷⁰ Müslim, *Tahâret*, 49

¹⁷¹ Müslim, *Cuma*, 9

¹⁷² Müslim, *Tahâret*, 42

¹⁷³ Müslim, *Tahâret*, 43, 46, 48; Ebû Dâvud, *Tahâret*, 27, 30; Nesaî, *Tahâret*, 8

¹⁷⁴ Mâide, 5/6

2- Temizlik Çeşitleri ve Ortaya Çıkışı

Bir Müslüman'ın Allah sevgisini kazanabilmesi için temiz olması gerekmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: “*Şüphesiz ki Allah çok tevbe edenleri ve çok temizlenenleri sever*”¹⁷⁵. Bu ayette Rab hem maddî hem de manevî temizliğe işaret etmektedir.

a- Abdest

Abdest kelimesi Farsça olup, Arapçadaki karşılığı vudû'dur. Sözlükte “güzel ve temiz olmak” manasına gelir. Fıkıh terimi olarak abdest, belirli uzuvları usulüne uygun olarak su ile yıkamak ve bazılarını ise eldeki su ıslaklığı ile mesh etmekten ibaret bir ibadet temizliği demektir¹⁷⁶. Abdest başlı başına bir maddi temizlik özelliği taşımakla ve sağlık açısından faydalar içermekle beraber, her şeyden önce bir manevî bir temizlik işlemi ve manevî arınma yoludur.

Hıristiyanlık, Yahudilik ve diğer bir kısım dinlerde de abdest benzeri bazı temizlik işlerine rastlanır. Genellikle âyine bağlı olan bu temizlik çeşitlerinde onların bir simge oluşu tarafı ağır basar. Hz. Peygamber'in bir defasında su isteyerek abdest uzuvlarını üçer defa yıkadıktan sonra “*İşte bu, benim ve benden önceki peygamberlerin abdestidir*”¹⁷⁷ buyurmuş olması, İslam bilginlerine göre abdestin sırf İslamiyet'e özgü hükümlerden olmayıp geçmiş semâvî dinlerde de mevcut olduğunun bir delilidir. Ancak bu hükmün yalnız peygamberler hakkında geçerli olduğu yahut onların ümmetlerini de kapsadığı hususu tartışmalıdır¹⁷⁸.

¹⁷⁵ Bakara, 2/222; Tevbe, 9/108

¹⁷⁶ İbn Rüşd, Muhammed Kurtubî, *Bidâyetü'l-Muctehid ve Nihâyetü'l-Muktasad*, Kahire Mektebetü'l-Ticariyetü'l-Kubra, t.y. I, 7; Kâsânî, *Bidâyetü's-Sanâî fi Tertibi's-Şerâî*, Beyrut Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, 1982, bsk. 2, I, 3; Cürcanî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, 253; Dönmez, İ. Kâfî, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (İstanbul İFAV), 1997, I, 17

¹⁷⁷ İbn Mâce, *Tahâret*, 47

¹⁷⁸ Dönmez, İ. Kâfî, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, I, 17–18

Abdestin ne zaman ve nerede farz kılındığı konusunda ilk bakışta çatışan iki delil vardır.

Hiz. Peygamber'in abdest almadan hiçbir iş yapmadığı nakledilir¹⁷⁹. Kur'an-ı Kerim'de abdesti namazın ön şartı olarak zikredilir ki, biz bu ayeti az önce görmüştük. Âyet *Medine*'de inmiştir. Namazın hicretten bir buçuk yıl kadar önce *Mekke*'de, Mirac gecesinde farz kılındığı düşünülürse,¹⁸⁰ abdestin başlangıçta mendup olarak uygulandığı, Medine döneminden itibaren de özellikle namaz için farz kılındığı sonucuna varılır.

Bu konu hakkında *İbn Abdilberr* şöyle bir açıklık getirir ve der ki: Bütün meğâzî âlimlerince malûmdur ki Peygamber, namazın farz kılınmasından itibaren hiç abdestsiz namaz kılmamıştır. Bunu ancak bilgisiz olan ya da inatçı bir inkârcı reddeder. Burada akla şöyle bir soru geliyor: O halde daha önceden fiilen abdest varken, bir çeşit abdest ayeti olmaksızın abdest hükmü uygulanırken daha sonra abdest ayetinin inmesindeki hikmet nedir? Buna şöyle cevap verilebilir: Bunun hikmeti abdestin farziyetinin Kur'an'da okunan bir vahiyle olmasıdır. Ya da şöyle denilebilir: Ayetin baş kısmı (abdest hükmünün bulunduğu kısım) abdestin farz kılınması zamanında inmiş, kalan kısmı, yani teyemmümle ilgili hükmün bulunduğu kısım ise daha sonra bir olay üzerine (Hz. Âişe'nin gerdanlığının ikinci kez kaybolduğu hadise üzerine) inmiştir. Ancak bu cevaplardan birincisi daha uygun gibi görünmektedir. Çünkü abdestin farz kılınması *Mekke*'de olmakla birlikte ayet (bütün olarak) *Medine*'de nazil olmuştur¹⁸¹. Abdestin meşruiyeti yani dinî bir hüküm oluşu Kur'an-ı Kerim'in yanı sıra sünnet ve icma-i ümmet ile de sabittir ki biz ilgili ayeti az önce vermiştik.

Allah Resûlü "*Allah hiç birinizin -abdestsiz iken- abdest almadan kılacağı namazı kabul etmez*"¹⁸² mealindeki hadisinde ve benzeri hadislerde bu husus vurgulanmıştır.

¹⁷⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 1583

¹⁸⁰ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (İstanbul Beyân Yay.), 2004, 605; Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Câhiliye ve Ehli Kitap Örf ve Âdetleri*, 43–51

¹⁸¹ Çetiner, Bedrettin, *Esbâb-ı Nüzul*, (İstanbul Çağrı Yayınları), 2002, 297–298

¹⁸² Buhârî, *Vudû'*, 2

İslam ümmeti de abdestin Rasulullah zamanından beri dinin kaçınılmaz hükümlerinden olduğunu kabul ede gelmiştir.

b- Gusül (Boy Abdesti)

Fıkıh kavramı olarak gusül, bütün vücudun temiz su ile yıkanmasını kapsayan temizlik işlemi ifade eder. Fıkıhta abdeste tahâret-i suğra (küçük temizlik), gusül'e de tahâret-i kübra (büyük temizlik) denir¹⁸³. Ayrıca gusül için Türkçede boy abdesti tabiri de kullanılır.

Kur'ân-ı Kerîm'de gusül temizliği ile ilgili ayetlerin bir kaçına burada yer vermek daha uygun olacaktır. “...Eğer cünüpseniz yıkanıp temizlenin; şayet hasta veya yolculukta iseniz veya ayakyolundan gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşmışsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi, ellerinizi onunla mesh edin...”¹⁸⁴.

— *Ey İnananlar! Sarhoşken, ne dediğinizi bilene kadar, cünüpken, yolcu olan müstesna gusledene kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta veya yolculukta iseniz yahut biriniz ayakyolundan gelmişseniz veya kadınlara yaklaşmışsanız ve bu durumlarda su bulamamışsanız tertemiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinize ve ellerinize sürün. Allah affeder ve bağışlar*”¹⁸⁵. Bu ayetler bize guslün hangi durumlarda yapılacağını haber vermektedir.

Kaynakların bize verdiği bilgilerden guslün menşeinin Hz. İbrahim'e kadar uzandığını görmekteyiz. Hz. İbrahim'in getirdiği dinde yer almış olan gusül, Hanîf'lerin ayırt edici bir özelliği olmuştur. İslam öncesi Cahiliye döneminde, hacceden, sünnet olan ve cünüplükten dolayı yıkanan kimselere “Hanîf” denilmekteydi¹⁸⁶. Ayrıca Hz Peygamber'in “fitrattandır” diye haber verdiği mazmaza ve istinşak (ağza burna su

¹⁸³ Dönmez, İ. Kâfi, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, II, 84

¹⁸⁴ Mâide, 5/6

¹⁸⁵ Bakara, 2/222; Nisâ, 4/43

¹⁸⁶ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, “h-n-f” md. XXIII, 168-173; Cevad Ali, *el-Mufasssal fî târihi'l-arab kable'l-İslâm*, bsk. 3, (Beyrut Dâru'l-İlm li'l-Melayîn), 1980, V, 49

vermek) gibi gusülde mevcut olan hususlar,¹⁸⁷ Hz. İbrahim ve daha önceki peygamberlerin uygulamalarındandır. Bu da guslün daha önceki peygamberlerin sünnetinde yer aldığını gösteren bir husustur. Cahiliye dönemine ait bazı şiirlerden, bu dönemde hayızlı kadınların putlara yaklaşmadıkları anlaşılmaktadır¹⁸⁸. Bu durumun İbrahim peygamberin dininden kaldığı ve tahrif edilmiş şekliyle müşrik Araplar arasında süregeldiği anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak bu dönemde Haniflerin, hayız, nifas, cünüplük gibi bazı hallerden dolayı guslettiklerini söyleyebiliriz.

Haniflerin dışında müşrik Araplarda cünüplükten dolayı gusül etmekte, mazmaza ve istinşak yapıp, misvak kullanmaktaydılar. Nitekim Mekkelilerin başkanı *Ebû Süfyan*, Bedir savaşında müşrik ordusunun hezimete uğramasından dolayı, Hz. Peygamber’le savaşınca kadar cünüplükten dolayı başına su deşdirmemeyi adamıştı. Süheylî, Ebû Süfyan’ın bu nezri ile ilgili olarak “cünüplükten dolayı gusletmek, Cahiliye devrinde hac ve nikâh gibi Hz. İbrahim’in dininden kalma bir iz olarak kendisiyle amel edilen bir husustu” demektedir¹⁸⁹.

Araplarda, İslam’dan önce de cünüplükten dolayı yıkanma âdeti vardı. *Mekke* döneminde farz namaz kılınınca cünüb olanların yıkanmadıkça namaz kılamayacakları bildirildi ve Peygamberimizin fiili ile guslün şekli öğrenildi. “İyice temizlenmiş olmayanlar ona (Kur’an’a) dokunamaz”¹⁹⁰ mealindeki ayet de *Mekke* de nazil olmuştur ve burada geçen “iyice temizlenmekten maksat” gusüldür. Hz. Ömer (r.)’in Müslüman olması olayında kızkardeşi, gusül etmedikçe Kur’an sayfasına dokunmasına izin vermemişti; bu olay da guslün *Mekke* dönemine ait olduğunu göstermektedir¹⁹¹.

c- Teyemmüm

Sözlükte; bir işe yönelmek, bir şeyi kastetmek demektir. Bir fikhî istilah olarak su bulunmadığı veya bulunsa da kullanma imkânının olmadığı durumlarda, abdest ya da

¹⁸⁷ Müslim, *Tahâret*, 1; Ebû Dâvud, *Tahâret*, 44–46

¹⁸⁸ İbnü’l-Kelbî, *Kitâbu’l-Esnâm*, 19, 21

¹⁸⁹ Ateş, Ali Osman, *Sünnetin Kabul ve Reddettiği Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*, 40–41; İbn İshâk, Muhammed, *Sîyer*, 364–365

¹⁹⁰ Vâkıa, 56/79

¹⁹¹ Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Târihi*, (İstanbul, İz Yayıncılık), 2004, 75

boy abdesti niyetiyle toprak veya toprak türü bir maddeye sürülen ellerle, yüzü ve iki kolu mesh etmekten ibaret hükmî temizlik demektir¹⁹².

Teyemmum, hicretin beşinci yılında meşru kılınmıştır. *Müreysi* de denilen *Mustalik Oğulları* gazvesi sırasında, Hz. Peygamber ve bin kadar İslam askeri, susuz bir yerde gecelemişti. Su bulunan yere ulaşmak için hareket gecikince, sabah namazı için abdest alacak su bulamadılar. Bunun üzerine ilk başta verdiğimiz sûresinin 6. âyeti nazil oldu ve sahabeler buna çok sevindiler ve teyemmüm ederek sabah namazını kıldılar.

Teyemmümün meşruiyeti yani dinî bir hüküm oluşu Kur’ân’ın yukarıda geçen ayetlerinin yanı sıra sünnet ve icma-i ümmet ile de sabittir. İslam ümmeti de Rasulullah zamanında İslam dinin hükümlerinden olduğunu kabul ede gelmiştir.

İslam bilginlerine göre, teyemmüm ilk defa İslam ümmetine tanınmış bir kolaylık hükmüdür. Fıkıh bilginleri bu kolaylık hükmünün ruhsat veya azimet olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre bu bir ruhsat, diğer bir kısmına göre azimet, bir kısmına göre ise bu, su bulunmaması halinde azimet, suyu kullanma imkânı bulunmayan durumlarda ruhsattır¹⁹³.

— *Temizliğin Hükmü ve Kur’an’dan Delilleri*

Yukarıda geçen ayetlerde de görüldüğü gibi belirli ibadetlerin yerine getirilebilmesi için önce beden, giysilerin ve ibadet yerinin pisliklerden temizlenmesi farzdır.

“*Ey Habibim! Giydiklerini temiz tut...*”¹⁹⁴ mealindeki ayet ve ilk başta verilen ayetler namaz kılabilmek için elbiselerin necaset sayılan şeylerden temizlenmiş bulunması gerektiğini ifade etmektedir ve *Mekke*’de nazil olmuştur. Yine *Mekke* döneminde Hz. Peygamber *Kâbe*’de namaz kılarken müşrikler tarafından üzerine

¹⁹² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, II, 483–484; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 47

¹⁹³ Dönmez, İ. Kâfi, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV, 368–369

¹⁹⁴ Müddesir, 74/4

hayvan işkembesinin pisliği atılmış, sonra Hz. Fatıma (r.a) gelip bunu temizlemişti. Şu halde necasetten tahâret Mekke döneminde farz kılınmış bir ibadet hazırlığıdır¹⁹⁵.

B- KUR'AN ve SÜNNET'TE NAMAZ ÇEŞİTLERİ

1- Kur'an'da Beş Vakit Namaz ve Cuma Namazı

a- Namazın Tanımı ve Mahiyeti

Namaz Farsça bir kelime olup, Arapçası “salât”tır. Sözlükte “salât” dua etmek, istilahta ise belli rükünler ve özel davranışlardır¹⁹⁶. Müslümanlara muayyen vakitlerde kılınması farz olan namaz, malî ve bedenî ibadetlerin en faziletlisidir¹⁹⁷.

Kur'ân-ı Kerîm'de namaz/salât karşılığı olarak, salâttan başka, dua, zikir, anma¹⁹⁸, tesbih (ta'zim, şerefli ve kutlu olduğunu bildirme¹⁹⁹), inabe (dönüş, bağlılık²⁰⁰), iman²⁰¹ vb. kelimeler kullanılır²⁰².

Salât kelimesi Kur'an'da farklı manalarda kullanılmıştır. Bazı bilginlere göre, salât; Allah'tan olursa, rahmet veya mağfiret, meleklerden olursa, istiğfar veya dua; müminlerden olursa, bazısının bazısı için dua etmesi anlamına gelir²⁰³. Salât; Allah'tan olursa “rahmet ve kulunun şanını yüceltmek” manasına gelmektedir. Bir ayette “*İşte Rab'lerinden salâvat ve rahmet hep onlarıdır ve doğru yolu bulanlarda onlardır*”

¹⁹⁵ Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Târîhi*, 76

¹⁹⁶ Cürcanî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, 134; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 50

¹⁹⁷ Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 50; Daha geniş bilgi için bak. Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 83

¹⁹⁸ Cuma, 62/9

¹⁹⁹ Âl-i İmran, 3/41; Hicr, 15/98; Taha, 20/13; Nur, 24/36; Rum, 30/18; Gafir, 40/55

²⁰⁰ Sad, 38/34

²⁰¹ Bakara, 2/143

²⁰² Hamidullah, Muhammed, *İslam'a Giriş*, (çev. Cemal AYDIN), (Ankara TDVY), 1996, 83; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 603

²⁰³ Sabunî, Muhammed Ali, *Tefsiru Âyâti'l-Ahkâm*, (Dimeşk Mektebetü'l-Ğazâlî), 1980, II, 356–372

denilir²⁰⁴. Bu ayette geçen “salâvat”ın manası “bağışlamalar” demektir. Zira Allah’ın kullarına salâtı, kullarını bağışlaması, onların günahlarını affetmesi demektir²⁰⁵. Başka bir ayette ise “*Allah ve melekleri, peygambere salât etmektedir...*”²⁰⁶, burada Allah ve melekleri peygamberin şanını yüceltmektedirler. *İbn Abbas* (r.)’tan gelen bir rivayette ise bunun manası şu şekildedir. “Şüphesiz ki, Allah peygambere rahmet etmekte, melekleri ise ona dua ve istiğfarda bulunmaktadırlar”²⁰⁷. Eğer burada salât meleklerden olursa, “dua ve istiğfar etmek” manasındadır.

— *Mallarının bir kısmını, kendilerini temizleyip arıtacak sadaka olarak al, onlara dua (salât) et; senin duan (salâtın) onlar için bir güvendir. Allah işitir ve bilir*²⁰⁸.

Bu ayette “*onlara dua (salât) et*”ten maksat, “günahlarının bağışlanması için onlara dua ve istiğfar et”, “*senin duan (salâtın)*” senin duan ve istiğfarın onlar için bir emniyettir²⁰⁹.

— *Onlar haksiz yere ve Rabbimiz Allah’tır dediler diye yurtlarından çıkarılmışlardır. Allah insanların bir kısmını diğeriyle savmasaydı, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah’ın adı çok anılan camiler yıkılıp giderdi*²¹⁰.

Bilginler bu ayetteki “salâvat”tan kastedilen mana hakkında ihtilaf etmişlerdir. Kimileri “salâvat”tan kasıt “kiliseler”, kimileri “Yahudilerin havraları” kimileride “Sabiîlerin mescitleridir” demişlerdir. Mücahid ise ayette geçen “salâvat”tan kasıt, “Müslümanların ve ehl-i kitabın yollarda bulunan mescitleridir” demiştir. *İbni Zeyd* de “salâvat”tan kasıt, “İslam ehlinin mescitleridir” demiştir²¹¹.

²⁰⁴ Bakara, 2/157

²⁰⁵ Taberî, Ebû Câfer, *Camîu’l-Beyân an Te’vili’l-Kur’an*, (Beyrut Dârü’l-Fikir), 1984, II, 42

²⁰⁶ Ahzâb, 33/56

²⁰⁷ Taberî, *Camîu’l-Beyân an Te’vili’l-Kur’an*, II, 42–43; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, (İstanbul Yeni Ufuklar Neşriyat), 1990, VII, 196

²⁰⁸ Tevbe, 9/103

²⁰⁹ Taberî, *Camîu’l-Beyân an Te’vili’l-Kur’an*, VII, 16

²¹⁰ Hac, 22/40

²¹¹ Taberî, *Camîu’l-Beyân an Te’vili’l-Kur’an*, X, 176–177

Kur'ân-ı Kerîm'de “salât” kelimesi, tef'îl babındaki türevleriyle birlikte doksan dokuz yerde geçmektedir²¹². Vakte bağlı olarak namaz Kur'an'da değişik fiillerle ifade edilmiştir. *Celal Yeniçeri* hocanın tesbitine göre belli zamanlarla beraber kullandıklarında; *hamd, tesbih, zikr* ve *kıraat* anlamında kullanılmış olan “kur'an” fiili ve bütün bu saydıklarımızın masdarları ve türevleri ıstılah olarak salât (namaz) anlamında kullanılmıştır. Eğer bunlar herhangi bir zamana bağlanmamışlarsa o takdirde *hamd, zikir* ve *tesbih* fiil ve masdarları belli zaman ve şekli olan namaz/salât değil de kendi aslî kök anlamlarında; şükür, niyaz ve genel anlamda ibadet türü serbest ibadetler olmaktadır. Kök olarak Dua anlamına gelen “salât” da İslam öncesi dönemlerden beri belli şekliyle bilinen ve Türkçemize “namaz” diye geçen ibadet için bir ıstılah olmuş ve bu ıstılahî anlam Kur'ân'da öne çıkmış bulunmaktadır.

Kur'an ayetleri, namazın dışındakileri olduğu gibi onun içindeki rükünlerini de vermektedir. Kur'an'da namaz için tüme yönelik emirler olduğu gibi; kıyam, kıraat, rükû ve secde gibi her bir rükne yönetilmiş müstakil emirler de vardır²¹³. Kur'ân'da namazdan söz edilirken, bazen namazın öğelerinden biri veya bir kaç zikredilir ve genel manada namaz kast olunur. Bu öğeler kıyam, rükû, secde ve ka'de'dir. Kur'ân'da en çok namaz manasında kullanılan salât lafzına bir iki örnek vermek yerinde olacaktır.

— *Namazı kıldıktan başka, Allah'ı ayakta iken, otururken, yan yatarken de anın. Emniyete kavuştuğunuzda, namazı gereğince kılın. Namaz şüphesiz, inananlara belirli vakitlere farz kılınmıştır*²¹⁴. “*Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle birlikte rükû edin*”²¹⁵.

Kur'an ayetleri, namazın dışındakileri olduğu gibi onun içindeki rükünlerini de vermektedir. Kur'an'da namaz için tüme yönelik emirler olduğu gibi; kıyam, kıraat, rükû ve secde gibi her bir rükne yönetilmiş müstakil emirler de vardır. *Celal Yeniçeri* hocanın bu konuda şöyle bir yorumu bulunmaktadır; bir mü'min bütün bu rükünlerin her birini adeta müstakil bir ibadetlermiş gibi yapacak ve sonuçta bütününün kendisi

²¹² Abdulkakî, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfazi'l-Kur'an'l-Kerim*, (M. Özdemir), (İstanbul Mektebetu'l-İslamiyye), 1982, 413-414

²¹³ Yeniçeri, Celal, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, (İstanbul İFAV), 2000, 138

²¹⁴ Nisâ, 4/103

²¹⁵ Bakara, 2/43

mükemmel bir tarzda eda edilmiş olacaktır. Her bir rekât kıyamdan başlayıp secde ile sona erer. Rükünler içinde en çok tekrarlanan “*secde*”dir. Oturuşlar hariç bu, diğer her bir rükünün iki katıdır. En aşağıda olan bu durum itaat, ihtiram ve teslimiyetin zirvesidir. Ve yine *Yeniçeri* hoca bunun tarihinin meleklerin Hz. *Âdem (a.s)*’e o malum saygı secdelerine kadar vardığını düşünmektedir. Bu sefer aynı emir ve hem de doğrudan yüce Allah’a yönelmiş olarak âdem (insan)in kendi önüne konulmuş olmaktadır. Nitekim bu konuda doğrudan secde köküyle *Âdem*’e saygı için meleklerle verilmiş emir sayısı Kur’an’da beş kere tekrarlanmaktadır²¹⁶. Ve yine onun açıklamasına göre Kur’an-ı Kerîm’de, melekleri ve cinler temsilcisini insana saygı anlamında secdeye davet eden yedi ayrı emir ayeti bulunmakta, bunlardan beşinde doğrudan secde fiili²¹⁷ ve diğer ikisinde de yere kapanma anlamında bir başka fiil kullanılmaktadır²¹⁸. Bizzat bu beş secde emri daha sonra İslam dininde beş vakit namaz biçiminde farz bir ibadet olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır. Daha düşük derecede vitir ve bayram namazları türünden secdeli diğer namazlar ile bu sayı söz konusu ayetlerde olduğu gibi toplam yediye ulaşmış olmaktadır. Cuma namazı ise haftada bir öğle namazının yerini alan bir ibadet olmuştur. Bu da Kur’an’ın evrendekine eş bir düzen temeline oturduğunu gösteren delillerden biridir. İlk İnsana saygı gösterilmesi için verilen secde emirleri bu dinde artık, insanın kendi kendine saygısı ve yüce Rabbine kulluk ve teşekkürü için bizzat onun kendisinden istenir olmuştur. Bu noktada hiç kimsenin İblis gibi bir yanılığa düşmesi de arzulanmamıştır.

Görüldüğü gibi insan türüne saygı secdesiyle ilgili toplam ayet sayısı, göklerin sayısına eşittir. Böylece Kur’an insana gökler çapında bir mana kazandırmakla birlikte ona tüm göklerin Allah’a itaatine eşdeğerde bir ibadet görevini bir hediye gibi yüklemiştir. Müslüman için her bir namaz ibadeti meleklerin *Âdem*’e secdesi kadar ve hatta ondan daha fazla önemi olmuştur. Çünkü Müslüman’ın secdesi *Âdem* yerine doğrudan Yüce Allah’a yönelik olmaktadır. Bundan geri duran insan Yüce Yaratıcıyı dinlememe yanında kendi insanlığına da saygı göstermiyor ve o kendi kendisi karşısında şeytan durumuna düşüyor demektir. Her bir insan insanlık camiasının eşit bir

²¹⁶ Yeniçeri, Celal, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, 139

²¹⁷ Bakara,2/34; A’râf, 7/11; İsrâ, 17/61; Kehf, 18/50; Taha, 20/116

²¹⁸ Hicr, 15/29; Sad, 38/72

üyesi olduğundan dinde kim ve ne olursa olsun insanın insana secde, rükû ve bu ölçülere varan saygısı yasaklanmıştır²¹⁹.

Kur'ân-ı Kerîm yeryüzünde Allah'ın hükümlerlik atmosferi yaratmak gayesiyle, günde beş vakit cemaat namazı kaidelerini koymuştur.

b- Kur'an'da Namazın Çeşitleri ve Ortaya Çıkışı

Namaz ibadetinin çeşitlerini ileride ele alacağız. Burada sadece Kur'an'da namazın ortaya çıkışına yer vereceğiz.

Kur'an'a baktığımız zaman daha önceki ümmetlerde de namaz ibadetinin bulunduğu ve onlara da namazın emredildiği; “Hz. Âdem, Nuh ve İbrahim'den sonra namazı terk eden nesil geldiği”²²⁰, “Hz. İbrahim'in kıldığı namazın kabulü için dua ettiği”²²¹, Hz. İsmail'in ehline namaz kılmayı emrettiği”²²², “Hz. İbrahim, Lût, İshâk ve Ya'kub'un salih birer kul olduğu belirtildikten sonra namaz kılmalarının kendilerine vahyedildiği”²²³, “Hz. Lokman'ın oğluna namaz kılmayı öğütlediği”²²⁴, “Hz. Musa'ya namaz kılmayı emredildiği”²²⁵, “Hz. Zekeriya'nın namaz kıldığı”²²⁶, “Hz. İsa'nın beşikte konuşurken, namazın emredildiğini söylediği”²²⁷nden bahs eder.

²¹⁹ Bu değerlendirmeler için bak. Yeniçeri, Celal, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, (İstanbul Erkam yay.), 1995, 288–289

²²⁰ Meryem, 19/59

²²¹ Bakara, 2/43, 177; Nîsa, 4/77, 162; , 5/12

²²² Meryem, 19/55

²²³ Enbiyâ, 21/73

²²⁴ Lokman, 31/17

²²⁵ Taha, 20/14

²²⁶ Âl-i İmran, 3/39

²²⁷ Meryem, 19/31

b 1- Mekke Devri

Arap müşriklerinin itikadı şirk olduğu gibi, ibadetleri de şirke benzerdi. Çoğunun evinde bir put bulunur ve girip çıkanlarca ta'zim olunurdu. İslam öncesi Arapların belli bir namazları yoktur. Sadece Harem'e girerler ve Beytullah'ı ıslık çalarak ve el çırparak tavaf ettikten sonra putları meshederler, telbiye yaparken Allah'a dua ederlerdi²²⁸. Özetle cahiliye ibadeti putların çevresinde dönmek ve onları meshetmekle onlar adına kurban kesmekten ibarettir. Bu devrin ibadetini *Ebû Reca el-Utâridî* şöyle dile getirir: “Biz taşlara tapınırdık, güzelce taşlar bulunca, öncekini atar, sonrakini alırdık, taş bulamazsak topraktan küçük bir yığın yapar, bir koyun getirip, bu yığının üstüne saçar, sonra da o tepenin etrafında dolaşırdık”²²⁹.

Cahiliye döneminde Hanifliğe mensup bazı kimselerin namaz kıldıklarını kaynaklarda yer alan bazı bilgilerden öğrenmekteyiz. *İbn Habîb* ve *Müslim*'in kaydettiklerine göre, *Ebû Zer* ile *Kus b. Saide* cahiliye devrinde namaz kılan kimseler arasında yer almaktaydı²³⁰.

Cahiliye döneminde namaz ibadetinin olmayışı, eğer doğru kabul edilirse, Hz. İbrahim'in dininde mevcut olan namaz ibadetinin, zamanla cahiliye Arapları tarafından terk edilip, unutulmuş olduğunu gösterir. Cahiliye Araplarının Hz. İbrahim'in dininde mevcut olan birçok hususu unuttukları gözden uzak tutulmamalıdır. Nitekim Kur'an'da yer alan, “*Kâbe'deki tapınmaları sadece ıslık çalmak ve el çırpmaktan başka bir şey değildir. İnkârınıza karşılık artık azabı tadın*”²³¹ ayeti Cahiliye döneminde müşrik Arapların namaza yabancı olmadıklarını göstermektedir. Nitekim bu dönem müşrikler, erkek-kadın, açık saçık el ele tutuşur, Kâbe'nin etrafında dolaşırlar ve ıslık çalıp el çırparlardı. Böylece, ibadet ediyoruz diye çalar oynar, hora teperler ve yaptıklarını

²²⁸ Enfâl, 8/35

²²⁹ Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, s. 48; Hudarî, Muhammed b. Afifi, *Târîhu't-Teşri'l-İslamî*, bsk. 8, (Beyrut Dârü'l-Fikr), 1967, 35–37

²³⁰ İbn Habîb, Ebû Câfer Haşimî, *Kitâbu'l-Muhabber*, (Beyrut Dârü'l-Âfaki'l-Cedîde, t.y.) 171–172

²³¹ Enfâl, 8/35

alkışlardı. Hz. Peygamber Kâbe'ye gelip namaz kılmak ya da Kur'an okumak istediğinde, çoğu zaman böyle ayin yapmakta ileri giderler, kendileri de namaz kılıyor ve dua ediyorlarmış gibi gösteri ve gürültü yaparlar, bunu kendilerine bir ibadet sayarlardı²³².

Kur'an'da çeşitli ayetlerde Hz. İbrahim ve İsmail'in namaz kıldıkları ve kendilerine tabi olan kimselere namaz kılmayı emrettikleri bildirilmektedir.

— Çevresinde bulunanlara namaz kılmalarını, zekât vermelerini emrederdi. Rabbinin katında hoşnutluğa ermişti²³³.

Yine Kur'an bir ayette, Hz. İbrahim'in, “Rabbim! Beni ve çocuklarımı namaz kılanlardan eyle!”²³⁴ diye dua ettiğini haber vermektedir.

“Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, orada kıyama duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için Evimi temiz tut diye İbrahim'i Kâbe'nin yerine yerleştirmiştik”²³⁵ ayeti de Hz. İbrahim'in namazın da kıyam, rükû ve secde gibi rükünlerin olduğuna işaret etmektedir. İslamî kaynaklardaki bazı rivayetler de bu konuya ışık tutmaktadır. Ezrakî'nin kaydettiğine göre, Hz. İbrahim, Makam-ı İbrahim'i kible edinmiş, kapı yönünden oraya doğru namaz kılmıştır. Oğlu İsmail de aynı uygulamayı devam ettirmiştir²³⁶.

Hz. İbrahim ve İsmail (a.s) dört bir yandan gelen müminlerle birlikte, Zilhicce'nin sekizinci günü Mina'ya gelerek, cemaat halinde öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılmışlardır. Geceyi orada geçirdikten sonra, sabah namazını kılıp erkenden A'râfat'a çıkmışlar, orada öğle ve ikindiye cemederek kılmışlar ve güneşin batmasından sonra Müzdelife'ye gelmişler, orada akşam ile yatsı namazını cemederek kılmış ve geceyi orada geçirmişlerdir. Müzdelife'de sabah namazını kıldıktan sonra da cemreyi taşlamışlardır. Kaydedildiğine göre Hz. İbrahim'e bu uygulamayı Cebrail (a.s)

²³² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2400

²³³ Bakara, 2/125; İbrahim, 14/37; Meryem, 19/55

²³⁴ İbrahim, 14/40

²³⁵ Hac, 22/26

²³⁶ Ezrakî, Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdullah (250/865), *Ahbâru Mekke*, (Beirut Dârü'l-Sakâfa), 1979, II, 30

öğretmiştir²³⁷. Daha sonra da Yüce Allah Hz. Peygambere Hz. İbrahim'in bu uygulamasına uymasını emretmiştir. “*Şimdi sana, “Doğruya yönelen, puta tapanlardan olmayan İbrahim'in dinine uy” diye vahy ettik*”²³⁸. Zeyd b. Amr'ın Cahiliye döneminde kibleye doğru yönelip “İlahım, İbrahim'in ilahıdır, dinim de İbrahim'in dinidir” diyerek secdeye kapandığı da kaydedilmektedir²³⁹. Bu ve benzeri rivayetler, namazla ilgili bazı izlerin, Hz. İbrahim'in devrinden Cahiliye devrine intikal ettiğini göstermektedir²⁴⁰.

Namaz İslam'ın ilk zamanlarında *Mekke* döneminde farz kılınmıştır. Müslümanlığın başlangıcından itibaren Müslümanlar namaz kılmaya başlamışlardır. Hatta sayıları kırk kişiye ulaşmadan namaz kılıyorlardı. Bu gün bizim bildiğimiz beş vakit namazın farz olduğu evvela Kur'an ile sabittir. Ancak bu baktaki ayetler mücmel olduğu için mücmel olan diğer ayetler gibi onları da Allah Resûlü (s.a) sözleri ve fiilleri ile beyan ve tefsir buyurmuşlardır. Beş vakit namaz Mirac gecesinde farz olmuş ve daha sonraki günlerde Resûlullah sahabelerini toplayarak her namazın vakitlerini, bu vakitlerin ne zamana kadar devam ettiğini bilfiil talim buyurmuş ve kendisi imam olarak sahabeye sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kıldırmıştır. Mirac ise Hicretten evvel miladî 621 yılında ve Arabî aylardan Receb ayının yirmi yedinci gecesinde vuku bulmuştur²⁴¹.

“Peygamberin hayatı, iki döneme ayrılır. Bunlardan birincisi peygamberlikten önceki dönem, ikincisi ise peygamberlikten sonraki dönemdir. Peygamberlikten sonraki dönem İslamî hükümlerin dayanaklarından biridir. İslam bilginleri, *Hira* mağarasında ibadet, dua ve tefekküre çekilen Hz. Peygamberin hayatının birinci döneminde, semavî bir şeriata göre ibadet edip etmediğinde ihtilaf etmişlerdir. Bu konudaki görüşleri, dört başlık altında ele ala biliriz:

a- Bir görüşe göre, Hz. Peygamber, bir semavî dine uyarak ibadet etmemiştir. Bu görüşün savunucusu *Mu'tezile*'dir. Mu'tezile'ye göre, Peygamber, kötülüklerden

²³⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, Beyrut Dâru'l-Kitâb İlmiyye, 1987, I, 152; İbn İshâk, Muhammed, *Sîyer*, 152–154

²³⁸ Nahl, 16/123

²³⁹ İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, 171–172

²⁴⁰ Ateş, A. Osman, *İslam'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*, 43–51

²⁴¹ Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 62–63

kaçınmak ve aklın iyi dediklerini yapmakta, “akıl şeriatı” üzereydi. Rasulullah’ın başka birine uyması, onun mertebesini eksiltir; böyle bir şey imkânsızdır.

b- Bakıllâniye göre, Hz. Peygamberin, bir semavî dine uyarak ibadet etmesi caizdir, ama filen böyle bir şey gerçekleşmemiştir.

c- Mu’tezile’den Ebû Hâşim’e göre, Peygamber bazı noktalarda, bir semavî dine uyarak ibadet etmiş olabilir.

d- Bir görüşe göre, Hz. Peygamber bir semavî dine uyarak ibadet etmiştir. Karâfi, bu görüşü, İmam Mâlik’e nisbet eder. Bu görüşteki İslam fakihleri, hangi şeriata uyduğu konusunda farklı görüşler ileri sürerler:

1- Bir gruba göre, Hz. Nuh’un şeriatına göre ibadet ediyordu; Nitekim “*Allah, Nuh’a buyurduğu şeyleri, size de din olarak buyurmuştur. Ey Muhammed! Sana vahyettik; İbrahim’e, Musa’ya ve İsa’ya da buyurduk ki: Dine bağlı kalın, onda ayrılığa düşmeyin*” buyrulur. (Şûrâ, 42/13)

Bu ayetteki, “din” kelimesi, furû/fıkıh değil, usul/iman esasları ile ilgilidir. Nitekim ayetin sonunda, Nuh’a buyrulanın, “dine bağlanmak ve onda ayrılığa düşmemek” olduğu belirtilir. Ayrıca Hz. İbrahim’le ilgili ayetler de bununla çelişir. (Âli-İmran, 3/68); (En’âm, 6/123); (Hac, 22/78).

2- Bir gruba göre, Hz. İbrahim’in şeriatı üzere ibadet ediyordu. Nitekim Kur’an’da “*Doğrusu, İbrahim’e en yakın olanlar, ona uyanlar, bu peygamber Muhammed ve inananlardır*” (Âli-İmran, 3/68), “*Ey Muhammed! Sana doğruya yönelen, puta tapanlardan olmayan İbrahim’in dinine (milletine) uy diye vahyettik*” (Nahl, 16/123), “*Allah uğrunda gereği gibi cihad edin. O, sizi seçmiş, babanız İbrahim’in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılınmamıştır*” (Hac, 22/78), buyrulur. Hz. İbrahim’le ilgili bu ayetler hem yoruma açıktır, hem de tevhid konusuyla ilgilidirler. İkinci ayette geçen din (millet) terimi de furu değil, tevhid esaslarını içerir. Ayrıca, Hz. Nuh’la ilgili ayet de (Şûrâ, 42/13) bunlarla çelişir.

3- Bir gruba göre, Hz. *Mûsa*'nın şeriatine göre ibadet ediyordu. Hz. *Mûsa*'nın şeriatine göre ibadet etmesi caiz değildir. Çünkü Hz. *Mûsa*'nın şeriatı, Hz. *İsa*'nın şeriatıyla yürürlükten kaldırılmıştır.

4- Bir gruba göre de, kendinden önceki son peygamber olan Hz. *İsa*'nın şeriatına göre ibadet etmiştir; çünkü genellikle insanlar ve bu arada Hz. Peygamber de bununla mükellefti.

Hz. *İsa*'nın bütün insanlara gönderildiği kesin değildir. Ayrıca, Hz. *İsa*'nın şeriatı'nın izi kaybolduğundan, ona uyma mükellefiyeti düşmüştür. Rasulullah'ın peygamberlikten önceki hayatıyla ilgili olarak nakledilen fiiller arasında, Hıristiyanların yaptıklarını uyguladığı, onlarla beraber yaşadığı ve onlara şeriatlarını sorduğu yer almaz.

Görüldüğü gibi, Hz. Peygamber'in, peygamberlikten önceki ibadetleri konusunda, müşrikleri reddetmek ve peygamberlerin tevhide daveti vurgulamak amacıyla yukarıda geçen ayetlere dayanmak yanlıştır.

İmam'l-*Harameyn* şöyle demektedir: “Bu usulde ve fûruda asla sonucu görülmeyen bir meseledir. Sadece tarihî bilgi niteliğindedir. Şeriatla herhangi bir hüküm buna dayanmaz.” Sıyer ve sünen yazarları Hz. Peygamberin peygamberlikten önceki pek çok fiilini ve durumunu naklederler. Bundan maksatları, bu anlatılanların şer'î hüküm çıkarmanın kaynağı olması değil, peygamberliğini ve doğruluğunu bilmeye yarayan durumları nakletmektir.

İbn Teymiye, bu konuda şunları aktarıyor; “hadis kitapları, özellikle peygamberlikten sonraki dönemleri naklederler, peygamberlikten öncesine ait pek az şeyi zikrederler. Ancak peygamberlikten önceki dönemle ilgili olanlar, fikhî konuda kaynak olamazlar. Bilakis müslümanlar, Allah'ın kullarına farz kıldığının, O'na iman ve peygamberlikten sonra getirdiklerine göre hareket etmekte olduğunu bilirler. Bu yüzden, cemaati terk ederek cumasız ve cemaatsiz bir şekilde mağaralara ve dağlara çekilen ve peygamberlikten önce *Hira* dağında ibadet ve tefekkürde (tahannus) bulunmuş olduğundan dolayı, Allah'ın, peygamberine emrettiği şer'î ibadetleri terk etmekte Hz. Peygamber'e uyduğunu öne süren, hata etmiş olur. Çünkü Rasulullah,

Allah'ın kendisini peygamberlikle şereflendirmesinden sonra, daha önce yaptığı tefekkür vb. yapmamıştır". Bununla birlikte, Peygamberin bu döneme ait bazı adetleri, güzel olur ve şeriata aykırı olmazsa, uyulabilir. Bu durumda onların kaynağı, peygamberlikten sonraki dönem olur"²⁴².

Kur'an yukarıda anlatılan cahiliye ibadet tarzını kabul etmemiş, başlangıçta iki rekât sabah namazı ve gece vaktinde ikişer rekât olmak üzere iki vakit,²⁴³ gece namazı da sadece Kur'an okumaktan ibaretti,²⁴⁴ bu daha sonra kaldırıldı²⁴⁵ ve daha sonra hicretten bir buçuk sene önce beş vakit namaz kılınmasını emretmiştir. Mekke döneminde nazil olan birçok ayette namazın önemi vurgulanmakla birlikte namaz, kılanları engellemeye çalışanlar sert bir dille kınanmaktadır.

— *Sen, namaz kılan kulu bundan men edeni gördün mü?*²⁴⁶

Önceki namaz sabah ve akşam olmak üzere ikişer rekât olarak kılınyordu.²⁴⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de "...*Akşam ve sabah Rabbini övgü ile an*" ayeti buna delalet etmektedir. *İbn-i Abbas*'da bunların sabah ve akşam namazları olduğunu söylemiştir²⁴⁸.

Kur'an, Allah'a yaklaşmanın putlar çevresinde dolaşmakla değil, gusül ve abdestten sonra sırf Allah rızası için kulluk secdesine kapanmakla olacağını bildirdi. Hz. Peygamberin ilk namazı, *Müdesir* suresinin ilk üç ayetlerinin ışığında, tahminen kırk üç yaşındayken *Cebrail'in (a.s)* tarifıyla abdest alıp, önce kendisi, daha sonra *H. Hatice (r.a)* ile birlikte kıldığı ifade edilir. Hatta *el-Cassas* ilk namazı *Cebrail'in* imam olarak ve fecr-i sadığın doğuşuna yakın zamanda kıldırıldığını nakleder. Bundan sonra, İslam'ın yayılmasıyla birlikte, önceleri gizli, hatta böyle bir yer bulunmayınca şehir dışındaki izbe yerlerde namaz kılındı²⁴⁹. *M. Hamidullah* ise bu konuda şunları söylüyor: "*H. Muhammed (s.a)* senede bir itikâfa çekilişinin beşinci senesi idi ve kırk yaşına gelmişti. Bir meleğin kendisini ziyarete geldiğini gördü ve melek Allah'ın onu insanlara

²⁴² Bu değerlendirmeler için bak. Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 93–95

²⁴³ Gâfir, 40/55

²⁴⁴ Müzemmil, 73/4

²⁴⁵ Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 58–61

²⁴⁶ Alak, 96/9–10

²⁴⁷ Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 50–51

²⁴⁸ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, (İstanbul Kahraman yayınları), 1985, VII, 139–141

²⁴⁹ Cessas, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed es-Sâdik Kamhavî), (Beirut Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî), 1985, V, 38

peygamber olarak seçtiğini bildirdi ve ona abdest almayı, Allah'a nasıl ibadet edileceğini ve namazın nasıl kılınacağını öğretti ve kendisine *Alak* sûresinin ilk beş ayetini tebliğ etti"²⁵⁰.

Her özel ibadetin, müminin ahlakında gerçekleştireceği özellikler vardır. Namazın özelliği ise, en az ikidir. Birincisi mümini her türlü hayâsızlıktan ve kötülükten uzaklaştırmaktır. Bu birinci türden ayetler *Mekke* döneminde nazil olmuştur. Nitekim "*Kitap'tan sana vahy olunanı oku, namaz kıl, muhakkak ki namaz hayâsızlıktan ve fenalıktan alıkor, Allah'ı anmak en büyük şeydir! Allah yaptıklarınızı bilir.*"²⁵¹ Bir başka *Mekkî* sûrede de "*Vay o namaz kılanların haline ki: Onlar kıldıkları namazdan gafildirler, Onlar gösteriş yaparlar, Onlar basit şeyleri dahi vermezler.*"²⁵² Bu ve benzeri ayetlerden anladığımız kadarıyla *Mekke* döneminde inen namaz ayetleri insanı, kötülüklerden uzaklaştırmakla birlikte aynı zamanda kalpleri yumuşatıyor, şefkat ve merhameti artırıyor, ahlakı güzelleştiriyor, yetimlere, yoksullara ve ihtiyaç sahibi kimselere karşı daha kibar ve nazik davranmaya teşvik ediyordu.

İkincisi Allah'ı zikirdir. Namaz, kıyam, kıraat, rükû, secde hallerinde; tekbir, tesbih, tahmid ve kıraat ile çok yönlü bir zikir mezmuasıdır.²⁵³ Medine döneminde nazil olan surelerdeki ayetlere baktığımızda, namaz ibadeti vakte bağlı bir ibadet olduğu, müminlerinde en büyük vasfının namaz ibadetini yerine getirme olduğu görülür. Nitekim "*Namazı kıldıktan başka, Allah'ı ayakta iken, otururken, yan yatarken de anın. Emniyete kavuştuğunuzda, namazı gereğince kılın. Namaz şüphesiz, inananlara belirli vakitlere farz kılınmıştır*"²⁵⁴. Bir başka ayette namaz, müminin Allah'ı zikretmesi, Allah'ın da mümini anmasıdır. "*Öyle ise siz beni (ibadetle) anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin; sakın bana nankörlük etmeyin!*"²⁵⁵.

Zira nakledildiğine göre Hz. Musa şöyle demiştir: "Ya Rabb, ben sana nasıl şükredeyim?" Allah ona şu cevabı verdi: "Beni unutmaz, sürekli hatırlarsın; beni

²⁵⁰ Hamidullah, Muhammed, *İslam'a Giriş*, 9

²⁵¹ Ankebût, 29/45

²⁵² Mâûn, 107/4-6

²⁵³ Duman, Zeki, *Beyânu'l-Hak (Kur'an-Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)*, Ankara Fecr yay., 2006, II, 473

²⁵⁴ Nisâ, 4/103

²⁵⁵ Bakara, 2/152

hatırladığın zaman da şükretmiş olursun; fakat beni unutursan, işte o zaman nankörlük etmiş olursun”²⁵⁶. Bir sonraki ayette de “*Ey İnananlar! Sabır ve namazla yardım dileyin. Allah, muhakkak ki sabredenlerle beraberdir*”²⁵⁷. Çünkü O, kendisine iltica edip dayanan, bu maksatla sabreden, dualarıyla yalvarıp yakaran kimselere, mutlaka yardım eder, onları destekler ve korur; asla yüz üstü bırakmaz²⁵⁸.

b 2- Medine Devri

Medine’de de hicretten hemen sonra Müslümanları beş vakit namaza davet etmek için bir çare aranmış, Rasulullah (s.a) ashabı ile bu konuyu istişare etmiştir. Hıristiyanlar gibi çan çalınması, yahudiler gibi boru öttürülmesi, ateş yakılması vb. teklifler edilmiş ise de peygamberimiz bunları beğenmemiş ve meclis dağılmıştır. *Hazrec* kabilesinden *Abdullah b. Zeyd* isimli zat rüyasında bir kişinin ezan okuyarak namaza davet ettiğini ve kamet getirerek de cemaati çağırdığını görmüş, uyanınca rüYâsını Rasulullah’a anlatmıştır. Rasulullah: “*Bu ilahi bir emirdir*” buyurduktan sonra sesi müsait olan *Bilâl*’a emretmiş, *Bilâl*’ın Peygamber Mescidine yakın yüksekçe bir yerden başlattığı ezân-ı Muhammedî, kıyamete kadar, dalga dalga dünyaya yayılmak üzere güzel bir sünnet ve şiar olmuştur. İlk ezânı duyunca koşarak gelen *Hz. Ömer (r.a)* de aynı rüyayı gördüğünü ifade etmiştir²⁵⁹.

Beş vakit namaz Peygamber Mirac’a çıktığı sırada Müslümanlara farz kılınmıştır. Namazın *Mirac* olayı ile birlikte farz kılındığına dair ittifak vardır²⁶⁰. Mirac olayı da hicretten bir buçuk yıl önce gerçekleştiğine göre de beş vakit namazın hicretten bir buçuk yıl önce farz kılındığı ortaya çıkmaktadır. Namazla ilgili ayetlerden bir kaçını şöyle sıralayabiliriz:

²⁵⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, İstanbul Kahraman yay. 1984, I, 282

²⁵⁷ Bakara, 2/153

²⁵⁸ Duman, Zeki, *Beyânu’l-Hak*, II, 473

²⁵⁹ Buhârî, *Ezân*, 1; Tirmizî, *Mevkûl*, 27; Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Târîhi*, 76

²⁶⁰ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, 605; Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Târîhi*, 76; Ateş, Ali Osman, *İslam’a Göre Câhiliye ve Ehli Kitap Örf ve Âdetleri*, 43–51

- *Gündüzün iki ucunda ve gecenin gündüze yakın zamanlarında namaz kıl. Doğrusu iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt kabul edenlere bir öğüttür*²⁶¹.
- *Söylediklerine sabret; Rabbini, günesin doğmasından önce ve batışından önce överek tesbih et. Geceleyin ve secdelerin ardından O’nu tesbih et*²⁶².
- *Güneşin batıya yönelmesinden gecenin kararmasına kadar namaz kıl; sabah vakti de namaz kıl, zira sabah namazına melekler şahit olur. Geceleyin uyanıp, yalnız sana mahsus olarak fazladan namaz kıl. Belki de Rabbin seni övülecek makama yükseltir*²⁶³.
- *Sabır ve namazla Allah’a sığınıp yardım isteyin; Rablerine kavuşacak ve Ona döneceklerini umanlar ve huşu duyanlardan başkasına namaz elbette ağır gelir*²⁶⁴.
- *Allah uğrunda gereği gibi cihat edin. O, sizi seçmiş, babanız İbrahim’in yolu olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır. Daha önce ve Kuran’da, peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için size Müslüman adını veren O’dur. Artık, namaz kılın, zekât verin, Allah’a sarılın. O sizin sahibinizdir. Ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır!*²⁶⁵.

Rivayete göre Allah Rasûlü (s.a) namaza durduğunda göğsünden sürekli el değirmeninin sesi gibi hıçkırıklı ağlama sesi, zaman zaman da tencere kaynarken çıkan ses gibi bir takım sesler işitilirdi. Hz. Âişe (r.) bu hususta şöyle buyururlar: “*Rasulullah (s.a) namaza durduğunda, zaman zaman yüreğinden kazan kaynaması gibi ses gelirdi*”²⁶⁶. Rasulullah’ın meclisinde yetişenlerin ve onların izinden yürüyenlerin halleri, daima şu hadisin muhtevası dâhilinde olmuştur:

²⁶¹ Hud, 11/114

²⁶² Kaf, 50/39–40

²⁶³ İsrâ, 17/78–79

²⁶⁴ Bakara, 2/45–46

²⁶⁵ Hac, 22/78

²⁶⁶ Ebû Dâvûd, *Salât*, 157; Nesâî, *Sehv*, 18

— *Namaza durduğunda sanki son namazın gibi kıl! Yarın pişman olacağın şeyi söyleme; insanların (gâfilâne) arzu ettiklerine arzu duymağı bırak!*²⁶⁷.

Şu da bilinmelidir ki, hiçbir hareket, birdenbire kemale ermediği gibi ibadetler de başlangıçta sathî birer taklid suretinde başlar. Tıpkı bir san'atkârın eserini uzun tecrübelerden sonra mükemmel yapabilmesi gibi kulun da ibadette terakkisi zamana muhtaçtır. Bu gerçeği dikkate alarak namazı mükemmel bir surette kılamayanlar ümitsiz olmayıp yollarına devam etmelidirler. Nasıl bir gram altına ulaşmak için tonlarca toprak elenirse, namazın mükemmeline ulaşabilmek için de velev sathî ve taklidî mahiyette de olsa sabır ve sebatla devam ederek huzur ve huşûyu elde etmeye gayret lazımdır²⁶⁸.

c- Cuma Namazının Ortaya Çıkışı, Cuma Gün ve Saatinin Önem ve Fazileti

c 1- Cuma Gün ve Namazının Tanımı ve Önemi

Cuma namazının tanımı ve mahiyetine geçmeden önde Kur'an'da Cuma namazı ile ilgili ayetleri bir gözden geçirelim. Cuma ile ilgili ayetler şunlardır:

— *Ey İnananlar! Cuma günü namaz için ezân okunduğu zaman Allah'ı anmaya koşun; alım satımı bırakın; bilerseniz, bu sizin için daha iyidir. Namaz bitince yeryüzüne yayılın; Allah'ın lütfünden rızık isteyin; Allah'ı çok anın ki saadete erişesiniz. Onlar bir kazanç veya bir eğlence gördüklerinde, seni ayakta bırakarak oraya yöneldiler. De ki: Allah katında olan, eğlenceden de kazançtan da hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en iyisidir*²⁶⁹.

²⁶⁷ İbn Mâce, *Zühd*, 15

²⁶⁸ Topbaş, Osman Nuri, *Kur'an ve Sünnet İkliminde İslam İman İbadet*, İstanbul Erkam Yay. 2000, 220–221

²⁶⁹ Cum'a, 62/9–11

Türkçemizde cuma denince, hem cuma günü, hem de cuma namazı anlaşılır. Arapçada bu kelime, “cum’a, cumu’a, cume’a” şeklinde de söylenebilir, ancak yaygın olan şekli cumu’a olanıdır. Cuma namazı, cuma günü öğle vaktinde ve cemaatle iki rekât olarak, şartlarını taşıyan her mükellefin kılması farz olan özel bir namazdır. Cuma’ya ilk defa cuma adını veren zatın Mekke’nin başkanı *Ka’b b. Lüey* olduğu rivayet edilmektedir. Daha önceleri cuma gününe “*arûbe*” günü denilmekte idi. *İbnu’l-Esîr*’den nakledildiğine göre, arûbe cuma gününün çok eski bir adı olup Arapça kökenli olmama ihtimali kuvvetlidir. *Alûsî*’nin nakl ettiğine göre, arûbe kelimesinin Süryanice bir sözcük olduğuna ve sonradan Arapçaya nakl edildiğine hüküm etmiştir²⁷⁰. O devirde ibadet yapılan bu güne “*Yevmü’l-arube*” (Araplık Günü), veya “*ma’ruzat*” (Açıklama Günü) adı verilmektedir²⁷¹.

Cuma’ya cuma adının verilmesini sebebi şu hadislerde daha açık bir şekilde açıklanmaktadır:

Suyûtî’nin nakline göre, *Selman-i Fârisî*’den şu rivayeti nakletmişlerdir: Hz. Peygamber *Selman-i Farisî*’ye üç kere “*Cuma nedir?*” diye sorduktan sonra, yine bunu kendisi şöyle cevaplandırmıştır: “*O babanız Âdem’in yaratılışının tamamlandığı gündür*”²⁷². *Ebû Hureyre*’den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygambere, cuma’ya bu adın verilmesinin sebebi sorulmuş, O da şöyle cevap vermiştir: “*Çünkü babanız Âdem’in hamuruna bu gün şekil verilmişti. Kıyamet o gün kopacak, diriliş o gün vukû bulacak, büyük yakalanış o gün olacaktır*”²⁷³. Bir görüşe göre, bu günün Âdem ile Hava’nın yeryüzündeki buluşma günü olduğu; bir görüşe göre, Allah rahmetini kullarına bu günde indirdiği; bir görüşe göre, bu gün müminlerin bayram günü olduğu; bir görüşe göre de kabirde azabın hafifletildiği gün olduğu için bu adı almıştır²⁷⁴.

Allah Elçisi’nin cuma gününün önemine binaen bize ulaşan hadislerden bir kaçını burada zikretmekte yarar vardır:

²⁷⁰ Yavuz, Vehbi Yunus, *Cuma Namazı*, bsk. 2, Bursa 1986, İlim ve Kültür yay. 7–9; Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 152

²⁷¹ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, 45

²⁷² Suyûtî, Ebû’l-Fazl Celaledin, *ed-Durrü’l-Mensûr, fi’t-tefsiri’l-me’sur*, Beyrut Dârü’l-Fikir, 1983, VIII, 155

²⁷³ Ahmed, *Müsned*, Kahire Dârü’l-Hadîs, 1995, II, 311

²⁷⁴ Tahtavî, Ahmed b. Muhammed, *Hâşiye ala Meraki’l-Felah, Şerhu Nûru’l-İzah*, Kahire Matbaatu Mustafa Muhammed, t.y. 272

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre, Peygamber şöyle buyurdu: “Güneş cuma gününden daha üstün bir gün üzerine doğup batmamıştır. Cuma günü içinde öyle bir saat vardır ki, bir müslüman Allah’tan hayırlı bir şey isteyerek bu saate denk getirirse, mutlaka dileği kabul olur. Herhangi bir kötülükten de Allah’a sığınır, mutlaka Allah onu bu kötülükten korur”²⁷⁵. Müslim’in *Abdullah b. Ömer*’den rivayet ettiği hadiste ise, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “*Duaların kabul olması için umulan zamanın, hatip hutbeye çıkıp oturduğu anlardan itibaren Cuma namazını (farzının) kılınışına kadar geçen zamandır*”²⁷⁶.

Selman-i Fârisî’den rivayet edildiğine göre, Peygamber şöyle buyurdu: “*Cuma günü her kim yıkanır, gücünün yettiği ölçüde temizlenir, yağ sürünür yahut evinde bulunan hoş kokulardan sürünür, sonra da iki kimse arasını ayırmaksızın evinde çıkıp cuma’ya gelir, sonra farz olan namazı kılar ve imam konuşmaya başlayınca susarsa, o cuma ile diğer cuma arasında işlediği günahlar muhakkak affedilir*”²⁷⁷.

Evs b. Evs es-Sakafi’den rivayet edildiğine göre, Peygamber şöyle buyurur: “*cuma günü yıkanıp camiye erken giden, binekle değil yaya olarak gelen, imama yakın oturan, hutbeyi dinleyen, boş konuşma ve boş işlerden sakınan kimse, her adımına karşılık bir yıl gece ayakta ibadet edip gündüzleri oruçla geçirmiş sevabını elde eder*”²⁷⁸. *Ebû Saîd el-Hudrî*’den rivayet edildiğine göre, Peygamber şöyle buyurdu: “*Cuma günü yıkanmak her balığ olan kimseye vaciptir*”²⁷⁹.

Hz. *Ömer* de cuma günü yıkanıp cuma’ya öyle gitmenin vacip olduğu görüşünde idi. İmam Buhârî de aynı görüşü benimsemiştir²⁸⁰.

Hz. *Âişe (r.a)* cuma günü cuma’dan önce yıkanmanın sebebini şöyle açıklıyor: Cuma günü kimi insanlar evlerinden, kimisi de işlerinden iş elbiseleri ile toz toprak içinde nöbetleşerek cuma’ya geliyorlardı. Bu esnada terlediklerinden, üzerlerinden ter

²⁷⁵ Begâvî, *Ebû Muhammed Muhyissünne* (516/1122), *Şerhu’s-Sünne*, Beyrut el-Mektebetü’l-İslamiyye, IV, 204

²⁷⁶ Müslim, *Cum’a*, 16

²⁷⁷ Buhârî, *Cum’a*, 6

²⁷⁸ Begâvî, *Şerhu’s-Sünne*, IV, 236

²⁷⁹ Buhârî, *Cum’a*, 2

²⁸⁰ Buhârî, *Cum’a*, 2

kokusu çıkıyordu. Bunlardan biri Peygamber'in huzuruna gelmişti. Ben de o sırada Resulullah'ın yanında idim. O ona "Bu gün için keşke temizlenseniz." buyurdu²⁸¹.

c 2- Cuma Farzıyetinin Ortaya Çıkışı

Cahiliye devrinde cuma gününe "arûbe" denilirdi. Bu "saygı gösterilen farklı bir gün" demektir. Sonradan toplanmak veya içinde toplanılan manasında "cum'a" denmiştir. Bu ismin takılmasını *Ka'b b. Lüey* veya *Kusay* zamanına kadar götürülenler vardır. Rivayete göre bu iki zat, halkı arûbe gününde toplar, Harem'e saygı göstermelerini söyler, öğüt verir ve yakında içlerinden bir peygamber geleceğini bildirirlerdi²⁸². Daha kuvvetli olan iki rivayete göre, Hz. Âdem'in yaratılmasının bugün toplanması veya halkın namaz için toplanmaları sebebiyle böyle adlandırılmıştır.

Alûsî'nin tarihçi *İbn Sîrî*'in'den nakl ettiğine göre, cuma namazı ile ilgili gelişmeler şöyle olmuştur; Hz. Peygamber *Medine*'ye hicret etmeden önce, cuma namazının farz olduğunu bildiren ayet henüz inmemişti. Buna rağmen *Medine*'li müslümanlar, kendi aralarında toplanarak şöyle bir karara vardılar: "Yahudiler ile Hıristiyanlar haftada bir gün toplanıyorlar. Bizlerde kendimize bir gün ayırarak toplanalım ve Allah'ı topluca zikredelim, şükredelim. Cumartesi Yahudilerin günü, Pazar da Hıristiyanların günüdür. Arûbe gününü ise biz kendimiz için toplanma günü yapalım." Medineliler, daha önce cuma gününe arûbe günü diyorlardı.

Medineli müslümanlar yukarıdaki kararı aldıktan sonra *Esad b. Zürare (r.)*'nin evinde toplandılar. Esad toplanan cemaata burada iki rekât namaz kıldırıldı ve bir de konuşma yaptı. Toplandıkları o güne de *Cuma* adını verdiler. *Esad*, Cuma'dan sonra cemaata bir koyun keserek ziyafet verdi. Öğle ve akşam yemeklerini orada beraber

²⁸¹ Buhârî, *Cum'a*, 15

²⁸² Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed, *el-Camu'l-Ahkâmi'l-Kur'an*, Kahire Dârü'l-Kitâbu'l-Arabî, 1967, XVIII, 97-98

yediler. Cuma namazının farz olduğunu bildiren ayet Hz. Peygamber'in hicretinden sonra Medine'de inmişti²⁸³.

İbn Humâm eserinde kayd ettiğine göre, Medineli müslümanların kıldıkları bu cuma namazı Hz. Peygamber'in bilgisi dışında vuku' bulmuştur²⁸⁴.

İslam tarihinde kılınan bu ilk cuma namazında kırk kişinin bulunduğu *Beyhakî*'de nakledilen şu rivayete dayanmaktadır: “*Abdurrahman b. Ka'b* şöyle anlatıyor; Her cuma ezan okununca, babam *Esad b. Zürrare*'ye rahmet okurdu. Kendisine: —“Babacığım! Cuma ezanının her işitmende neden *Esad* için istiğfar ediyorsun?” diye sordum. Şu cevabı verdi: —“Beni *Beyaza Harrasın* da Nakîu'l-Hadamat denilen yerde bize ilk olarak cuma namazı kıldırın zat odur.”—“O zaman kaç kişi idiniz?” diye sordum. —“Kırk kişi idik”, cevabını verdi”²⁸⁵.

Bazı İslam âlimlerinin naklettiğine göre, cuma namazı *Mekke*'de farz kılındı, fakat yeterli sayıda cemaat bulunmadığı yahut cuma'nın anlamı, müslümanların bir gösterisi mahiyeti arz ettiğinden, burada cuma namazı kılınamamıştı. Oysa Hz. Peygamber ve ashabı ibadetlerini ancak gizli olarak yapabiliyor, açıktan açığa ibadetlerini yerine getiremiyorlardı²⁸⁶. *İbn-i Münziri*'nin kaydettiğine göre, cuma namazı *Mekke*'de *Mirac* gecesi farz olmuştur. Müslümanların sayısı az, İslam da gizli olarak yaşandığı için orada cuma namazı kılma fırsatı bulamamışlardır²⁸⁷.

Cuma namazının ne zaman farz olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Bir görüşe göre, hicretten önce, bir görüşe göre hicretin ilk yılında, bir görüşe, ikinci yılında, başka bir görüşe göre hicretin altıncı yılında farz olmuştu. En doğru görüşün hicretin altıncı yılında farz olduğunu söyleyenlerin görüşüdür diyenler de vardır. Bunların dayandıkları delil *Beyhakî* ve *İbn Mâce*'de rivayet edilen şu hadistir: Cabir'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber bir hutbesinde şöyle buyurdu; “Ey

²⁸³ Alûsî, Ebû's-Sena Şehabeddin, *Rûhu'l-meânî fî tefsiri'l-Kur'anî'l-Azım ve's-sab'i'l-mesânî*, Beyrut t.y. Dârü'l-İhyai't-Türâsi'l-Arabî, XXVIII, 100; bak. Suyûtî, *ed-Durrü'l-Mensur*, VIII, 159–160; Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4975–4978

²⁸⁴ İbn Humam, Kemâleddin Muhammed, (861/1457), *Fethu'l-Kadîr*, Bulak el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1315, I, 409

²⁸⁵ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed, (458/1066), *Sünenü's-sagîr*, (thk; Abdüsselam Abdüşşafi, Ahmed Kabbani), Beyrut Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992, III, 177

²⁸⁶ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXVIII, 99–100; Begâvî, *Şerhu's-Sünne*, IV, 221

²⁸⁷ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXVIII, 99–100

İnsanlar! Biliniz ki, Allah bu makamda, bu günde, bu ayda, bu yılda Kıyamete kadar cuma namazını üzerine farz kıldı. Her kim hayatında yahut benden sonra adil veya zalim idareci bulunduğu halde, cuma namazını terk ederse, Allah onu perişan etsin, işlerine bereket vermesin. Böylesinin namazı, zekâtı, haccı, orucu ve yaptığı tüm iyilikler, tevbe etmedikçe kabul değildir. Kim tevbe ederse Allah onun tevbesini kabul eder”²⁸⁸.

Bu hadiste haccın kabul olmayacağından bahs edilmektedir. Hac ise hicretin altıncı yılında farz olmuştur. Ancak meşhur olan görüşe göre, hac hicretin dokuzuncu yılında şu ayetin inmesi ile farz olmuştur.²⁸⁹ “Başladığınız hac ve umreyi Allah için tamamlayın...”²⁹⁰. Dolayısıyla, cuma’nın hicretin altıncı yılında farz olduğu görüşünün en doğru görüş olduğunu ileri sürenlerin düşünceleri de kuvvetli değildir²⁹¹.

“Sonuç olarak cuma namazının ne zaman farz olduğu hususunda ittifak edilen bir görüş yoktur. *Âlûsî*’nin kaydettiğine göre, abdestte olduğu gibi, cuma namazının, önce farz olup sonradan ayetin inmiş olması muhtemeldir. Abdestin farziyeti de böyle olmuştur. Önce namaz ile birlikte abdest almak zorunlu kılındı, fakat ilgili ayet henüz inmemişti. Abdesti açıklayan âyet abdestin farz oluşundan sonra inmiştir.

Âlûsî bu bilgiyi verdikten sonra, bunun *Cabir* hadisi ile çelişeceğini de ifade ederek ya bu hadisi ta’n etmek yahut “bu hadis cuma’nın Kıyamete kadar muhkem bir farz olduğunu açıklamak için buyrulmuştur” demek lazımdır. Bu kayıtlar hicretten sonra konulmuş olup, hicretten önce cuma namazı böyle kayıtlarla kayıtlandırılmış değildi.²⁹²

Yukarıda zikr edilen hadis zayıf olduğuna göre, *Âlûsî*’nin de ifade ettiği gibi, cuma’nın *Mekke*’de farz olduğunu, fakat ilgili ayetin *Medine*’de indiğini kabul etmek daha isabetli bir düşünce olsa gerektir. Çünkü cuma namazı farz olmasa yahut böyle bir namaz bilinmese, bunu ne *Medine*’li müslümanlar kendi başlarına müzakere’ye koyabilirler, ne de Hz. Peygamber, *Mus’ab (r.)*’ı cuma kıldırmak üzere *Medine*’ye gönderirdi? Ve de hicretin ilk haftasında Hz. Peygamber yolcu olduğu halde bu namazı

²⁸⁸ İbn Mâce, 78; Beyhakî, *Sünenü’s-sağir*, III, 177

²⁸⁹ Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 263

²⁹⁰ Bakara, 2/196

²⁹¹ Yavuz, V. Yûnus, *Cuma Namazı*, 17

²⁹² *Alûsî, Rûhu’l-Meânî*, XXVIII, 100

kılmazdı. Bu namaz için gösterilen bütün bu ihtimamlar, onun hicretten önce *Mekke*'de farz olduğunu, fakat orada bunu eda etme fırsatı bulunmadığı için kılınmadığını, bu fırsat bulunur bulunmaz hemen kılındığını göstermektedir. Bu onun farz olduğuna delildir. Farz olmasa onun üzerinde bu kadar önemle durulmazdı”²⁹³.

Taberani'nin bir rivayetine göre, cuma namazı, hicretten önce farz kılınmış olmakla beraber, müşriklerin baskısı yüzünden, *Mekke*'de kılınmamıştır. Sahabeden bir kısmı hicret edince, Hz. Peygamber, onların da arzularını göz önüne alarak, kılmalarını emretmiş, Bahreyn'in *Cuvâsâ* adlı yerleşim merkezinde ilk olarak *Abdulkays* Mescidinde *Esad b. Zurare* tarafından ilk cuma kıldırılmıştır.

Peygamber hicret sırasında *Kuba*'ya gelince burada pazartesi, salı, çarşamba ve perşembe günleri kalmış, en yakınlarıyla beraber bizzat çalışarak *Kuba Mescidini* yapmıştır. Aynı zamanda, bu mescid, ilk mesciddir. Peygamberin *Kuba*'da konakladığı bu tarih daha sonradan hicri tarihin başlangıcı kabul edilmiştir. Sonra cuma günü yola çıkmışlar, cuma namazı vaktinde *Medine*'ye bağlı olan *Sâlim b. Avf* yurduna gelmişler ve *Rânûna* vadisindeki namazgâhta ilk cumayı kıldırılmışlardır. Bu uygulamaya bakarak, cuma namazının, hicretin ilk yılında farz kılındığı ifade edilmiştir²⁹⁴. *Taberani*'nin *Ebû Mesûd el-Ensari*'den rivayet edildiğine göre, *Medine* 'ye ilk hicret eden zat *Mus'ab b. Umeyr*'dir. O, Peygamber'in hicretinden önce, ilk cuma namazı kıldırın zattır. Medineli müslümanlara *Kur'an* öğretmek üzere, buraya ilk hicret edenler, *Mus'ab* ile *İbn Ümm-i Mektûm* idi²⁹⁵.

Suyutî'ye göre, *Buhârî* de yukarıdaki rivayete benzer bir rivayet nakletmiştir. *İbn Abbas*'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber, *Medine*'ye hicretinden önce, Medineli müslümanların cuma namazı kılmalarına müsaade etmiş, fakat kendisi *Mekke*'de cuma namazını kılma fırsat ve imkânını bulamamıştı. Konu ile ilgili olarak daha önce *Kur'an* öğretmekle görevli olarak *Medine*'ye gönderdiği *Mus'ab*'a şu yazıyı yazmıştı: “*Yahudilerin ZEbûru aşikâre olarak okudukları güne bak. Siz de oğullarınızı ve hanımlarınızı toplayın. Cuma günü zeval vaktinde, gün yarıdan meyl edince iki rekât*

²⁹³ Yavuz, V. Yûnus, *Cuma Namazı*, 18

²⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmu'l-Ahkâmi'l-Kur'an*, 97–98; Karaman, Hayrettin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İstanbul (İz Yay. Gerçek Hayat), 2003, 23–24

²⁹⁵ *Suyûtî*, *ed-Durrü'l-Mensûr*, VIII, 160

namaz kılmak suretiyle Allah'a yaklaşın"²⁹⁶. Darekutnî'ye göre de, *Medine*'de ilk cuma namazı kıldıran zat *Mus'ab*'dır. O, aldığı bu emre göre, cuma günü, öğlen zeval vaktinde müslümanlara açıktan cuma namazı kıldırdı. *Mus'ab* ile beraber cuma namazı kılanların sayısı on ikiydi²⁹⁷.

Yukarıdaki rivayetler birbiriyle çelişir görünmektedir. *Medine*'li müslümanlara ilk cuma namazını kıldıran zat *Esad b. Zürrare* midir? Yoksa *Mus'ab b. Umeyr*'midir? Bu konudaki, bilgiler açık olmamakla birlikte *Âlûsî* kanaatini şöyle açıklıyor: "*Esad b. Zürrare*'nin ilk cuma kıldıran kimse olduğu ile ilgili rivayetler daha doğru olsa gerektir. Bu rivayetleri birleştirerek şöyle bir sonuca varmakta mümkündür. *Esad b. Zürrare*, Hz. Peygamber'in emir ve müsaadesi olmaksızın ilk cuma namazı kıldıran zattır. Nitekim *İbn-i Sîrîn*'in rivayeti de bunu desteklemektedir. *İbn Humâm* da bu noktayı açıklamıştır²⁹⁸. *Mus'ab b. Umeyr* ise Hz. Peygamber'in yazılı emri ile ilk cuma namazını kıldıran zattır.

Müslümanlar *Medine*'ye hicret etmeye başlayınca Peygamber (s.a) Ensâr'a İslam'ı öğretmesi için *Musab*'ı görevlendirmiş, *Musab*'ın talebi üzerine de cuma namazını kıldırması için izin vermişti. Kendileri henüz *Medine*'ye hicret etmeden burada cuma namazı kılındığı için bu ibadetin başlangıcı da *Mekke* dönemine rastlamaktadır²⁹⁹. Ve yahut ta bu rivayetleri şu şekilde birleştirmekte mümkündür: *Mus'ab*, *Medine* merkezinde ilk cuma kıldıran kimsedir. *Esad b. Zürrare* de *Medine*'ye bir mil uzaklıktaki bir köyde (*Beni Beyaza* köyü) ilk cuma namazını kıldıran zattır. *İbn-i Hacer* ise, iki hadisi birleştirerek şu yorumu yapar: *Esad* *Medine*'de emir bulunuyordu. *Mus'ab* ise burada imamdı³⁰⁰.

Medine'de kılınan cuma namazlarında hutbe okunup okunmadığı kesin olarak bilinmemekte, *İbn-i Sîrîn*'in rivayetinde buna işaret etmektedir.

²⁹⁶ Suyûtî, *ed-Durrü'l-Mensûr*, VIII, 159

²⁹⁷ İbn Hâcer, el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhi Sahihi'l-Buhari*, Kahire Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1978, V, 5-7

²⁹⁸ İbn Humam, *Fethu'l-Kadîr*, I, 409; İbn Hâcer, *Fethu'l-Barî*, V, 6-7

²⁹⁹ Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Târihi*, 76

³⁰⁰ Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XXVIII, 100

Cuma namazının farz olduğunu bildiren ayet *Medine*'de inmiştir. Buhârî ve Müslim'de açıklandığına göre, ayetin iniş sebebi şöyledir: “*Cabir b. Abdullah* şöyle anlattı: Hz. Peygamber, cuma günü ayakta hutbe okuyordu. Şam'dan bir ticaret kervanı gelmişti. Bu sebeple cemaat camiden ayrılıp kafileye koştular. Camide sadece on iki kişi kalmıştı. Bunun üzerine Cuma'nın farz olduğunu bildiren şu ayet nazil olmuştur.

— *Ey inananlar! Cuma günü namaz için ezân okunduğu zaman Allah'ı anmaya koşun; alım satımı bırakın; bilerseniz, bu sizin için daha iyidir. Namaz bitince yeryüzüne yayılın; Allah'ın lütfünden rızık isteyin; Allah'ı çok anın ki saadete erişesiniz. Onlar bir kazanç veya bir eğlence gördüklerinde, seni ayakta bırakarak oraya yöneldiler. De ki: “Allah katında olan, eğlenceden de kazançtan da hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en iyisidir”³⁰¹*

Hafs b. Ömer kanalıyla gelen rivayette *Cabir b. Abdullah* şöyle anlatıyor: bir cuma günü biz, Hz. Peygamber (s.a)'le birlikte iken bir kervan geldi ve içlerinde *Ebû Bekir* ve *Ömer*'in bulunduğu on iki kişi dışında bütün insanlar kervana koştular da bunun üzerine “*Onlar, bir ticaret veya bir eğlence gördükleri zaman seni (hutbede iken) ayakta bırakarak oraya yöneldiler...*” ayetini indirdi ki, bunlara benzer başka rivayetler de vardır³⁰².

Peygamber cuma vakti cemaati topladı ve onlara hutbe okudu. *Medine*'de verdiği ilk hutbe odur. Bu hutbede şunları söylemişti:

“*Hamd Allah'a mahsustur. O'na hamd eder, O'ndan yardım diler, O'ndan mağfiret ve hidayet dilerim. O'na iman eder, O'nu inkâr etmem, Onu inkâr edenlere de düşmanlık ederim. Şahadet ederim ki Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. O bir ve tektir, O'nun ortağı yoktur. Yine şahadet ederim ki Muhammed, O'nun kulu ve Resulüdür. Resullerin arkasının kesildiği, ilmin azaldığı, insanların sapıtacağı, zamanın kesintiye uğradığı, kıyametin yaklaştığı, (son) vadenin oldukça yakın olduğu bir zamanda onu hidayet ile hak din ile nur ile öğüt ile hikmet ile göndermiştir. Allah'a ve Resulüne itaat eden doğruyu bulmuş olur. Allah'a ve Resulüne isyan eden azmış, kusurlu hareket etmiş ve (haktan) alabildiğine uzak bir sapıklıkla sapıtmış olur.*

³⁰¹ Cum'a, 62/9–11; Begâvî, *Şerhus-Sünne*, IV, 220

³⁰² bak. Çetiner, Bedreddin, *Esbabu'n-Nüzûl*, 880–881; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, VIII, 164–165

Size Allah'a karşı takvalı olmanızı tavsiye ederim. Çünkü müslümanın müslümana yaptığı en hayırlı tavsiye onu âhirete (yönelik amelleri işlemeye) teşvik etmek, ona Allah'tan sakınmayı emretmektir.

Allah'ın size kendisinden sakınmanızı emrettiği şekilde Allah'ın sakındırdığı şeylerden de sakınınız, şüphesiz ki Allah korkusu, Allah takvası gereğince Rabbinden korkarak ve sakınarak amel eden kimseler için âhiretten elde etmeyi ümit ettiğiniz şeylere karşı çok gerçek bir yardımcıdır. Gizli ve açık hallerinde kendisi ile Rabbi arasındaki işleri ıslah edip, bu işlerle Allah'ın rızasından başkasını niyet etmeyen kimseler için dünya işinde o kimse için bir şan ve şeref, kişinin dünyada iken önden gönderdiği şeylere ihtiyaç duyacağı vakit olan ölümden sonrası için de bir azık olur. Bu şekilde olmayan amellerine gelince, kendisi ile o amel arasında oldukça uzak bir mesafe olmasını temenni edecektir. "Allah, size kendisinden sakınmanızı emreder, Allah kullarına çok merhametlidir. (Âl-i İmran, 3/30)"

Söylediğini doğru çıkartan, sözünü gerçekleştiren O'dur, O'nun sözünün yerine gelmemesi, gerçek olmaması mümkün değildir. Çünkü yüce Rabbimiz: "Benim yanımda söz değiştirilmez ve Ben kullara asla zulmedici değilim.(Kâf, 50/29)" diye buyurmaktadır.

O halde ister dünya işinizde, ister âhirete ait işlerinizde, gizli ve açık hallerde Allah'tan korkunuz. Çünkü "Kim Allah'tan korkarsa, onun günahlarını örter ve mükâfatını büyütür"(Talâk, 65/5). Kimi de Allah'tan korkarsa, o pek büyük bir kurtuluşa erişir. Allah'ın takvası demek, O'nun gazabını, O'nun azabını, O'nun öfkesini gerektiren şeylerden sakınmak demektir. Allah'tan korkmak (takva), yüzleri ağartır, Rabbi hoşnut eder, dereceyi yükseltir. O halde (takvadan) payınızı alınız ve Allah'ın huzurunda kusurlu hareket etmeyiniz. O size Kitabını öğretmiş ve önünüze yolunu açmış bulunmaktadır. Ta ki kimlerin doğru söylediklerini ortaya çıkarırsın, kimlerin de yalancı olduklarını gösterebilirsin.

O halde Allah size nasıl ihsan ettiyse, siz de ihsan ediniz. O'na düşmanlık edenlere düşman olunuz. Allah yolunda hakkıyla cihad ediniz. Sizi O seçti ve size Müslümanlar adını verdi. Böylece helak olan apaçık bir delil üzere helak olsun, hayat

bulan apaçık bir delil üzere hayat bulsun. Güç ve kuvvet ancak Allah iledir. Allah'ı çokça anınız, ölümden sonrası için amel ediniz. Şüphesiz ki kendisi ile Allah arasında olanı ıslah edene, Allah, kendisi ile insanlar arasındaki hallerde elverecektir. Çünkü yüce Allah insanlar hakkında hükmeder, fakat insanlar O'nun hakkında hüküm veremezler. O insanlara Mâlikdir, onlar O'na Mâlik değildir. Allah en büyüktür. Güç ve kuvvet pek yüce ve pek büyük olan Allah'tandır”³⁰³.

d- Beş Vakit Namaz ve Cuma Namazının Hükümü

Namaz kılınmasının hükümü, çeşidine göre değişir. Namazın çeşitleri ise şunlardır: farz, vacip, sünnet ve müstehap namazlar.

a. Farz Namazlar: Beş vakit namazın ve Cuma namazının kılınması akıllı ve buluğa ermiş bir müslümana farz olduğu kitap, sünnet ve icma ile sabittir.

b. Vacip Namazlar: Vitir namazı ile Bayram namazları da vacip namazlar hükmüne girer.

c. Sünnet ve Müstehap Namazlar: Yukarıdaki farz ve vacip namazlardan başka Allahu Teâlâya manen yakınlaşmak için kılınan namazlara sünnet ve nafil namazları denir.

— *Namazı kıldıktan başka, Allah'ı ayakta iken, otururken, yan yatarken de anın. Emniyete kavuştuğunuzda, namazı gereğince kılın. Namaz şüphesiz, inananlara belirli vakitlere farz kılınmıştır*³⁰⁴.

— *Oysa onlar, doğruya yönelerek, dini yalnız Allah'a has kılarak O'na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekâtı vermekle emir olunmuşlardı. Dosdoğru olan din de budur*³⁰⁵.

³⁰³ Kurtubî, *el-Camu'l-Ahkâmi'l-Kur'an*, 97–98

³⁰⁴ Nisâ, 4/103

— *Ehline namaz kılmalarını emret, kendin de onda devamlı ol. Biz senden rızık istemiyoruz, sana rızık veren Biziz. Sonuç Allah'a karşı gelmekten sakınanındır*³⁰⁶.

— *Namazlara ve orta namaza devam edin; gönülden boyun eğerek Allah için namaza durun*³⁰⁷.

— *Kitap'tan sana vahyolunanı oku; namaz kıl; muhakkak ki namaz hayâsızlıktan ve fenalıktan alı kor; Allah'ı anmak en büyük şeydir! Allah yaptıklarınızı bilir*³⁰⁸.

— *Müminler saadete ermişlerdir. Onlar namazda huşu içindedirler*³⁰⁹.

Bu ve buna benzer ayetler Müslümanların özelliklerinden bahsederken onların en önemli özelliklerinin namaz olduğuna dikkat çekmektedir. Namazın farzıyetini bildiren ayetler oldukça fazladır.

Hz. Peygamberin hadislerinde namaza geniş yer ayrılmış önemine dikkat çekilmiştir. Nitekim O'nun tatbikatında, namazın farz olarak uygulandığını görmekteyiz “İslam dini, beş temel üzerine kurulmuştur: Kelime-i şahadet, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek, oruç tutmak”³¹⁰. Namazın farz kılınmasından bu yana Müslümanlar namaz kılmışlar ve bütün âlimlerce namazın farz olduğu kabul edilmiştir. Dolayısıyla icma meydana gelmiştir.

Mekke'de hicretten bir buçuk yıl önce miraç gecesinde farz kılınan namaz, dinimizin temellerinden biridir. Bunun için vakit namazının, hem farz olduğuna inanmak, hem de onu yerine getirmek farzdır. Nitekim “*Şüphesiz namaz; Müminler üzerine belirli vakitlerde farz kılındı...*”³¹¹ Namaz kılan, dünyada borcunu ödemiş ve ahiret için de sevab kazanmış olur. Namazı terk eden Müslüman hatalı ve günahkârdır, inkâr eden ise kâfir olur.

³⁰⁵ Beyine, 98/5

³⁰⁶ Taha, 20/132

³⁰⁷ Bakara, 2/238

³⁰⁸ Ankebût, 29/45

³⁰⁹ Mü'minûn, 23/1–2

³¹⁰ Buhârî, *İman*, 1; Müslim, *İman*, 22

³¹¹ Nisâ, 4/103

Cuma namazına gelince, Cumhur'a göre, cuma namazı farzı ayındır, inkâr eden dinden çıkar. Cumanın farz olduğu kitap, sünnet ve icmâi ümmet ile sabittir.

*“Ey inananlar! Cuma günü namaz için ezân okunduğu zaman Allah'ı anmaya koşun; alım satımı bırakın; bilerseniz, bu sizin için daha iyidir.”*³¹² Yani alış-verişi bırakıp Allah'ı zikretmeye gidin. Bu ayette cumaya gitmek emredilmiştir. Bu emir cumanın farz olmasını gerektirir. Çünkü ancak farz olan bir şeye farz koşmak (sa'y etmek) farz olur. Bu ayet Cuma namazını kaçırmamak için namaz vakti yaklaştığında alış veriş ile meşgul olmayı yasaklamıştır. Eğer cumaya gitmek farz olmasaydı bundan ötürü alış-veriş yasaklanmazdı. Bu ayetteki sa'y'dan maksat cumaya gitmek olup, soluk soluğa koşmak demek değildir. Ayetteki *“zıkrullah”* Allah'ın zikri ifadesi Cuma namazı ve hutbesi olarak tefsir edilmiştir.³¹³ Bu ayetten sonraki ayetler ise şöyle devam etmektedir: *“Namaz bitince yeryüzüne yayılın; Allah'ın lütfünden rızık isteyin; Allah'ı çok anın ki saadete erişesiniz”*³¹⁴. *“Onlar bir kazanç veya bir eğlence gördüklerinde, seni ayakta bırakarak oraya yöneldiler. De ki: “Allah katında olan, eğlenceden de kazançtan da hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en iyisidir”*³¹⁵.

Birçok hadiste cumanın farz olduğu ifade edildiği gibi, Peygamberin tatbikatında, onun farz olarak uygulandığını görmekteyiz. *Ebû Hureyre* ve *İbn-i Ömer*'den rivayet edildiğine göre, Peygamber (s.a) şöyle buyurdu: *“Bazı kimseler ya cuma'ya gitmemeye son verirler yahut Allah onların kalplerine mühür vurur da sonra gafillerden olurlar”*³¹⁶. Ve yine *Abdullah b. Ömer*'den rivayet edildiğine göre, Peygamber şöyle buyurdu: *“Cuma ezânı duyan kimselere cuma namazı farzdır”*³¹⁷. Ve yine başka hadise göre, Peygamber şöyle buyurdu: *“Cuma'ya gitmek, baliğ olan her erkek üzerine farzdır”*³¹⁸.

³¹² Cum'a, 62/9

³¹³ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, (Beyrut Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye), 1982, I, 256

³¹⁴ Cum'a, 62/10

³¹⁵ Cum'a, 62/11

³¹⁶ Müslim, *Cum'a*, 40

³¹⁷ Ebû Dâvud, 129, 131

³¹⁸ Nesâî, *Cum'a*, 2

Cumanın farz kılındığı günden itibaren büyük bir titizlikle kılınması icma meydana getirmiştir³¹⁹.

2- Sünnet'te Mendub/Nafile Namazlar ve Ortaya Çıkışları

Kur'ân-ı Kerîm'deki belirlenmiş olan ibadetler aynı zamanda İslam'da temel durumunda olan farz ibadetlerdir. Bu ibadetlerin her birinin nafile olanları vardır. Nafile ibadetler zorunlu değildir. Bununla birlikte Müslüman kişi, onları yerine getirdiğinde hem bu temel ibadetlerin hedeflerini gerçekleştirmeye katkıda bulunur ve hem de âhîret hayatında daha büyük mükâfatlara kavuşur. Bazı ayetlerde mendub namazlara yer verilmekte bazı ayetlerde de buna işaret edilmektedir. Bunlar çeşitli sebeplere bağlı olarak kılınan namazlardır. Örneğin Teheccüd namazı, korku namazı vs. gibi.

a- Mendub Namazların Ortaya Çıkışı, Bayram ve Cenaze Namazları

Farz ve vacip namazlardan başka daha fazla sevap kazanma isteğiyle kılınan namazlara nafîle namaz denir. Bu çeşit namazlara tatavvu' veya mendup namazlar da denmektedir.

Bir bedevinin Hz. Peygamber'e hitaben "Beş vakit namazdan başka bir farz var mıdır?" sorusuna karşılık, Onun; "*Hayır, ancak nafîle olarak kıalarsan bu müstesnadır*"³²⁰ şeklindeki ifadesi nafîle namazların mevcudiyetine bir delildir. Biz burada Peygamberin kılmış ve kıldırılmış olduğu ve aynı zamanda kılmasını tavsiye ettiği namazlara bir göz atacağız.

³¹⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Muctehid*, I, 121–123; Kâsânî, *Bedâiü's-sanai' fi tertibi's-şerâi'*, I, 256–258; İbn Kudâme, Muvaffaku'd-Din, *el-Muğnî*, Kahire Mektebetü İbn Teymiyye, t.y. II, 301–302; Humeynî, Ayetullah Ruhullah b. Mustafa, *Zubdetü'l-Ahkâm*, bsk. 2, Beyrut Dârü'l-İslamiyye, 1987, 82–87

³²⁰ Buhârî, *İman*, 34, *Savm*, 1, *Şehâdât*, 26; Müslim, *İman*, 8; Ebû Dâvud, *Salât*, 1; Tirmizî, *Zekât*, 2; Nesâî, *Salât*, 4

a 1- Bayram namazları: Bayram kelimesi Türkçe de “adet halini alan sevinç ve keder, bir araya toplanma günü, tekrar dönmek” gibi anlamlara gelip Arapçası “*el-îd*”dir³²¹. Türkçe bayram kelimesinin aslı Farsça bezrem/bezram olup, beyrem/bayram telaffuzu *Oğuzlar*’a aittir. İslamiyet’te en büyük toplu ibadet olan ve ifa edildiği günlerde bayram kabul edilen haccın en önemli rükünlerinden “*tavaf*” da *Kâbe*’nin etrafında dönmektir³²².

Cahiliye devri Araplarının bayramları hakkında yeterli derecede bilgi mevcut değildir. Ancak kabileler halinde yaşayan bu devir Araplarının hep beraber kutladıkları bir bayramın olmadığı fakat her kabile ve şehrin kendi geleneklerine göre törenler düzenledikleri bilinmektedir. Her kabilenin en az bir putu ve her putun da takdis edildiği çeşitli kutlama günleri vardı. Bu günlerde ayrıca panayırlar kuruluyor, dini bayramlar şiir, müzik, içki ve kadınların yer aldığı eğlencelerle birlikte kutlanıyordu³²³. O dönem de çeşitli kabilelerin ortaklaşa kutladıkları tek bayram hacdir diyebiliriz.

Medinelilerin kendilerine has bir milli bayramları yoktu. Onlarda İranlılardan aldıkları iki ünlü Mecusi bayramını kutluyorlardı. Bu bayramların birincisi ilkbaharın başladığını belli eden *Nevruz*, diğeri ise sonbaharın başlangıcı olan *Mihrican*’dı³²⁴.

Bayram namazı hicretin ikinci yılı meşru kılınmıştır. Nitekim *Enes* (r.)’in bu hususta şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Rasulullah (s.a) Medine’ye gidince, Medinelilerin eğlendikleri iki günleri vardı. Hz. Peygamber, bu iki günün ne olduğunu sordu. Şöyle cevap verildi: “Cahiliye döneminde bizler bu iki günde eğlenirdik” Bunun üzerine Allah Elçisi şöyle buyurdu: “*Allah o iki gün yerine size bunlardan daha hayırlısını vermiştir. Biri Kurban bayramı, diğeri Ramazan bayramıdır*”³²⁵. Her iki bayramda hicretin ikinci yılından itibaren kutlanmaya başlanmıştır. Şa’ban ayında oruç’un farziyyetine dair İlâhî emir nazil olmuş, o senenin Ramazanında oruç tutulmuş, Şevvalin birinci günü bayram kabul edilerek ilk bayram namazı kılınmış

³²¹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, “ı-v-d” md. III, 315–323

³²² Erdem, Sargon, “*Bayram*” md. *DİA*, İstanbul 1992, V, 257–258

³²³ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Esnâm*, (çev. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, 64

³²⁴ Erdem, Sargon, “*Bayram*” md. *DİA*, V, 258

³²⁵ Ebû Dâvud, *Salât*, 245; Nesaî, *Salatü'l-İdeyn*, 1; Ahmed, *Müsned*, III, 103, 235, 250

ve ilk üç günü bayram olarak kutlanmıştır. Ramazan bayramına bayramdan önce fitre verildiği için fitir bayramı da denilmiştir³²⁶.

Hicrî takvimin son ayı olan zilhiccenin onunda başlayan ve dört gün devam eden kurban bayramı ise bu günlerde kurban kesildiği için bu adla anılmıştır. Hac ibadeti hicretin dokuzuncu yılında farz kılınmakla birlikte kurban kesilmesi ve kurban bayramı namazı, oruç ibadeti ve ramazan bayramı gibi hicretin ikinci yılında teşrî kılınmıştır.

Ramazan bayramında müminler bir önceki ayı ibadetle geçirmenin ve Allah'ın rahmetine nail olma ümidinin sevinci içindedirler. Kurban bayramı ise Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etmek istemesi ve İsmail'in de buna razı olması, nihayet Allah'a karşı gösterilen büyük sadakatin karşılığı olarak hayvan kurban edilmesinin hatırasını taşımakta ve müminler bu günlerde kurban kesmek suretiyle bu iki peygamberin Allah'a karşı verdikleri başarılı imtihanın sevincini yaşamaktadırlar.³²⁷

a 2.- Cenaze namazı: Kur'an'da Cenazenin tarihçesine baktığımızda Âdem'in oğulları Habil ile Kabile dayanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bu olay şöyle anlatılmaktadır:

— *Onlara, Âdem'in iki oğlunun kıssasını doğru olarak anlat: İkisi birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki edilmemişti. Kabul edilmeyen, "And olsun seni öldüreceğim" deyince, kardeşi: "Allah ancak sakınanların takdimesini kabul eder" demişti. Beni öldürmek üzere elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatmam, çünkü ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben, hem benim hem de kendi günahını yüklenip cehennemliklerden olmanı isterim, zulmedenlerin cezası budur". Bunun üzerine, kardeşini öldürmekte nefesine uydu ve onu öldürerek, zarara uğrayanlardan oldu. Allah, kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini göstermek üzere, ona yeri eşeleyeyen bir karga gönderdi. "Bana yazıklar*

³²⁶ Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 114; İbrahim, Bayraktar, "Bayram" md. *DİA*, İstanbul 1992, V, 259

³²⁷ İbrahim, Bayraktar, "Bayram" md. *DİA*, V, 259

*olsun! Kardeşimin ölüsünü örtmek için bu karga kadar olmaktan aciz kaldım” dedi de ettiğine yananlardan oldu*³²⁸.

Cahiliye devrinde önemli birisi vefat edince kabilelere bir haberci gönderilir, bu haberci “filan öldü, Arap mahvoldu” diye bağırır bunu işitenler de vaveyla kopararak ağlardı. Peygamber (s.a) bunu yasaklamış, usulü dairesinde, sükûnet içinde ölüm haberinin eş, dost ve salih müminlere duyurulmasını tasvib buyurmuştur. Bizzat kendileri Habeşistan kralı Necaşî’nin vefatını, keza *Mûte* savaşında *Zeyd*, *Câfer* ve *İbn Revâha* (r.a) hazretlerinin şehadetlerini haber vermiştir³²⁹.

Enes b. Mâlik’in rivayet ettiği ve Peygamber (s.a)’in oğlu İbrahim’in vefatını anlatan bir hadiste, Rasulullah’ın can vermekte olan çocuğu kucağına aldığı, öpüp kokladığı, gözlerinden boşandığı, *Abdurrahman b. Avf*’ın “sende mi ya Rasulullah” demesi üzerine şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir. “Bu rahmettir, merhemettir... Gözler ağlar, kalb mahzun olur ve biz ancak Rabbimizin hoşnut olacağını söyleyebiliriz; İbrahim senden ayrıldığıımız için gerçekten mahzunuz!”³³⁰.

Cahiliye Arapları arasında cenaze hakkında bir namaz, yani dua vardı ki, ölünün yıkanıp kefenlendikten sonra bir serîr üstüne konulması, velisinin de başucunda durup toplanan halka, onun iyilik ve yüceliklerinden bahsederek sonunda “Allah sana rahmet etsin” demesiydi. *Hz. Hatice* (r.)’nin irtihalinde cenaze namazı henüz farz olmadığı için yukarıdaki bu usule göre defin edilmişti.

Mescid-i Nebevî yapıldıktan sonra Peygamber misafir bulunduğu *Ebû Eyyub*’un evinden oraya taşınması hicretin sekizinci ayı idi. *İbn Hişâm* ve *İbn İshâk*’ın nakline göre mescid yapılırken Ensar’dan *Ebû Ümâme Esad b. Zürâre* hazretleri vefat etti. Ensar’ın ileri gelenlerinden *Bera b. Ma’rur*’da Peygamberin hicretinden bir ay önce vefat etmişti. Allah’ın Resûlü Medine’ye teşriflerinde *Bera*’nın kabrini ziyaretle ilk cenaze namazını kıldığı ve naşı üzerine efendimizin namazı eda ettirdiği ilk meyyitin de *Esad b. Zürâre* olduğu rivayet edilmektedir. Buradan yola çıkarak cenaze namazının hicretin birinci yahut

³²⁸ Mâide, 5/27–31

³²⁹ Karaman, Hayreddin, *İslam Işığında Günün Meseleleri*, 46

³³⁰ Buhârî, *Cenâiz*, 43

ikinci senesi içinde farz-ı kifâye olduğunu söylemek mümkündür. Cenaze namazı sadece Hz. Muhammed'in ümmetine mahsus kılınmıştır³³¹.

Cenaze namazının farziyeti icma ile sabittir. Bu icma'nın delili de “*Ve salli aleyhim*” = “*Müslüman cenazeler üzerine namaz kıl*”³³² ayeti ile Hz. Peygamberin uygulamasıdır.

b- Mendub Namazların Çeşitleri ve Hükümleri

1. Teheccüd namazı: Teheccüd sözcüğü “hem uyumak hem de uyanmak” anlamına gelir. Bir terim olarak “geceleyin uyanıp namaz kılmak ve gece namazı” anlamındadır. Kur’ân-ı Kerîm’de teheccüd namazı ile ilgili olarak şöyle buyrulur: “*Ey Muhammed! Gecenin bir bölümünde uyanıp, sırf sana özgü olarak kalk. Umulur ki, Rabbin seni övülecek bir makama yükseltir*”³³³.

Bu namaza diğer müminleri de teşvik eden çeşitli ayet ve hadisler vardır. Allah Teâlâ şöyle buyrulur: “*Ey Muhammed! Şüphesiz Rabbin senin ve beraberinde ashabından olan bir topluluğun, gecenin üçte ikisinden az, yarısı veya üçte biri kadar bir bölümünde, namaz için kalktığınızı bilmektedir*”³³⁴.

Başka ayetlerde gece namazına kalkanların durumu şöyle açıklanır: “*Onlar gece namazı kılmak için yataklarından kalkarlar. Korku ve ümit içinde Rabb’lerine dua ederler*”³³⁵. “*Rahman kulları yeryüzünde mütevazı yürürler. Bilgisizler kendilerine takıldıkları zaman onlara güzel ve yumuşak söz söylerler. Onlar, gecelerini Rableri için kıyama durarak ve secdeye vararak geçirirler*”³³⁶. “*Onlar, geceleri az uyuyanlardı. Seher vakitlerinde bağışlanma dilerlerdi*”³³⁷.

³³¹ Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 142–144

³³² Tevbe, 9/103

³³³ İsrâ, 17/79

³³⁴ Müzemmil, 73/20

³³⁵ Secde, 32/16

³³⁶ Furkan, 25/63–64

³³⁷ Zâriyat, 51/17–18

Bilâl (r.), Rasûlullah (s.a)’in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Gece namazına devam edin. Çünkü gece namazı kılmak sizden önceki sâlih kulların âdeti, Rabbinize yaklaşmanın yolu, kötülükleri örtücü ve günah işlemekten alıkoyucudur”³³⁸. Başka bir hadiste de şöyle buyrulur: “*Farz namazdan sonra en faziletli namaz gece namazıdır*”³³⁹. Hz. Âişe (r.), Abdullah İbn Ömer’in sorusu üzerine, Rasûlullah (s.a)’in gece ibadetini şöyle anlatmıştır: “Bir gece izin isteyip abdest aldı, namaz kıldı, Kur’ân okudu, uzun uzun ağladı, sabah namazı için *Bilâl (r.)* gelmişti. Geçmiş ve gelecek günahları affedildiği halde niçin bu kadar kendini üzdüğünü sorması üzerine, Rasulullah (s.a) “Ben çok şükreden bir kul olmayayım mı? Üstelik Allah bu gece, Âl-i İmran suresinin son on ayetini indirdi, dedi ve ilâve etti: Bu ayetleri okuyup veya bunları çeneleri arasında çiğneyip de, üzerinde düşünmeyenlere yazıklar olsun!”³⁴⁰

2. Korku namazı ve namazın kısaltılması: Şiddetli rüzgâr, deprem, şimşek çakması, gündüzün çöken karanlık, gece vakti ışık yayılmasından korkma, yıldız kayması, devamlı yağan yağmur, salgın hastalıklar, düşmandan korkmak ve benzeri korkulu zamanlarda korku namazı kılmak meşru kılınmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de korku namazı hakkında şu ayet “*Yolculuk ettiğinizde, kâfirlerin size bir fenalık yapmasından korkarsanız, namazı kısaltmanızda size bir sorumluluk yoktur. Zira kâfirler, size apaçık düşmandırlar.*”³⁴¹ bunun açık delilidir.

“*Sen içlerinde olup da namazlarını kıldırдыңın zaman, bir kısmı seninle beraber namaza dursun ve silahlarını da yanlarına alsınlar; secdeyi yaptıktan sonra onlar arkanıza geçsinler; kılmayan obur kısım gelsin, seninle beraber kılsınlar, tedbirli olsunlar, silahlarını alsınlar. Kâfirler, size ansızın bir baskın vermek için, silah ve eşyanızdan ayrılmış bulunmanızı dilerler. Yağmurdan zarar görecekseniz veya hasta olursanız, silahlarınızı bırakmanıza engel yoktur, fakat dikkatli olun. Allah kâfirlere şüphesiz ağır bir azap hazırlamıştır*”³⁴².

³³⁸ Tirmizi, *Da'vât*, 102

³³⁹ Müslim, *Siyam*, 202; Nesâî, *Kıyamü'l-Leyl*, 6; Ahmed, II, 344

³⁴⁰ Buhârî, *Teheccüd*, 6; Müslim, *Münâfikûn*, 79–81

³⁴¹ Nisâ, 4/101

³⁴² Nisâ, 4/102

İnsan veya hayvandan olan düşman karşısında yahut sel veya yangın gibi korku ve tehlike halinde toplanmış bulunan Müslümanların namazın farzını eda için özellikle bir imama uyma konusunda münakaşa olursa imam cemaati iki gruba ayırarak bir kısmını düşmana karşı bırakıp diğer kısmıyla namaza durur ve namazın bir kısmını kıldırır. Namazın bir kısmını kıldıktan sonra bu grup düşman karşısına gider ve daha sonra düşman karşısındaki grup gelir ve onlara imam namazın diğer bir kısmını kıldırır.

Peygamber Efendimizde korku namazını yukarıdaki ayetlerde kılınması ve şekli kısaca beyan edildiği gibi birkaç seferlerde, yer ve duruma göre farklı surette kılınmış ve kıldırmıştır. Bu seferlerden ilki Hudeybiye olmak üzere *Zatü'r-Rıka*, *Batn-Nahl*, *zi-Kired* ve *Uşfan* gibi bölgelerde korku namazı kıldırıldığı bilinmektedir³⁴³.

Allah Resulü'nün şiddetli rüzgâr esince şöyle dua ettiği nakledilir: “Allah'ım! Senden rüzgârın hayırlısını, rüzgârda bulunanların en hayırlısını, rüzgârla gönderdiklerinin hayırlısını isterim, bu rüzgârın kötülüğünden, bu rüzgârda bulunanların kötülüklerinden, bu rüzgâr sebebiyle gönderdiğin şeylerin kötülüğünden sana sığınırım”³⁴⁴. Korkulu durumlarda namaz hicretin dördüncü yılında meşru kılınmış hükümler arasındadır³⁴⁵.

3. Evvâbîn namazı: Evvâb “tevbe eden, sığınan” demektir. Bunun çoğulu olan evvâbîn namazı, tevbe eden ve Allah'a sığınanların namazı anlamına gelir. Bu namaz altı rekât olup akşam namazından sonra, bir, iki veya üç selâmla kılınır. Kur'an-ı Kerîm'de “evvâbîn”den şöyle söz edilir: “*Rabb'iniz, içinizdekini en iyi bilendir. Eğer siz iyi kimselerseniz, gerçekten O, kendisine dönenleri (evvâbîn) çok bağışlayandır.*”³⁴⁶ *Ammâr İbn Yâsir (r.)*'den şu hadis rivayet edilmiştir: “Her kim akşam namazından sonra altı rekât namaz kılsa denizin köpükleri kadar da olsa Allah Teâlâ onun günahlarını bağışlar”³⁴⁷. Hz. Peygamber'in, akşam namazından sonra altı rekât namaz kıldığı ve bu namazı kılanın evvâbînden sayılacağını bildirdiği nakledilmiştir³⁴⁸.

³⁴³ Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 128–129

³⁴⁴ Tirmîzî, *Da'vât*, 48; Müslim, *İstiskâ*, 15

³⁴⁵ Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Târîhi*, 82

³⁴⁶ İsrâ, 17/25

³⁴⁷ Heysemî, Ebü'l-Hasan Nureddîn, (807/1405), *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid*, Beyrut Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967, II, 230

³⁴⁸ İsrâ, 17/25; bak. İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 64–65

Ebû Hüreyre (r.), Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Kim akşam namazından sonra, kötü bir söz konuşmaksızın altı rekât namaz kılsa, bu kendisi için on iki yıllık ibadete denk olur”³⁴⁹.

4. Kuşluk namazı: Kuşluk namazının Arapçadaki karşılığı “*duhâ namazı*”dır. Peygamber'in kuşluk vaktinde iki rekâtla on iki rekât arasında namaz kıldığına ya da böyle bir namazı teşvik ettiğine dair çeşitli hadisler nakledilmiştir. Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadiste şöyle buyrulur: “Kim iki rekât kuşluk namazı kılmaya devam ederse, günahları denizin köpükleri kadar çok olsa bile bağışlanır”³⁵⁰. *Enes İbn Mâlik*, Nebî (s.a)'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: “Kim on iki rekât kuşluk namazı kılsa, Allah onun için cennette bir köşk bina eder”³⁵¹. *Ümmü Hânî binti Ebî Tâlib (r.a)* ise, Hz. Peygamber'in Mekke fethi günü, kuşluk namazını sekiz rekât olarak kıldığını, daha sonra bu namazı kıldığını gören olmadığını bildirmiştir³⁵².

Kuşluk namazı kılmak müstehap olup, güneşin bir mızrak boyu yükselmesinden, zeval vaktine kadar olan süre içinde kılınabilir.

5. Yağmur duası namazı: Yağmurun hiç yağmaması, az yağması, yeraltı sularının kesilmesi, tarım ve hayvanlar için su ihtiyacının ortaya çıkması gibi durumlarda yağmur duası yapılır. İnsanların Rabb'lerinden gafil olmaları ve aralarında günahların yayılması sebebiyle, Allah insanları denemek için bazı zamanlarda kuraklıklar meydana getirir. Bu durumun değişmesi için Allah'a tevbe ve istiğfar etmek gerekir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de *Nuh*, *Mûsa* ve *Hûd* (a.s) gibi peygamberlerin kavimlerine yağmur verilmesi için yaptıkları dualardan söz edilir.

Nuh, Allah'a kavminden şöyle söz eder: “*Onlara dedim: Rabb'inizden bağışlanma isteyin; Gerçekten O, çok bağışlayıcıdır ki gökten size bol yağmur indirsin, size mallar ve çocuklarla yardım etsin, sizin için bahçeler var etsin, ırmaklar*

³⁴⁹ İbn Mâce, *İkâme*, 185; Tirmizî, *Salât*, 321 Tirmizî, Ebû Hüreyre hadisi için “Garîb” demiştir.

³⁵⁰ İbn Mâce, *İkâme*, 187; Aynı hadis Ebû Hüreyre'den de nakledilmiştir, bak. Tirmizî, *Vitr*, 346

³⁵¹ İbn Mâce, *İkâme*, 187; Tirmizî, *Vitr*, 346 Tirmizî bu hadis için “Garîb” demiştir.

³⁵² Müslim, *Musâfirîn*, 80–83

akıtsın”³⁵³. Hz. Musa’dan söz ederek Yüce Allah şöyle buyurur: “*O zamanı hatırla ki, Musa kavmi için su istemişti de, kendisine asanı taşa vur demiştik*”³⁵⁴.

Enes b. Mâlik (r.a) şöyle anlatır: “Hz. Peygamber, cuma günü hutbe irad ederken bir adam geldi, onun karşısında durdu ve şöyle dedi:

— Ya Rasûlallah! Hayvanlar mahvoldu, yollar kesildi. Allah’a dua et, bize yağmur versin. Bunun üzerine Allah’ın Resulü ellerini kaldırarak dua ettiği kaynaklarda bildirilmektedir³⁵⁵. Başka bir defasında Hz. Peygamber cemaate iki rekât namaz kıldırır ve dua yapar³⁵⁶. Yağmur duası namazı hicretin beşinci yılı içerisinde meşru kılınmıştır³⁵⁷.

6. Abdest namazı: Abdest alındıktan veya gusül yapıldıktan sonra, vakit elverişli ise, ıslaklık kuruyacak kadar bir süre geçmeden iki rekât namaz kılmak menduptur.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bir kimse abdest alır, abdesti güzel yapar, sonra kalkıp huşu içinde iki rekât namaz kılsa, geçmiş günahları bağışlanır”³⁵⁸. Burada, ecrin büyüklüğüne dikkat çekilmiştir. Müslim’in rivayetinde “Böyle bir abdestle kalbini tam olarak Allah’a bağlayıp, iki rekât namaz kılsa, kendisine cennet vacip olur” ifadesi yer alır³⁵⁹.

Ukbe İbnu Âmir (r.a) anlatıyor: “Üzerimizde develeri gütme işi vardı, (bunu sırayla yapıyorduk.) Bir gün gütme nöbeti bana gelmişti. Günün sonunda develeri kıra ben çıkarıyordum. (Bir gün, nöbetimden dönüşte) Resûlullah’a geldim, ayakta halka hitab ediyordu. Söylediklerinden şu sözlere yetiştim: “*Güzelce abdest alıp, sonra iki rek’at namaz kılan ve namaza bütün ruhu ve benliği ile yönelen hiç kimse yoktur ki kendisine cennet vâcib olmasın!*” (Bunları işitince kendimi tutamayıp:) “Bu ne güzel!” dedim. (Bu sözüm üzerine) önümde duran birisi: “Az önce söylediği daha da güzeldi!”

³⁵³ Nûh, 71/10–12

³⁵⁴ Bakara, 2/60

³⁵⁵ Buhârî, *İstiska*, 6; Müslim, *İstiskâ*, 2, 8

³⁵⁶ Buhârî, *İstiska*, 15

³⁵⁷ Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Târîhi*, 85

³⁵⁸ Buhârî, *Vudû’*, 25; Müslim, *Tahâre*, 5, 6, 17; Ebû Dâvud, *Tahâre*, 65

³⁵⁹ Müslim, *Tahâre*, 17

dedi. (Bu da kim? diye) baktım. Meğer Ömer İbnu’I-Hattâb’mış. O, sözüne devam etti: “Seni gördüm, daha yeni geldin. Sen gelmezden önce şöyle demişti: “Sizden kim abdestini alır ve bunu en güzel şekilde yapar, sonra da: “Eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve Resûlühü. (Şehâdet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur ve yine şehadet ederim ki Muhammed Allah’ın kulu ve Resûlüdür)” derse, kendisine cennetin sekiz kapısı da açılır; hangisinden isterse oradan cennete girer”. Tirmizî’nin rivayetinde “...resûlühü (Allah’ın resûlü)” kelimesinden sonra “Allah’ım, beni tevbe edenlerden kıl, temizlenenlerden kıl” duası da vardır³⁶⁰.

Hiz. Ebû Hüreyre (r.a) anlatıyor: Resûlullah buyurdu ki: “Mümin -veya Müslüman- bir kul abdest aldı mı yüzünü yıkayınca, gözüyle bakarak işlediği bütün günahlar su ile -veya suyun son damlasıyla- yüzünden dökülür iner, ellerini yıkayınca elleriyle işlediği hatalar su ile birlikte -veya suyun son damlasıyla- ellerinden dökülür iner. Ayaklarını yıkayınca da ayaklarıyla giderek işlediği bütün günahları su ile -veya suyun son damlasıyla- dökülür iner. (Öyle ki abdest tamamlanınca) günahlarından arınmış olarak tertemiz çıkar”³⁶¹.

Diğer yandan, Peygamber bir gün sabah namazı sırasında *Bilâl (r.)*’e en çok sevap beklediği amelinin hangisi olduğunu sordu. Çünkü cennette onun ayakkabılarının sesini önünde duymuştu. *Bilâl*, “Gece veya gündüz abdest aldıktan sonra, Allah’ın benim için yazdığı kadar namaz kılarım. En çok sevap beklediğim ibadet budur.” diye cevap verdi³⁶².

7. Kûsuf ve Husuf namazları: Güneş tutulmasına “kûsuf”, ay tutulmasına “husuf” adı verilir. Ebû Davud’un naklettiği hadiste şöyle denilmektedir: “Güneş tutulduğu zaman Peygamber iki rekât namaz kıldı ve her iki rekâtta da kıyamı uzattı, güneş açılınca da namazdan ayrıldı. Bunun üzerine Allah Elçisi “Bu olaylar Allah’ın büyüklüğünü gösteren delillerdir. Allah bunlarla kullarını korkutmak istiyor. Bunları gördüğünüz zaman, en son kıldığınız farz namaz gibi bir namaz kılın diye buyurdu”³⁶³.

Ay ve güneşle ilgili olarak Yüce Yaratıcı şöyle buyurur: “Allah’ın varlığını gösteren ayetlerden biri, gece ile gündüz, ay ile güneştir. Güneşe de aya da secde

³⁶⁰ Ebû Davud, *Taharet*, 65, (169); Tirmizî, *Taharet*, 41, (55).

³⁶¹ Müslim, *Tahâret*, 32, (244); Muvatta, *Tahâret*, t 31, (1, 32); Tirmizî, *Tahâret*, 2, (2).

³⁶² Buhârî, *Teheccüd*, 17

³⁶³ Buhârî, *Kûsuf*, 1, 17; Ebû Dâvud, *İstiska*, 3, 9; Nesâî, *Kûsuf*, 5, 12, 14, 16, 24; İbn Mâce, *İkâme*, 152

etmeyin. Bunların hepsini yaratan Allah'a secde edin."³⁶⁴ Bu ayetteki "secde edin" emri dolaylı olarak ay ve güneş tutulunca namaz kılınmasını ifade eder.

Peygamber (s.a), oğlu İbrahim'in öldüğü gün güneşin tutulması üzerine şöyle buyurmuştur: "*Ay ile güneş Allah'ın varlığını gösteren ayetlerdendir. Bir kimsenin ölümü veya yaşaması sebebiyle tutulmazlar. Böyle bir durumu gördüğünüz zaman, ay ve güneş açıluncaya kadar namaz kılın, dua edin*"³⁶⁵. Ashab'dan bazılarının, Peygamber'in üzüntüsüne güneşin de tutulmak suretiyle katıldığını ve yas tuttuğunu söylemesi üzerine Allah'ın Elçisi bu yanlış kanaati değiştirmek için bu sözleri söylemiştir.

Ay tutulduğu zaman müslümanların evlerinde teker teker bir halde ve küsuf namazı gibi gizli veya açıktan kıraatle iki veya dört rekât namaz kılmaları menduptur. Bu namaz hicretin dördüncü yılında meşru kılınan ahkâm arasındır.³⁶⁶

8. Tevbe namazı: Müslümanın günah ve çirkin sayılan fiilleri işlemekten kaçınması gerekir. Bununla birlikte insanın günah işlemekten tam olarak sakınması çoğu kez mümkün olmaz. Bu yüzden Kur'an ve sünnette, kişinin günahta ısrar etmeyerek hemen tevbe etmesi gerektiği ve içten yapılan tevbeyle Allah Teâlâ'nın kabul edeceği belirtilmiştir. Hatta hiç günahı olmadığını düşünen kişinin bile, tevbe etmesine bir engel yoktur. Nitekim Peygamber'in, geçmiş gelecek bütün günahlarının bağışlandığı bildirildiği halde, günde yetmiş kere, yüz kere tevbe ettiği, yoruluncaya kadar ibadet yaptığı, bunun nedeni sorulduğunda da "Allah'a çok şükreden kul olmayayım mı?" buyurduğu bilinmektedir

Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadiste Allah Elçisi şöyle buyurmuştur: "Rabbimiz Teâlâ her gece son üçte bir olunca dünya göğüne rahmetiyle iner ve; Bana dua eden yok mu?, onu kabul edeyim, benden bir şey isteyen yok mu?, ona vereyim, benden bağışlanma isteyen yok mu?, onu bağışlayayım." diye seslenir.³⁶⁷ Başka

³⁶⁴ Fussilet, 41/37

³⁶⁵ Buhârî, *Küsûf*, 1, 15; Ebû Dâvud, *İstiskâ*, 4; Ahmed, *Müsned*, V, 62

³⁶⁶ Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Târihi*, 83

³⁶⁷ Müslim, *Müsâfirîn*, 168

rivayetlerde, bu inişin “gecenin ilk üçte birinden veya üçte ikisinden yahut yarısından sonra olduğu”³⁶⁸ belirtilir.

Diğer yandan kabul edilme umudu olan tevbe, hadiste namazla birlikte şöyle bildirmiştir: “Bir kul günah işler de sonra kalkıp güzelce abdest alır ve iki rekât namaz kılarak Allah’tan bağışlanma dilerse Allah onu mutlaka affeder”³⁶⁹. Hz. Peygamber bundan sonra şu ayeti okumuştur: “*Onlar çirkin bir iş yaptıklarında veya kendilerine zulüm ve haksızlık ettikleri zaman, hemen Allah’ı hatırlayıp, günahlarının bağışlanmasını isterler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki? Bunlar o günahı bile bile bir daha yapmazlar*”³⁷⁰.

9. İstihare namazı: İstihare; hayırlı olanı istemek demektir. İstihare namazı, nasıl hareket etmenin doğru olacağı bilinemeyen mubah işlerde, manevî bir işarete nail olmak için kılınan iki rekâtlık bir namazdır. Bir kimsenin karar vermek durumunda kaldığı önemli işleri konusunda önce işi bilen ve güvenilen kişilerle istişare etmesi sünnettir. Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur: “*İş konusunda onlara danış, karar verince de Allah’a güvenip dayan; çünkü Allah kendisine güvenip dayananları sever.*”³⁷¹ “*Onların işleri, aralarında danışma ile dir.*”³⁷² İstişare sonunda o işin uygun ve hayırlı olacağı kanaatine varılırsa istihareye ihtiyaç kalmaz. Bu takdirde istişare istiharenin önüne geçer. Ancak, istişare sonunda bir karara varılamazsa o zaman istihare yoluna gidilir. Bununla birlikte istişare ve istihare yoluna birlikte başvurmak da mümkündür, istihare namazının ilk rekâtında “Kâfirûn”, ikinci rekâtında ise “İhlâs” suresini okumak müstehaptır. Namazdan sonra “istihare duası” okunur, sonra kibleye yönelerek yatılır, rüyada beyaz veya yeşil görülmesi hayır ve iyiliğe; siyah veya kırmızı görülmesi ise kötülüğe delâlet eder.

10. Tesbih namazı: Tesbih namazı ömürde bir kez olsun kılınması tavsiye edilen bir namazdır. Yalnız veya cemaatle sesli olarak kılınabilen bir namazdır.

³⁶⁸ Müslim, *Müsâfirîn*, 169–172

³⁶⁹ Müslim, *Tahâre*, 5–16

³⁷⁰ Âl-i İmran, 3/135

³⁷¹ Âl-i İmran, 3/159

³⁷² Şura, 42/38

Hiz. Peygamber bir gün amcası *Abbas İbn Abdulmuttalib*'e "Amca, sana on tane faydalı amel gretelim mi? Bunu yaparsan günahlarının ilki-sonu, eskisi-yenisi, bilerek-bilmeyerek ilediklerin, kg-byg ve gizli yaptığın-açıktan yaptığın on türlü günahını Allah bağışlar." diyerek tesbih namazını tavsiye etmiş ve kılını Şeklini de gretmitir. *Abbas (r.a)* bunu her gün yapamayız deyince, bu namazın haftada bir, ayda bir, yılda bir veya mrde bir kere kılınmasının yeterli olabileceğini belirtmitir³⁷³.

11. Teravih namazı: Teravih, Arapça tervha kelimesinin oğulu olup, sözlükte "rahatlamak, dinlenmek" demektir. Ramazan ayına mahsus olmak üzere yatsı namazından sonra kılınan bu namazın her dört rektının sonundaki oturu, tervha olarak adlandırılmış, sonradan bu kelimenin oğulu olan "teravih" ramazan gecelerinde kılınan bu nafile namazın adı olmuştur. *İbn Abbâs (r.)*'dan naklen deniliyor ki: Peygamber, teravihi mescitte ilk kıldırdıkları gece pek az kimse bulunmuştu. İkinci gece fazla cemaat toplandı. nc yahut dördüncü gece olunca Peygamber ıkmadı. Ertesi gün de teravihin farz olmasından çekinerek cemaate çıkmadığını beyan buyurdu³⁷⁴.

Resul-i Ekrem'in cemaate ıkmmaması üzerine cemaattan bazısı evinde, bazısı mescidde münferit olarak yahut biri be altı kişiye imam olmak suretiyle teravih eda edilmiş ve Şu hl, *Hiz. Ömer*'in halifeliliğine kadar devam etmiştir. O ise *Übeyy b. Ka'b*'ı, imam tayin ederek teravihi cemaat-i kübra ile ve yirmi rekât olarak kıldırtmıtır. *Temim Darü (r.)*'in da teravih imamlığı ettiği rivayet edilir³⁷⁵.

Mendub namazlarının hükümleri mezheplere göre değişiklik göstermektedir. Bedevinin Hiz. Peygamber'e hitaben "Be vakit namazdan başka bir farz var mıdır?" sorusuna karşılık, Hiz. Peygamber'in; "Hayır, ancak nafile olarak kılırsan bu müstesnadır"³⁷⁶ Şeklindeki ifadesi nafile namazların mevcudiyetine bir delildir.

³⁷³ Eb Dâvud, *Tesbih*, 304; İbn Mâce, *İkâme*, 190; Tirmizî, *Vitr*, 350

³⁷⁴ Şa'ran, Ebû Abdurrahman Abdülvehhab, (973/1565), *Kef'l-gumme an cmii'l-mme*, Beyrut Dâru'l-Fikr, 1988, 146-147; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târihi*, 113; Karaman, Hayreddin, *İslam Işığında Günün Meseleleri*, 46

³⁷⁵ Şa'ran, *Kef'l-gumme an cmii'l-mme*, 146-147; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târihi*, 113

³⁷⁶ Buhârî, *İman* 34, *Savm*, 1, *Şehâdât*, 26; Müslim, *İman* 8; Eb Dâvud, *Salât* 1; Tirmîzî, *Zekât* 2; Nesf, *Salât* 4

C- KUR'AN'DA ORUÇ ve İTİKÂF

Oruç ibadeti, Kur'ân-ı Kerîm'de dokuz yerde geçmektedir³⁷⁷. Dilimizde orucun başlama vaktine *İmsak*, orucu bozma vaktine ise *İftar* denilmektedir.

— *Ey İnananlar! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye, size sayılı günlerde farz kılındı. İçinizden hasta olan veya yolculukta bulunan, tutamadığı günlerin sayısınca diğer günlerde tutar. Oruca dayanamayanlar, bir düşkünüyü doyuracak kadar fidye verir. Kim gönülden iyilik yaparsa o iyilik kendisinedir. Oruç tutmanız eğer bilerseniz sizin için hayırlıdır. Ramazan ayı ki onda Kur'an, insanlara yol göstererek yol gösterici ve doğruyu yanlıştan ayırıcı belgeler olarak indirildi. Sizden bu ayı idrak eden, onda oruç tutsun; hasta veya yolculukta olan, tutamadığı günlerin sayısınca diğer günlerde tutsun. Allah size kolaylık ister, zorluk istemez. Bu kolaylıkları, sayıyı tamamlamanız ve size yol gösterdiğine karşılık O'nu Ululamanız için meşru kılmıştır; ola ki şükredersiniz³⁷⁸.*

1- Orucun Mahiyeti ve Ortaya Çıkışı

Oruç bedenî bir ibadettir. Oruç, aslında Farsça bir kelime olup, Arapçadaki karşılığı ise *Savm*, çoğulu *Sıyam*'dır. Sözlükte “tutmak, susmak, hareketsiz kalmak” manasına gelir. Fıkhî bir kavram olarak ise, oruç, “İmsakten iftara kadar, başka bir deyişle fecri sadığın doğuşundan güneş batana kadar kişinin kendini özel şartlarla yemekten, içmekten ve cinsî münasebetten alıkoyması” demektir³⁷⁹. *M. Hamidullah* ise

³⁷⁷ Abdulkakî, M. Fuad, *Mu'cemu'l-Müfehresu'l-Elfâzı'l-Kur'an*, 417

³⁷⁸ Bakara, 2/183–185

³⁷⁹ Kâsânî, *Bedaiü's-sanai' fî tertibi's-şerai'*, II, 75; Meydanî, Abdulganî el-Ganimî, *Lübab fî Şerh'l-Kitâb*, Beyrut Dârü'l-Ma'rife, 1998, I, 130

buna biraz farklı bir tanım yapmaktadır. Ona göre “Oruç Ramazan ayının her günü ekvator ve sıcak ülkelerde fecirden guruba; yeryüzünün kırk beşinci enlem dairesinden uzak bölgelerinde, kırk beşinci derecedekilerin tuttuğu zamana eşit bir zaman kadar, mükellefin kendini yemekten, içmekten ve cinsî münasebetten alıkoymasdır”.

Oruç, her şeyden önce, Allah rızası için tutulur. Mutlak Hakîm olan Allah’ın kullarına emrettiklerinde, hiç şüphesiz gerek fert, gerekse toplumla ilgili birçok faydalar vardır. İbadetler yerine getirilirken katlanılan mahrumiyetler, Allah’a kullukta ruhî bir idman/riyazat içindir. Bu sebeple, oruç tutmak da fert ve toplum hayatıyla ilgili bazı faydalar ve hayatın çeşitli güçlüklerine karşı hazırlık sağlar³⁸⁰.

İbnü’l-Hümmam (ö. 861/1457), orucun birçok faydaları sebebiyle meşru kılındığını belirttikten sonra bunlardan önemli gördüğü üç tanesini zikreder:

a. İnsanı sürekli olarak kötülüğe çekmek için uğraşan nefis, oruçla sükunet bulur, nefsin harama karşı isteği kırılır.

b. Oruç yoksullara karşı acımayı ve şefkatli davranmayı öğretir. Bu şekilde nefis açlığın acısını tadınca yoksulların halinden anlar ve yapacağı yardımlarla Allah katında güzel bir karşılığa ulaşır.

c. Oruçlu, yoksulların katlandıkları güçlükleri bizzat yaşar ve onların sıkıntılarını daha iyi anlar. Bu da kendisini, onların problemlerine eğilmeye ve çözüm aramaya sevk eder. Kişi böylece Allah katında derece kazanır³⁸¹.

Kısacası, doktorun tavsiyesine göre veya mecbur oldukları için oruç tutanlar, bunun sadece maddî faydalarından yararlanırlar. Ancak buna hiçbir ruhî niyeti katmayanlar, manevî mükâfattan istifade edemezler. Müslümanlar ise Allah’ın emirlerine uymak niyetiyle oruç tutarlar. Dolayısıyla müslümanlar, takvayla hareket

³⁸⁰ Hamidullah, Muhammed, *İslama Giriş*, 91–94; Hamidullah, Muhammed, *Resulullah Muhammed*, 253; Hamidullah, “*Niçin Oruç Tutarız?*”, *Nesil* dergisi, I, sayı 12, 28–33; Dihlevî, Şah Veliyullah, *Huccetullâhi’l-Bâliğa*, (çev. Mehmet Erdoğan), İstanbul İz Yay., 1994, II, 149

³⁸¹ İbnü’l-Hümmam, *Fethu’l-Kadir*, II, 43 vd.

ederler ve bu yüzden mükâfatlanırlar. Aynı zamanda, amellerinin fizikî ve maddî yararlarını da kaybetmezler³⁸².

Bazı rivayetlerde Hz. İbrahim'in her ayın üç gününde oruç tuttuğu nakledilmektedir³⁸³. İlk başta verdiğimiz ilgili âyette buun geçmiş ümmetlere de farz kılındığı ifade edilir. Hz. İbrahim ve İsmail'den sonra Araplara hususi bir peygamber gönderilmediğine göre, İslam'dan önce Arapların tutmuş oldukları orucun Hz. İbrahim'den kalmış olması muhtemeldir. Yukarıdaki ayette bu duruma işaret edilmiştir. Aslında oruç ibadeti Hz. İbrahim'den öncede Hz. Nuh'un tufan ile alakalı olarak tuttuğu Muharrem orucu, İslam'daki Aşure orucunun menşei olarak görülmektedir. Nitekim hadisin birinde Hz. Nuh'un, Ramazan ve Kurban bayramları hariç bütün yılı oruç tutarak geçirdiği bildirilmiştir³⁸⁴.

—Sükût Orucu:

Kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Yahudilikte oruç çeşitlerinden biri de sükût orucu idi. Bu oruca niyet eden kimse, sabahtan akşama kadar konuşmayıp sükût ederek, nefsinin terbiyeye çalışır. Hz. Musa'nın da susma orucuna riayet ettiği bilinmektedir.

Ayrıca Kur'ân'da Hz. Meryem'in de bu tür oruç tuttuğuna şahit oluyoruz. Nitekim “*Ye iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini göreceksen 'Ben Rahman için oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de*” Meryem, 19/26. ayeti buna delildir.

Bir başka ayette de Zekeriya (a.s)'ın susma orucu tutması emredildiği “*Ya Rabbi! Bana bir alamet ver dedi, 'Alametin, üç gün, işaretle anlaşma dışında insanlarla konuşmamandır; Rabbini çok an, aksam sabah hamd et' dedi*”³⁸⁵ ve Hz. Zekeriya'nın da böyle bir orucu tuttuğunu görüyoruz.

³⁸² Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 346

³⁸³ İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Kahire Dârü'l-Hadîs, 1993, I, 122

³⁸⁴ İbn Mâce, *Sıyam*, 32; Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Câhiliye ve Ehli Kitap Örf ve Âdetleri*, 112

³⁸⁵ Âl-i İmran, 3/41

Hadislerde *Davud (a.s)*'a ait olan bir oruca rastlıyoruz ki, bu da 'Bir gün yiyip bir gün tutmaktır' buradan Hz. Davud'un da oruç tuttuğu sonucuna ulaşıyoruz³⁸⁶.

a- Cahiliye ve Mekke Devrinde Oruç

Cahiliye devrinde görülen bir oruç çeşidi de bu "*Sükût Orucu*" idi. Cahiliye Arapları bir gün boyunca hiç konuşmazlar ve bunu bir ibadet sayarlardı. Hz. Peygamber: "*Bir gün, bir geceye kadar sükût etmek yoktur*" buyurarak bunu yasaklamıştır³⁸⁷. Bazı ibadetler peygamberlere has kılınmıştır. Bu ibadetlerin uhdesinden ancak sorumlu tutulan peygamberler gelebilir. Cenab-ı Hak Hz. Zekeriya'ya kendi döneminde o içtimai şartlar içerisinde bu oruç çeşidi ile kendisini sorumlu tutmuş olabilir. Bunu en iyi Allah bilir. Cahiliye Araplarının da tuttuğu bu orucu Hz. Peygamber daha sonra yasaklayarak kaldırmıştır. İslam sükût orucunu tasvip etmemiştir.

Hz. Ebû Bekir'de, Zeynep adlı bir kadının sükût orucu tuttuğunu görmüş, "Bu amel cahiliye fiillerindedir" diyerek kendisini uyarmıştır³⁸⁸.

Cahiliye döneminde Arap yarımadasında yahudiler ve hanifler oruç tutmaktaydılar. Araplar da bu orucu tutarlardı ve bunun yanında onlar Recep ve Mudar aylarında da oruç tutarlardı. Kureyşlilerin, işledikleri günaha kefarete olmak veya atlattıkları bir kıtlık tehlikesine karşı şükran borcunu ödemek için oruç tuttıkları da nakledilir³⁸⁹. Oruç, eski dinlerde dini geleneklerdendi. Rivayete göre Kureyşliler Aşure günü oruç tutarlardı. Bu günde tören düzenleyerek, bayram ilan ederlerdi ve Kâbe'ye yeni örtüsünü giydirirlerdi. Böyle yapmalarının sebebini şöyle açıklarlardı: Kureyşliler cahiliye döneminde büyük bir günah işlemişler, bu günaha kefarete olarak Aşure günü oruç tutmaya başlamışlar, daha sonra günahlarının affedilmesi için Allah'a şükür olarak oruç tutmuşlardır. Aşure orucu kabileler arasında yaygın bir ibadet değildi bu sadece

³⁸⁶ Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târihi*, 161; Buhârî, *Savm*, 55, 56

³⁸⁷ Ebû Dâvud, *Vasaya*, 26

³⁸⁸ Buhârî, *Menâkibu'l-Ensâr*, 25

³⁸⁹ Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târihi*, 147-149

Kureyş'e aitti. Bundan dolayı bazı yazarlar Kureyş'in bu orucu Yahudi ve Hıristiyanlardan aldıklarını ileri sürmüşlerdir³⁹⁰.

b- Medine Devrinde Oruç

Oruç ayeti nazil olmadan önce *İbn Abbas* (r.)'ten rivayet edildiğine göre, Resullullah (s.a) Medine'ye gelince Yahudilerin aşure gününde oruç tuttıklarını görmüş ve bu oruç nedir? Diye sormuştu. Kendisine: “Bu büyük bir gündür. Allah bu günde Musa'yı ve İsrail oğullarını düşmanlardan kurtarmış, bu yüzden Musa da bu günde oruç tutmuştur” dediler. Hz. Peygamber, de “ Ben Musa'ya sizden daha yakınım” buyurdu ve bu günde müslümanlara oruç tutulmasını emretmiş ve bizzat kendisinde tutmuştur³⁹¹. Hz. *Aişe* (r.a) anlatıyor: “Ramazan (farz olmazdan) önce “aşure” orucu tutuluyordu. Ramazanın farzıyeti indikten sonra onu dileyen tuttu, dileyen de tutmadı”³⁹².

Muaz b. Cebel (r.) der ki: “oruç üç defa değiştirildi. Muhacirin, Medine'ye geldiği vakit ehl-i Medine'nin taahhüdü yok idi. Resul-i Ekrem (s.a.) her ay üç gün oruç tutar, ashaba da onların tutulmasını emrederdi. Ramazan orucu farz olunca halkın çoğu oruç'a alışmamış olduklarından kendilerine oruç tutmak güç geldi. Binaenaleyh iftar edenler, altmış fakirin karnını doyururlardı ve “...Öyle ise sizden ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun...”³⁹³ emri nazil olunca Peygamber Efendimiz takati olmayanlardan başkasının oruç tutmasını emir buyurdu”³⁹⁴. Hz. Peygamber Medine'ye hicret edince, her ay üç gün ve bir de aşure günü oruç tutulmasını emretmişti. Ramazan orucu, hicretten bir buçuk yıl sonra, Şaban ayının onunda farz kılınmıştır. Bununla, daha önceki oruçlar konusunda müminler serbest bırakıldı, başka bir deyişle, Ramazan ayı dışında da Recep ve Şaban aylarında olduğu gibi, müminler fazla oruca teşvik

³⁹⁰ Cevad Ali, *el-Mufasssal fi târihi'l-arab kable'l-İslâm*, V, 398–407

³⁹¹ Buhârî, *Savm*, 68, *Enbiya*, 24; İbn Mâce, *Siyam*, 41; Mâlik, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyerî, *Muvatta*, Beyrut Müessesetü'r-Risâle, 1992, *Siyam*, 19

³⁹² Buhari, *Savm*, 68, *Hac* 47, *Menâkibu'l-Ensâr*, 25, *Tefsir*, Bakara 24; Müslim, *Siyâm* 115; Mâlik, *Muvatta*, *Siyam*, 19; Ebû Dâvud, *Savm*, 64; Tirmizi, *Savm*, 49

³⁹³ Bakara, 2/185; Cessas, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 215

³⁹⁴ Tahir, Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târihi*, 154

edildi. Ancak bunlar mendub oruçlar olarak kaldı³⁹⁵. Oruçla ilgili ayetler gelince oruç, Ramazan ayına mahsus kılınmıştır. Bu ayetin gelişi, hicretin ikinci yılının Şaban ayına rastlar.

-Orucun gün içinde başlama ve bitiş zamanı:

İlk oruç ayeti inince Müslümanlar oruca, yahudilerin yaptığı gibi, güneş battıktan sonra başlıyor ve ertesi gün, gün batana kadar yirmi dört saat gece ve gündüz devam ediyorlardı. Daha sonra inen şu ayetle “*Tan yerinde, beyaz iplik siyah iplikten sizce ayırt edilinceye kadar, yiyeğin için, sonra orucu geceye kadar tamamlayın.*”³⁹⁶ oruç yalnız gündüze mahsus kılınmıştır. Kur’an oruçla ilgili bir takım yenilikler getirmiştir³⁹⁷. Bu ayetteki “iplik” kelimesi mecaz anlamda kullanılmıştır. Bununla gündüzün beyazlığı ve gecenin karanlığı arasındaki sınır kastedilmektedir. *İbn Abdilber*, Hz. Peygamberin ; “*Bilâl gece vakti ezân okur, İbn Ümmi Mektûm’un ezânına kadar yiyeğin için*”³⁹⁸ hadisi hakkında şöyle der: “Bu hadis, beyazlığın sabah vakti olduğuna delildir. Çünkü sahur vakti ancak, sabah vaktinden önce olur. “Bilâl, sahur için İbn Ümmi Mektûm ise sabah namazı için ezân okurdu”³⁹⁹. *Bilâl (r.)* uyuyanları uyandırmak ve uyanık olanları da uyarmak için sahurun başlangıcında ezân okurdu. *Abdullah (r.)* ise, gözleri görmediği için başka birisinin, imsak vakti olduğunu bildirmesi üzerine sabah ezânını okuyor ve bununla oruca başlanıyordu⁴⁰⁰.

Peygamber (s.a) “*Sahur yapın: Çünkü sahurda bereket vardır*” buyurmuşlardır. Buna göre gecenin sonuna doğru, imsak’ten önce kalkıp bir şeyler yemek içmek sünnettir; bunun ruh ve bedene faydaları vardır. Sahurun tehiri, vaktin sonuna doğru yenmesi Rasul-i Ekrem’in tavsiyesi ve sahabenin adetlerindedir.

³⁹⁵ Buhârî, *Tefsir*, 24

³⁹⁶ Bakara, 2/187

³⁹⁷ Merginânî, Ebû’l-Hasan Burhaneddin, *el-Hidâye şerhu Bidayeti’l-mübtedi*, (thk; Muhammed Tamir, Hafız Aşur Hafız), Kahire Dârü’s-Selam, 2000, I, 299–302; Serahsî, Ebû Bekr Şemsülemme Muhammed, *el-Mebsut*, İstanbul Çağrı yayınları, 1982–1983, III, 89–90; Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed, *el-Aslu’l-Maruf bi’l-Mebsut*, Beyrut Âlimu’l-Kitâb, 1990, II, 197–200; Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, II, 350

³⁹⁸ Buhârî, *Ezân*, 11, 13; *Şehadet*, 11; *Savm*, 17; Müslim, *Siyam*, 36–39; Tirmizi, *Salât*, 146; Nesâî, *Ezân*, 9, 10

³⁹⁹ Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü’l-İslamî ve Edilletuhu*, Dimaşk Dârü’l-Fikir, 1985, I, 563 vd; *İslam Fıkh Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, III, 118

⁴⁰⁰ Müslim, *Siyam*, 36–39

Peygamber Efendimiz oruçlu iken güneş batınca evvela birkaç yaş hurma, bu yoksa kuru hurma yer, bu da yoksa birkaç yudum su içer, sonra akşam namazını kılardı. İftarın namazdan önce açılmasını tavsiye buyururdu.

2- Orucun Çeşitleri, Hükümü ve Kur'an'dan Delilleri

Orucun farz, vacip ve nafil gibi kısımları vardır.

Farz oruçlar: Ramazan orucu edaen ve kazaen farz-ı ayındır. Kefaret oruçları da farzdır.

Vacip oruçlar: Nezir oruçları ve nafil tutulan oruçtan ifsad edilenin kazası ve adanmış itikâf orucu vaciptir.

Nafil Oruçlar: Yukarıdaki oruçların dışındakiler ise nafilidir. Nafil oruçlarında sünnet, mendub ve mekruh olanı vardır.

Sünnet olan oruçlar, muharrem ayının hem dokuzuncu hem de onuncu günü tutulan oruçlardır. Mendub olan oruçlar ise her kamerî ayın on üç, on dört ve on beşinci günlerinde tutulan “*eyyam-ı bîz*” orucudur. Bundan başka Davud orucu ile Şevvalde altı günlük oruç da buna dâhildir.

Mekruh olan oruçlar ise muharrem dokuzuncu veya on birinci günlerini ilave etmeyerek yalnız onuncu (aşure) günü tutulan oruç, yalnız cuma veya cumartesi tutulan oruç ile iki bayram günlerinde tutulan oruçlar mekruhtur. Hanefilerde tahrimen mekruhtur⁴⁰¹.

Ramazan orucu, hicretin ikinci yılı Şaban ayının onunda kible Kâbe'ye döndürüldükten bir buçuk yıl sonra farz kılınmıştır. Hz. Peygamber dokuz yılda dokuz ramazan orucu tutmuştur⁴⁰². Ramazan orucu, oruç tutmak için gerekli şartları taşıyan

⁴⁰¹ Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 160–162

⁴⁰² İbn Abidin, Muhammed Emin, *Reddü'l-Muhtar ala'd-Dürri'l-Muhtar*, Beyrut Dârü'l-Kitâbü'l-İlmiyye, 1994, III, 330

her mükellefe farz-ı ayn'dır. Oruç hicretten bir buçuk yıl sonra Şaban ayının onuncu günü farz kılındı. Farz olduğu Kitap, sünnet ve İcma ile sabittir.

“Ey İnananlar! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye, size sayılı günlerde farz kılındı...”⁴⁰³. Nitekim ayette bu husus açıkça belirtilir ki oruç islamın beş şartı içinde de gösterilir.

“İslam Dini, beş temel üzerine kurulmuştur: Kelime-i şahadet, Namaz kılmak, Zekât vermek, Haccetmek, Oruç tutmak”⁴⁰⁴

Talha İbn Ubeydullah (r.)'ten rivayete göre, bir gün Hz. Peygambere saç başı dağınık bir adam geldi ve aralarında şu konuşma geçti:

— Ey Allah'ın Elçisi! Allah'ın bana oruçtan neyi farz kıldığını bildir!

— *Ramazan ayı orucunu farz kıldı.*

— Benim üzerimde bundan başka bir borç var mıdır?

— *Hayır, ancak kendi isteğiyle nafile oruç tutarsan bu müstesnadır.*

— Allah'ın bana namazdan neyi farz kıldığını bildir!

— *Beş vakit namaz, ancak kendi isteğiyle nafile namaz kıalarsan bu müstesnadır.*

— Allah'ın bana zekâtta neyi farz kıldığını bildir!

Bunun üzerine Hz. Peygamber ona zekâtı ve İslam'ın diğer şartlarını anlattı. Bundan sonra adam şöyle dedi: “Sana ikramda bulunan Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın bana farz kıldıklarından fazla bir şey yapmam ve eksik de bırakmam.” Bunun üzerine Allah Elçisi şöyle buyurdu: “Eğer doğru söylüyorsa bu adam kurtulmuştur yahut cennete girecektir”⁴⁰⁵. Orucun farz kılınmasından itibaren emredildikleri gibi oruç

⁴⁰³ Bakara, 2/183–185

⁴⁰⁴ Buhârî, *İman*, 1; Müslim, *İman*, 22

⁴⁰⁵ Buhârî, *İman*, 34, *Savm*, 1, *Hıyel*, 4; Müslim, *İman*, 8; Ebû Dâvud, *Salât*, 1; Tirmizi, *Zekât*, 2

tutan müslümanlar, bir icma-ı ümmet meydana getirmişlerdir ki fikhî kaynaklar da bunu ifade ederler⁴⁰⁶.

3- İtikâfın Tanımı, Ortaya Çıkışı ve Delilleri

Sözlükte “devam etmek” manasına gelen itikâf, fikhî bir ıstılah olarak, “bir mescid veya o hükümdeki yerde ibadet için özel şekilde beklemek ve bulunmak” demektir. İtikâf, “Özel bir yerde ve zamanda, özel şartlarla ve terk ile yapılan işlem” şeklinde de tanımlanabilir. Bu ibadeti yapan kimseye “*mutekif*” veya “*akif*”, yapıldığı yere “*mutekef*” denir⁴⁰⁷.

Kur’ân-ı Kerîm itikâfa şu ayetlerle dikkat çekmektedir.“...*Mescitlerde itikâfa çekildiğinizde kadınlarınıza yaklaşmayın. Allah insanlara yasaklardan sakınsınlar diye ayetlerini böylece apaçık bildirir*”⁴⁰⁸.

Hz. Peygamber hicretten sonra her Ramazan’ın son on günü içinde devamlı olarak itikâfa girmişlerdir. İtikâf, bir müslüman’ın bütün dünya meşgalelerinden ruhunu ve bedenini sıyrıp kendini yaratan Allah’a yönelmesi demektir. Yarattığı günden beri bunca nimetlere gark eden, yaşama ve İslam nimetiyle de ihya eden Yüce Yaratıcı’nın huzurunda sırf ona ibadet, sırf onun rızasını kazanmak için geçirilen bu birkaç gün, itikâfa girenin ruhunda bir temizlik, durulma ve yükselme meydana getirir. Bu yükseliş ve Yaratana yaklaşma sırasında insan kendi aczini o büyük varlık karşısında küçüklüğünü ve hatta yokluğunu bütün benliğinde hisseder. İşte bu insanın insan olarak olgunluğuna erişmesi ve kendi öz benliğine kavuşması demektir⁴⁰⁹.

İtikâf, büyüğünden istediğini ısrarla almaya çabalayan, koparmadıkça kapıdan ayrılmayan bir çocuğun hali gibidir. İtikâfa giren Müslüman Allah’ın kapısına sığınmış, ona içten gelen yakarılarıyla yönelmiş dünya ve âhîret saadetini dileyen bir varlıktır.

⁴⁰⁶ Bir misal olarak bak. Merginânî, *el-Hidâye*, I, 299-302

⁴⁰⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Muctehid*, I, 266-271; Serahsî, *el-Mebsut*, III, 114-115

⁴⁰⁸ Bakara, 2/187

⁴⁰⁹ Yeprem, Saim, *Oruç ve İtikâf*, İstanbul Karar Matbaası, 1966, 61-62

Bu kapıdan dilediğini elde etmedikçe, mağfiret olunmadıkça ayrılmayacaktır. Bir yıl boyunca dünyanın ve madde âleminin baskısında bulunan insan Ramazan'ın ruhanî havasını teneffüs etmeğe başladığı andan itibaren kendi nefis murakebesine de başlayacaktır. Son on gün içinde itikâfa da girdiği takdirde en yüksek seviyesine ulaşacaktır. İşte bunun sonucu da hakiki kurtuluştur. İşte itikâf, müslümanı bu kurtuluşa ve bu yükselişe erdirmek için hiç olmazsa birkaç gün kendi benliğine döndürmek, Yaratanı düşündürmek için Peygamber efendimiz tarafından yapılmış ve tavsiye edilmiştir⁴¹⁰.

Zorunlu ibadetlerin yanı sıra nafil ibadetler de bu konuda önem taşımakta, dinî duygu ve düşüncenin yoğun bir şekilde yaşandığı, mümkün olduğu ölçüde maddî ilgilerden uzaklaşarak yüce yaratıcıya yönelinen bir ortam insana derin bir manevî ufuk imkân sunmaktadır. Bu bakımdan itikâf yalnız İslam ümmetine has bir ibadet olmayıp vahiy geleneğine sahip hemen bütün dinlerde muhtelif şekillerde gerçekleştirilen köklü bir gelenektir⁴¹¹.

İtikâf, önceki semavî dinlerde de bulunmaktadır. Aşağıdaki ayetler açıkça olmasalar da buna işaret sayılabilirler.

—*Kâbe'yi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık. İbrahim'in makamını namaz yeri edinin, dedik. Evimi ziyaret edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için temiz tutun diye İbrahim ve İsmail'e ahd verdik*⁴¹².

—*Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, orada kıyama duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için Evimi temiz tut diye İbrahim'i Kâbe'nin yerine yerleştirmiştik*⁴¹³.

Kaynaklarda Cahiliye döneminde Hz. Peygamberin dedesi *Abdulmuttalib*'in de *Hira* mağarasında senenin belli günlerinde itikâfa çekildiği ve daha sonra da Peygamber

⁴¹⁰ Yeprem, Saim, *Oruç ve İtikâf*, 62

⁴¹¹ Şener, Mehmet, "itikâf" md. DİA, İstanbul 2001, XXIII, 458

⁴¹² Bakara, 2/125

⁴¹³ Hac, 22/26

Efendimizin de bunu devam ettirdiği ve kendisine de ilk vahyin bu mağara da indiğini görmekteyiz.

İbn Ömer, *Hiz. Âişe ve Enes (r.)*'ten rivayet ettikleri şu hadisten de: “Hz. Peygamber Medine’ye geldikten sonra vefatına kadar Ramazan ayının son gününde itikâfa girerdi”⁴¹⁴. Hz. Peygamber’in vefatına kadar itikâfa girdiği sonucuna ulaşmaktayız.

İtikâf vacip, sünnet ve müstehap olmak üzere üçe ayrılır. Adanan bir itikâf vaciptir, Ramazanın son on gününde itikâf yapmak ve başka bir zamanda ibadet niyetiyle bir mescitte bir süre yapılan itikâf da müstehap hükmünde olur.

Vacip olan itikâf: Adanan bir itikâf vaciptir. Bu en az bir gün olur ve gündüzü oruçla geçirilir. Hz. Ömer şöyle demiştir: “*Resulullah (s.a)’a; mescid-i Haram’da bir gece itikâfa girmeyi adamıştım*” dedim. Bana , “*Ey Ömer! Adağını yerine getir*” buyurdu⁴¹⁵.

Sünnet olan itikâf: Ramazanın son on gününde itikâf yapmak, kifai olarak müekked sünnettir. Hz. Aişe’den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a) orucun farz kılınmasından ömrünün sonuna kadar Ramazan aylarının son on gününde itikâfa girmiştir.

Müstehap olan itikâf: Vacip ve sünnet olan itikâflarının dışında itikâfa girmek müstehaptır. Bunun belirli bir vakti ve süresi yoktur. Bu itikâfta oruç şart değildir.

Bir itikâfın en az müddeti, İmam Ebû Yûsuf’a göre bir gündür. İmam Muhammed’e göre bir saattir. Bir saat, fıkıh âlimlerine göre, zamanın belirsiz olan az veya çok bir parçası demektir. Yoksa bir günün yirmi dört saatte biri demek değildir. Mâlikî’lerce tercih edilen görüşe göre bir gündüz kadar, bir gecedir. Şafî’lere göre de, “sübhanellâh” denilmesinden bir an kadar fazla olan pek az bir zamandır⁴¹⁶.

⁴¹⁴ Buhârî, *İtikâf*, 1, 6; Müslim, *İtikâf*, 1–2; Ebû Dâvud, *Savm*, 77, 78; Tirmizi, *Savm*, 71; İbn Mâce, *Sıyam*, 60

⁴¹⁵ Buhârî, *İtikâf*, 5, 16; Ahmed, *Müsned*, II, 10

⁴¹⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, 306

İtikâf kitap, sünnet ve icma delillerine dayanır. Kur'ân-ı Kerîm'de şu ayetler buna delil gösterilebilir. "*Mescitlerde itikâfa çekildiğinizde kadınlarınıza yaklaşmayın. Allah insanlara yasaklardan sakınsınlar diye ayetlerini böylece apaçık bildirir*"⁴¹⁷. bu ayette itikâf için mubah olan cinsel ilişkiyi terk etmek, onun bir ibadet olduğunu gösterir. Şu ayette itikâf, ibadetlerin yapıldığı mescitlere nispet edilmekte "*Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, orada kıyama duranlar, rükû edenler ve secdeye varanlar için Evimi temiz tut diye İbrahim'i Kâbe'nin yerine yerleştirmiştik*"⁴¹⁸.

Sünnetten delil ise İbn Ömer, Hz. Âişe ve Enes (r.a)'ten rivayet ettikleri şu hadistir: "*Hz. Peygamber Medine'ye geldikten sonra vefatına kadar Ramazan ayının son gününde itikâfa girerdi*"⁴¹⁹.

⁴¹⁷ Bakara, 2/187

⁴¹⁸ Hac, 22/26

⁴¹⁹ Buhârî, *İtikâf*, 1, 6; Müslim, *İtikâf*, 1-2; Ebû Dâvud, *Savm*, 77, 78; Tirmizi, *Savm*, 71; İbn Mâce, *Sıyam*, 60

İKİNCİ BÖLÜM

MAL İLE YAPILAN İBEDETLER OLARAK İNFÂK VE KURBAN

A- KUR'AN'DA İNFAK - ZEKÂT

1- Giriş:

Dinimizin en çok önem verdiği hususlardan biride “*infâk*”tır. İnfak lügatte sarfetmek, bitmek, yok olmak, azalmak, noksanlaşmak, bir malı uygun bir yere harcamak manalarına gelen infâk, Allah rızası için kişinin kendi servetinden hayır yollarında harcama yapması, muhtaçlara karşılıksız yardım ve iyilikte bulunmasıdır⁴²⁰. Bir manasıyla infâk, farz kılınan zekâtı ve gönüllü olarak yapılan her türlü hayrı içine alan bir davranıştır⁴²¹.

— *Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz iyilik değildir. Asıl iyilik, o(kimsenin iyiliği)dir ki, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, Kitaba ve peygamberlere inandı; sevdiği malını yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve boyunduruk altında bulunan(köle ve esir)lere verdi; namazı kıldı, zekâtı verdi. Andlaşma yaptıkları zaman andlaşmalarını yerine getirenler; sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenler, işte doğru olanlar onlardır, (Allâh'ın azâbından) korunanlar da onlardır*⁴²².

Bu ayette Allah'ın hoşnutluğunu kazanma yolunun “Allah yolunda” sevdiği malını harcamak olduğunu yani infâk etmek olduğunu görmekteyiz.

Başka bir ayette de yüce Allah: “*Ey İnananlar! Hahamlar ve rahiplerin çoğu, insanların mallarını haksızlıkla yerler. Allah yolundan alıkoyarlar. Altın ve gümüşü*

⁴²⁰ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, “n-f-k” md. Beyrut Daru's-Sadr, t.y., X, 357; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 251; Çağrııcı, “*infâk*” md., *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 289

⁴²¹ Çağrııcı, “*infâk*” md., *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 289

⁴²² Bakara, 2/177

*biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenlere can yakıcı bir azabı müjdele*⁴²³ der mal toplayıp ta Allah yolunda infâk etmeyenleri yakıcı bir azapla uyarmaktadır.

Kur'an Allah'ın malından Allah emrettiği şekilde harcamayarak cimrilik edeni veya savurganlık yaparak israf edeni asla kabul etmez ve her konuda orta yolu önermektedir.

— *Elini boynuna asıp bağlama (cimri olma), hem de onu büsbütün açıp saçma (israf etme); aksi halde kınanmış olursun ve eli boş açıkta kalırsın*⁴²⁴.

— *Yeyin, için, fakat israf etmeyin; çünkü O, israf edenleri sevmez*⁴²⁵.

— *Onlar, sarfettikleri zaman ne israf ederler ne de cimrilik, ikisi arasında orta bir yol tutarlar*⁴²⁶.

İnfak ederken asıl maksadın Allah rızası olduğunu aşağıdaki ayet bunu çok güzel bir şekilde dile getirir.

— *Onların doğru yola ileilmeleri sana düşmez, fakat Allah dilediğini doğru yola eriştirir. Sarf ettiğiniz iyi şey kendinize, zaten ancak Allah'ın rızasını kazanmak için sarf edersiniz. Sarfettiğiniz iyi bir şeyin karşılığı haksızlığa uğratılmaksızın size verilir*⁴²⁷.

Allah yolunda mallarınızı harcayın buyurarak Yüce Allah infâkı emretmektedir. Bu konuyu şu ayetler ışığında ele alalım: “*Allah yolunda sarfedin*”⁴²⁸, “*...Onlara Allah'ın size verdiği maldan verin...*”⁴²⁹, “*...Ürün verdiği zaman ürününden yiyin, devşirildiği ve biçildiği gün hakkını verin..*”⁴³⁰, “*Onların mallarında muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı, onu verirlerdi*”⁴³¹, “*Doğrusu, sadaka veren erkek ve kadınlara, Allah'a güzel bir takdim de bulunanlara kat kat karşılık verilir; onlara cömertçe verilecek bir ecir vardır*”⁴³², “*Onlar içleri çektiği halde, yiyeceği yoksulla, öksüze ve esire yedirirler. Biz sizi ancak Allah*

⁴²³ Tevbe, 9/34

⁴²⁴ İsra, 17/29

⁴²⁵ A'raf, 7/31

⁴²⁶ Furkan, 25/67

⁴²⁷ Bakara, 2/272

⁴²⁸ Bakara, 2/195

⁴²⁹ Nur, 24/33

⁴³⁰ En'am, 6/141

⁴³¹ Zâriyat, 51/19

⁴³² Hadid, 57/18

rızası için doyuruyoruz, bir karşılık ve teşekkür beklemiyoruz. Doğrusu biz çok asık suratların bulunacağı bir günde Rabbimizden korkarız derler”⁴³³.

Kur’an’da infâkı emreden Allah, müminleri hayır yapmaya teşvik etmiş, ancak infâk yaparken kalp kırılmaması, fakirin küçümsenmemesi, eziyet edilmemesi, yapılan iyiliğin başa kakılmaması, gösteriştten kaçınılması gerektiğini aksi takdirde yapılan hayrın boşa gideceğini bize bildirmektedir.

Allah yolunda mallarını infâk eden, sonra verdiklerinin arkasından başa kakmayı, gönül incitmeyi uygun görmeyen kimselerin Rableri yanında mükâfatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar, üzülmeyeceklerdir. Güzel bir söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, acelesi de yoktur. Ey iman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın. Böylesinin durumu, üzerinde biraz toprak bulunan düz kayaya benzer ki, sağanak bir yağmur isabet etmiş de onu çıplak pürüzsüz kaya haline getirivermiştir. Bunlar kazandıklarından hiçbir şeye sahip olamazlar. Allah, kâfirleri doğru yola iletmez⁴³⁴.

Bir kısım Mekkî surelerde “*infak*” tan söz edilir ve müminlerden Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiklerinden hayra harcamaları istenilir. Bu harcamaların onların servetlerini azaltmayıp bilakis daha da artmasına sebep olacağı ve kesat bulmayacak bir kazanca yol açacağı ifade edilir⁴³⁵. Zekât kelimesinin geçtiği ayetlerde onun sarf yerleri gösterilmez. Fakat aynı şekilde gene mecburî vergiyi ifade eden meselâ “*infak*” ve “*sadaka*” kavramlarının geçtiği ayetlerin, bazılarında zekâtın sarf yerleri gösterilmiştir⁴³⁶.

Mekke devrinde, malî mükellefiyetleri belirten kavramların pek çoğunun hicretten sonra da aynen kullanıldığını görürüz. “*İt’âm*: yedirme, doyurma” kavramına bu dönemde bir tek ayette rastlanır ve burada ilk defa “*esîr*” den bahsedilir ki, ilk olarak *Bedir*’de hicretin 2. yılında esir alınmış ve müminler onları doyurmaya teşvik edilerek

⁴³³ İnsan, 76/8–10

⁴³⁴ Bakara, 2/262–264

⁴³⁵ İbrahim, 14/31; Sebe’, 34/39; Fâtır, 35/29

⁴³⁶ Yeniçeri, Celal, *İslam’da Devlet Bütçesi*, İstanbul Şamil Yay., 1984, 31

şöyle denilir: “Onlar içleri çektiği halde, yiyeceği yoksulla, öksüze ve esire yedirirler”⁴³⁷. “İnfak” tan bahseden ayetler ise bu dönemde daha da çoğaldı ve bu terimin mecburî vergiyi ifade etmesi belirgin bir hâle geldi. Kur’ân-ı Kerîm’in baş tarafında;

“Onlar gayba inanırlar, namazlarını dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden de infak ederler...”⁴³⁸ şeklinde namazla yan yana zikredilen “infak” bundan sonra namazın yanındaki yerini “z e k â t” kelimesine bıraktı⁴³⁹.

Medine’de her geçen gün müslümanların sayısı çoğalıyor ve bu şehre her taraftan göçler oluyordu. İslam’a katılan bu yeni Müslümanlar, nafaka ve vergi hususunda malî mükellefiyetlerinin ne olduğunu ve tabiatıyla nisbetinin de ne olacağını soruyorlardı. Bu durumu tebarüz ettiren ayette şöyle denilir: “Sana hangi şeyi vereceklerini sorarlar. De ki; fazlayı (ihtiyacınızdan artanı) verin”⁴⁴⁰. Nitekim yukarda geçtiği üzere Hz. Peygambere Mekke devrinde de “fazlayı” alması hususunda bir salâhiyet verilmişti. Bu fazlanın ne olduğu yani muhtelif cins malların matrah ve vergi nisbetlerinin tayini Hz. Peygamber tarafından yapıldı. Bir başka ayette de onların bu çeşit sorularına bir kısım sarf yerleri sayılarak şöyle cevap verildi: “Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir”⁴⁴¹.

İnfak, müslümanların ödeyecekleri bütün vergi çeşitlerini içine alan ve mecburîliği ifade eden bir kavramdır ki Bakara sûresi 267. ayette bunu açıkça görüyoruz:

— Ey iman edenler infakı kazandıklarınızın en güzellerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan yapın. Göz yummadan. Alıcısı olmadığınız pek

⁴³⁷ İnsan, 76/8

⁴³⁸ Bakara, 2/3

⁴³⁹ Yeniçeri, Celal, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 31

⁴⁴⁰ Bakara, 2/219

⁴⁴¹ Bakara, 2/215

*adî, bayağı şeyleri vermeye yeltenmeyin. Bilin ki şüphesiz Allah her şeyden müstağnidir, asıl hem de lâıyk olan O'dur*⁴⁴².

Burada gerek ziraî olsun ve gerekse de ticarî, sınaî ve maden olsun her türlü kazanç vergiye tâbi tutulmakta ve ödenecek malın kalitesine de temas edilmektedir⁴⁴³.

Medine devrinde “*sadaka*” kavramı bir kısım ayetlerde, gönüllü yardımlar, manasına geliyorsa da bazılarında doğrudan mecburî vergiyi ifade ediyor. Tevbe sûresinin 60 ve 103. ayetlerinde, sadaka mecburî vergiyi ifade eder. Bunlardan ilkinde zekâtın sarf yerleri kesin şeklini alırken, ötekinde Hz. Peygambere, zekât tahsil emri verilerek şöyle denilmektedir: “*Onların mallarından sadaka al ki bununla kendilerini temizlemiş ve onları bereketlendirmiş olasın*”⁴⁴⁴.

— *İnfâkın Çeşitleri, Hükümü ve Kur'an'dan Delilleri*

Kur'an'da infâk'a baktığımız zaman sadece mal ile değil başka şeylerle yapıldığını görmekteyiz. Bunlar başta “mal ile infâk”, üzere “söz ile infâk”, “ilim ile infâk”, “zaman ile infâk”, “can ile infâk” vs. yapıldığını görmekteyiz. Bu infâk çeşitlerini Kur'an'dan ayetlerle örnek vererek açıklayalım.

— Mal ile infâk: Bu infâk çeşidini yukarıda genişçe ele aldık. Kur'an infâk ile toplumda fertler arasındaki iktisadî uçurumun önüne geçmeyi hedeflediğini, bu uygulama ile zenginlerin aşırı mal toplamasını engellemekte, fakirlerin ve muhtaçların iktisadî durumunu da yükseltmiş olacağını söyleyebiliriz.

— Söz ile infâk: Bununla ilgili olarak Yüce Allah: “*Güzel bir söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir*”⁴⁴⁵ der ve başka ayette de Hz. Peygambere insanlarla nasıl muamele yapması gerektiğini şöyle ki:

⁴⁴² Bakara, 2/267

⁴⁴³ Bütün bunlar için bak. Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 32

⁴⁴⁴ Tevbe, 9/103

⁴⁴⁵ Bakara, 2/263

“Ey Resulüm! Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağır! Ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...”⁴⁴⁶ buyurmaktadır.

— İlim ile infâk: Sahip oldukları ilmi başkalarına aktarmayıp cimrilik edenlere Allah diyor ki: “Gerçekten, Allah’ın indirdiği Kitab’dan bir şeyi gizlemede bulunup onu az bir değere değişenler var ya, onların karınlarına tıkindıkları ancak ateştir. Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz ve onları günahlardan arıtmaz. Onlara elem verici azab vardır”⁴⁴⁷, “De ki: “Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Doğrusu ancak akıl sahipleri öğüt alırlar”⁴⁴⁸.

— Zaman ile infâk: Zamanı iyi ve yerinde kullanmakta bir infâk çeşididir. Dinimizde vaktin önemli bir yeri vardır. Kur’an’da bunu görmekteyiz. “Tanyerinin ağarmasına and olsun, (Zilhicce ayının ilk) on gecesine and olsun”⁴⁴⁹, “Kuşluk vaktine and olsun ve sükûna erdiği zaman geceye and olsun ki”⁴⁵⁰, “(Asra) İkinci vaktine and olsun ki”⁴⁵¹ diyerek zaman dikkat çekmektedir. Ayrıca Allah’a inanan zamanını ibadetle geçirenle Allah’ı inkâr edenin durumunun aynı olmayacağı “Geceleyin secde ederek ve ayakta durarak boyun buken, ahiretten çekinen, Rabbinin rahmetini dileyen kimse inkâr eden kimse gibi olur mu?”⁴⁵² bildirmektedir.

— Can ile infâk: Bunun en güzel örneği Allah yolunda yapılan cihattır. “Allah’a ve peygamberine inanırsınız; Allah yolunda canlarınızla, mallarınızla cihat edersiniz; bilerseniz, bu sizin için en iyi yoldur. Böyle yaparsanız, Allah günahlarınızı size bağışlar, sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere, Adn cennetlerinde hoş yerlere koyar. Büyük kurtuluş budur”⁴⁵³. Görüldüğü gibi böyle bir infâkın karşılığı da ancak Cennet’tir.

Görüldüğü gibi infâk, Müslümanların Allah’ın lütuf ve inayetine mazhar olabilmeleri için sahip oldukları ve severek bağlandıkları mallarını Allah yolunda harcamaktır. Bu harcamalar mal ve para olabileceği gibi mevki, makam,

⁴⁴⁶ Nahl, 16/125

⁴⁴⁷ Bakara, 2/174

⁴⁴⁸ Zümer, 39/9

⁴⁴⁹ Fecr, 89/1–2

⁴⁵⁰ Duhâ, 93/1–2

⁴⁵¹ Asr, 103/1

⁴⁵² Zümer, 39/9

⁴⁵³ Saf, 61/11–12

şan, şöhret, bilgi ve beden kuvveti gibi her türlü maddî ve manevî imkânlar da olabilir.

İnfakın hükmü, çeşidine göre değişir. Çeşitleri şu şekilde tasnif yapabiliriz.

1. Farz/Vacib olan harcamalar: Zekât vermek, hacca gitmek, kişinin meşru yollar içerisinde ailesinin, çocuklarının ve diğer bakmakla yükümlü olduğu kimselerin ihtiyaçlarını karşılamak. En önemli ve en faziletli olan nafaka, kişinin kendi ailesine çoluk-çocuğuna yaptığı infâktır. “*Anaların yiyecek ve giyeceğini uygun bir şekilde, sağlamak çocuk kendisinin olan babaya borçtur. Herkese ancak gücü nispetinde teklifte bulunulur*”⁴⁵⁴.

2. Mendub olan harcamalar: her türlü sadakaları, kişinin dostlarına ikramlar yapması, akrabalara, ahabplara verilen ziyafet vs. gibi harcamalardır⁴⁵⁵.

—*Vakıf ve dîvânın ortaya çıkışı:*

İnfak kavramının yerine daha sonraki dönemlerde “*vakıf*” ve “*dîvân*” tabirlerinin de kullanıldığını görmekteyiz.

Vakıf kelimesi Arapçada *durdurmak*, *alıkoymak* manasında olup, ıstılah olarak VIII. asır ortalarından XIX. asır sonlarına kadarki devrede İslam ülkelerinin içtimaî/toplumsal ve iktisadî hayatından önemli bir rol oynayan dinî-içtimaî bir müessesenin adıdır⁴⁵⁶.

İslam fıkıhçıları ve bazı âlimler Kur’an’da “*vakıf*” ve onun müterâdifi “*habs*” kelimeleri bulunmamasına rağmen, toplumun hem manevî hem de maddî hayatına yön veren İslam mü’minlerin zihnine birlik ve yardımlaşma duygusunu işleyen ilkeyi ortaya koymasını dikkate alarak, vakfın menşe’ini İslam ilkelerine bağlamaktadır⁴⁵⁷. Bu konu ile ilgili birçok ayete rastlamak mümkündür ki biz bu ayetleri yukarıda zikrettik.

Vakfın İslamî menşe’den geldiğini savunanlar, şüphesiz Peygamber’in hadislerinden de faydalanmaktadırlar. Vakfın gelişmesinde te’sirli olduğu ileri sürülebilecek olan en meşhuru şu hadistir: “*Bir insan öldüğünde, amel defteri kapanır.*

⁴⁵⁴ Bakara, 2/233

⁴⁵⁵ Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, I, 933–934

⁴⁵⁶ Yediylidiz, Bahaeddin, *İslam Ansiklopedisi*, “*vakıf*” md., 1986, XIII, 153

⁴⁵⁷ Yediylidiz, *İslam Ansiklopedisi*, XIII, 154

*Yalnız sadaka-i câriyesi, ilmî bir eseri, kendisine dua eden hayırlı bir evladı olan kimsenin amel defteri kapanmaz*⁴⁵⁸ bu hadisteki sadaka-i câriye mefhumu ile vakfın kastedildiği ileri sürülmektedir.

Vakıf hakkında diğerk bir hadis, Hz. Ömer'den rivayet edilmiştir. Hz. Ömer kendine ait olan Semg denilen hurmalığın vakfetmek isteyerek “Ya Resulullah ben en güzel ve kıymetli bir hurmalığa sahip bulunuyorum. Halis kazancımdan bu malımı vakfetmek istiyorum” diye Hz. Peygamber'e sormuş, O'da “bu hurmalığın aslını rakabesini vakfet! Artık o hibe edilmez, vâris olunmaz, yalnız onun mahsûlü infâk edilir, yedirilir” buyurdu⁴⁵⁹

İran ve Bizans gibi yabancı düzenlerin etkisi altında kalan Emevîlerden itibaren, İslam toplumunun bünyesinde meydana gelen siyasî ve içtimaî değışmeler vakfın ortaya çıkması ve şekillenmesinde büyük rol oynamışlardır⁴⁶⁰.

Zekâtın tahsil edilmesi ve gerekli yerlere sarfı Resulullah devrinde mevcuttu ve bu işler Beytülmalin esas görevleri arasında bulunuyordu. Aslında Resulullah devrinde var olan bu teşkilatın yeni düzenlenmiş şekline “*dîvânü's-sadaka*” denilmektedir fakat o dönemde *dîvân* olarak anılmamaktadır.

Abbasiler zamanında “vakıf” kavramının yerine “*dîvân*” tabiri kullanıldığı görülmektedir. Bu farzça bir söz olup, esasında (yazı veya insan hakkında) topluluk ifade eder. Eski Suriye ve Mısır'da Yunan dilinde umumî hesap defteri tutulurdu. Bu usûl buradan İran'a intikal etmiş ve bunlara pehlevî dilinde “*devan*” adı verilmiştir. İslam'ın ilk yıllarında Araplar da İran'dan bu şekilde defter tutma usûlünü ve onunla birlikte tabirini almışlardır. Abbasîlerden başlamak üzere, bu tabir Müslüman devletlerinde ilk defa mâlî işlerle meşgul olan daireye “*dîvân el-zimâm*” bunun en yüksek idarî makamına “*dîvân el-tevkî*”, yine muayyen bazı arazinin idaresi ile uğraşan daireye “*dîvân el-birr*” adı kullanılmaktadır. Bu daire daha sonra *vakf* adını almıştır⁴⁶¹.

Abbasî hilafetinden ayrılarak, İran ve Mâverâünnehr'de müstakil devletler kuran hükümdarlar devrinde, mevcut vakıf idaresinin devam ettiği görülmektedir. Sâmânîlerde, merkezî idareyi teşkil eden çeşitli dîvânlar arasında bir de “vakıflar dîvânı” mevcuttu. Sonradan bu teşkilat kaldırılarak vakıf idaresi “kadı dîvânı”na

⁴⁵⁸ Müslim, *Vasiyye*, 14; Ebû Davud, *Vasâyâ*, 14; Tirmizî, *Ahkâm*, 36

⁴⁵⁹ Buhârî, *Vesâyâ*, 23, 28

⁴⁶⁰ Yediyıldız, *İslam Ansiklopedisi*, XIII, 155

⁴⁶¹ Mansuroğlu, Mecdu, *İslam Ansiklopedisi*, “*dîvân*” md., 1988, III, 595

bağlanmıştır. Bu merkezî idareyi yöneltmekte “*kadı’l-kudat*”a yani “baş-kadı”ya aitti. Gazneliler, Selçuklular, Atabekler, Anadolu Selçukluları, Eyyûbîler, Hindistan ve Afganistan’da kurulan diğer hanedanlar zamanında da, Abbasî düzeni devam etmiştir⁴⁶².

Osmanlılarda padişahlar vakıfların mütevelliliğini evlatlarına ve nezaretini de, sadrazamlık, şeyhülislamlik, dârüssâade ağalığı ve İstanbul kadılığı gibi yüksek devlet makamlarına tevdi etmişlerdi. Osmanlılarda sadece vakıflarla ilgili dâvâlara bakan kadılar da vardı⁴⁶³.

2- Kur’an’da Zekât

Zekât, iktisadî hayatın önemli konularındandır. Zekâtla ilgili ayetler ilk *Mekke* döneminde, nihai olarak da *Medine* döneminde nazil olmuştur. Nüzul sürecinin Mekke aşamasında daha sonra getirilecek düzenlemelerin inanç temeli oluşturulmaya çalışılmış, bunun için çarpıcı deliller serdedilmiştir. Zekât kelimesinin geçtiği otuz ayete bir göz atan herkes görür ki, bunlardan sekiz tanesi Mekkî sûreler de, kalanları ise Medenî surelerde geçmektedir⁴⁶⁴.

Bu yeni inanç düzeninin hayata dönük düzenlemeleri bir defa da getirilmemiş, aksine nihai hüküm getirilmeden önce muhatapların fikir âleminde ruhî bir altyapı oluşturulmuştur. Yapılacak düzenlemelerle ilgili bir takım ipuçları verilerek muhataplar önceden hazırlanmıştır. Kur’an’da indirilen ayetler, ait oldukları mesele hakkında nihaî hüküm vazedilmeden önce muhatapların bir mefhum yaratılmakta, bazı ipuçları verilmekte hatta bazı kıssalar ve meselelerle desteklenmekte, böylece bir altyapı oluşturulduktan sonra artık nihaî hüküm getirilmektedir⁴⁶⁵. Örneğin, içkinin haram kılınması hükmünde olduğu gibi konumuz olan “*zekât*”ta da tedricî bir metot takip edilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de geçen zekât kavramının Mekke’deki altyapısına kısaca göz atalım: Bu dönemde faklı isimlendirmeler altında küçük çaplı bazı malî mükellefiyetlere

⁴⁶² Yediyıldız, *İslam Ansiklopedisi*, XIII, 161

⁴⁶³ Yediyıldız, *İslam Ansiklopedisi*, XIII, 162

⁴⁶⁴ Abdalbâkî, M. Fuad, *Mu’cemü’l-Müfehresu’l-Elfâzı’l-Kur’an*, 331; Kardavî, Yûsuf, *Fıkhu’z-Zekât*, Beyrut Dârü’l-İrşad, 1969, I, 42

⁴⁶⁵ Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul İFAV, 1984, 51

işaret edilmekte, hatta konusunun önemine binaen bazı uhrevî tasvirlerle yer verilmektedir. Örneğin, “Sizi, bu cehennem ateşine sürükleyen nedir?” diye sorulduğunda, onlar: “Biz diyecekler, ne namaz kılanlardan idik ne de yoksulu doyururduk”⁴⁶⁶. Bu ayette geçen it’am kavramının aynısı *Mâûn* sûresinde şöyle geçmektedir: “Dini yalan sayanı gördün mü? İşte o yetimi itip kakar, yoksulu doyurmaya teşvik etmez.” Yine aynı mükellefiyete işaret eden farklı kavramlar bu dönemde nazil olan ayetlerde mevcuttur. Sadaka ile aynı kökten gelen “tasadduk, mütesaddikîn”⁴⁶⁷, “nasîb”⁴⁶⁸, “itâ”⁴⁶⁹ kavramları bu dönemde ifade edilen belli başlı kavramlardır⁴⁷⁰.

Zekâtla aynı anlamı taşıyan bu kavramların yanında bazı *Mekkî* sûrelerde “zekât” ismi de açık şekilde ifade edilmektedir⁴⁷¹. Ancak bu ayetlerde zikredilen zekât, Medine’de son şeklini alan zekâtla aynı değildir. “Mekke’de zekât, kayıt ve sınırlardan uzak mutlak bir zekâttır. Müminlerin imanına ve aralarındaki kardeşlik duygularına terk edilmiştir. Bunda az bir mal görevi yerine getirebildiği gibi, daha çok mal harcamayı da gerektirebiliyordu”⁴⁷². Dolayısıyla *Mekke* döneminde zikredilen ve malî bir mükellefiyet ifade eden bu kavramlar, muhatapların zihinlerinde “malî bir iyilik, ilahî-dinî bir mükellefiyet mefhumu yaratmış” ve “bilhassa İslam’dan önceki devirlerde vâki durumlara bol bol temas etmek suretiyle mü’minlerin dikkati çekilerek” nihaî hükme sağlam bir altyapı oluşturulmuştur⁴⁷³.

Kur’ân-ı Kerîm’de zekât kelimesi otuz iki yerde geçmektedir. Bunlardan sekizi *Mekkî*, kalanı *Medenî* surelerde olmak üzere otuzu bilinen, ikisi de farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu iki farklı ayetler *Kehf*, 18/81 ile *Meryem*, 19/13 ayetleridir. Bu isim dışında, sadaka⁴⁷⁴, on iki yerde ve hepside *medenî* surelerde geçer, hak⁴⁷⁵, *Birr*⁴⁷⁶,

⁴⁶⁶ Müddesir, 107/42–44

⁴⁶⁷ Yûsuf, 12/88

⁴⁶⁸ Nahl, 16/90

⁴⁶⁹ En’âm, 6/136

⁴⁷⁰ Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 24 vd.

⁴⁷¹ A’râf, 7/156; Enbiya, 21/73; Meryem, 19/ 31, 55; Mu’minun, 23/4; Neml, 27/3; Lokman, 31/4; Fussilet, 41/7; Müzemmil, 73/20

⁴⁷² Kardavî, Yûsuf, *Fıkhu’z-Zekât*, I, 69–74

⁴⁷³ Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 26, 56

⁴⁷⁴ Tevbe, 9/60

⁴⁷⁵ En’âm, 6/141; Mearic, 70/24; Zâriyat, 51/19

⁴⁷⁶ Âl-i İmran, 3/92; Bakara, 2/177

*infak*⁴⁷⁷ ve *ta'ami'l-miskin*⁴⁷⁸ gibi çeşitli isimler altında zikredilirken, namazla birlikte yirmi yedi yerde tekrarlanır⁴⁷⁹. Ayetlerde “*zekât*”ın namazdan ayrı olarak geçmesi yani önceki ayette namaz, bir sonraki ayette de “*zekât*” zikredilmek üzere yalnızca bir yerde geçmektedir⁴⁸⁰. Kur'an'da zekât çokça zikredilmiş olmakla birlikte, nisab ve nispetleri ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Dolayısıyla “nisab”la ilgili olan bilgiler tamamen hadislere dayanmaktadır.

3- Zekâtın Tanımı ve Mahiyeti

Zekât, “z-k-y” kökünden türemiş olup, sözlükte “bereket, nema, artma, gelişme, övmek, temizlik ve sabah anlamlarına gelir. Söz konusu anlamlar Kur'an ve hadislerde ifade edilmiştir. Örneğin, zekât kelimesinin öne çıkan anlamlarından nema ve temizliğe Kur'an'da şöyle işaret edilmektedir: “*Sarf ettiğiniz herhangi bir şeyin yerine O daha iyisini koyar*”⁴⁸¹ “*Mallarının bir kısmını, kendilerini temizleyip arıtacak sadaka olarak al...*”⁴⁸² Bu ayetlerden birincisinde nema'ya, ikincisinde ise temizlik anlamlarına işaret edilmektedir.

Fıkıh dilinde ise “zekât”ı, geniş ve dar manada olmak üzere iki başlık altında ele almak isabetli olacaktır. Geniş anlamda zekât kavramı, “*mal zekâtı*” olarak kabul edilen “*farz zekât*” ile “*beden zekâtı*” olarak kabul edilen “*vacip fitre*”yi içine alır. Dar anlamda “zekât”, İslam dininin beş rüknünden biri olan “*mal zekâtı*”, başka bir deyişle “*malî bir ibadet olan zekât*”tır⁴⁸³. Bu anlamda “*zekât*” “*şartlarına uygun olarak, zekâta tabi mallardan bir miktarını zekât alacaklısına Allah rızası için temlik etmektir*”⁴⁸⁴.

Ruh ve bedeni birleştirme ve insanda içindeki hiçbir şeyin diğeri aleyhine üstün olmadığı bir bütün meydana getirme gayesi ile Hz. Peygamber(s.a), İslam'ın dört

⁴⁷⁷ Bakara, 2/267

⁴⁷⁸ Mâûn, 107/3

⁴⁷⁹ Abdulkakî, M. Fuad, *Mu'cemu'l-Müfehresu'l-Elfâzı'l-Kur'an*, 331

⁴⁸⁰ Müminûn, 23/2, 4; Abdulkakî, M. Fuad, *Mu'cemu'l-Müfehresu'l-Elfâzı'l-Kur'an*, 331

⁴⁸¹ Sebe, 34/39

⁴⁸² Tevbe, 9/103

⁴⁸³ Geniş bilgi için bak. Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, III, 17

⁴⁸⁴ Kardavî, Yûsuf, *Fıkhü'z-Zekât*, I, 37–38; bak. Bilmen, *İstilah-ı Fıkhîyye Kamusu*, IV, 77

temelinden biri olan vergi ödeme vazifesini, namaz kılma, Ramazan ayında oruç tutma ve Ka'be'yi ziyaret etme görevlerinin içine dâhil etti. O halde Kur'an'ın, “*Namazı kılınız ve zekâtı veriniz*” şeklinde her iki görevi birleştiren bu cümleyi yirmiden fazla yerde tekrar etmesi bir tesadüften ibaret değildir. Bu görevin önemini zihne daha iyi bir şekilde nakşetmek için vergiye verilen isim bile manidardır. Kur'an, müslümanlar tarafından kendi hükümetlerine ödenen vergi için özellikle üç müteradif kelime kullanır: *zekât*, *sadaka* ve *hakk*. Bunları herhangi bir kişiye verilen ferdî ve ihtiyarî sadakadan ayırt ederken, bu sonuncusunu da “*İnfak fî sebîlillah: Allah yolunda harcama*” vb. adını vererek durmadan teşvik edecektir.

“*Zekât*” kelimesi, artma, büyüme ve temizlenme anlamlarına gelir dedik. Bu muhtemelen, artan mallardan bir kısmını ihtiyaç sahiplerine vermek suretiyle, bunları temizlemek gerektiği anlamını taşımaktadır. Teşkilatlanma, cemiyetin temelinde olduğundan, hakkaniyetle üleştirilebilmesi için bu vergiyi cemiyetin merkezî teşkilatına vermek gerekir.

“*Sadaka*” kelimesinin de iki manası vardır. Bildiğimiz sadaka kadar, sadakat (doğruluk) anlamı da vardır. Bu da Allah'a bağlılığın ve Allah'a karşı samimiyetin doğruluğunu ispat etmek üzere, “Allah'ın rızası” için Allah adına sadaka vermek gerekmektedir.

“*Hakk*” kelimesi de, hem hak, hem de hakikat demektir. Vergi de, bir başkasının mallarımızı ağır sorumluluklara katan hakkıdır. Yani onun ifa edilmesi, bizim Allah'a hakikaten ve samimiyetle bağlı olduğumuzu ispatlar⁴⁸⁵.

Çağdaş hukukçular ve iktisatçılar zekâta, “devlet vergisi”⁴⁸⁶, “ictimaî vergi”⁴⁸⁷, “servet vergisi”⁴⁸⁸ gibi, biraz da konunun çağdaş hayat açısından değerlendirilmesinden etkilenerek “vergi” kelimesiyle ifade edilen isimler vermektedirler. “Aslında zekât, devletçe, müslümanlardan alınan her çeşit vergi demektir. Gerek Hz. Peygamber ve

⁴⁸⁵ Hamidullah, Muhammed, “*Müslümanlarda Hukuk Felsefesi*”, (çev. İ. K. Dönmez), *İslam Medeniyeti, Dergisi*, IV, sayı:4 (ağustos1980), 32; Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, III, 17–18

⁴⁸⁶ Hamidullah, Muhammed, *İslam'a Giriş*, 100–101, 183

⁴⁸⁷ Ebû Zehra, *İslam'da Sosyal Dayanışma*, (çev. E. Ruhi FİĞLALI), İstanbul Yağmur Yayınevi, 1969, 151–156

⁴⁸⁸ Karaman, Hayrettin, *İslam Işığında Günün Meseleleri*, I, 116

gerekse Halifeler devrinde müslümanlardan tahsil edilen bütün vergiler bu tabirle ifade edilmiştir⁴⁸⁹.

Haşr sûresi, Müslümanlarca fethedilen yerlerin gelirlerine “fey” ismiyle temas etmekte ve bu gelirlere uygulanacak işlemleri ve sarf yerlerini anlatmaktadır ki Hz. Ömer hilafeti sırasında ele geçirdiği geniş Sevâd topraklarına aynı Haşr sûresindeki ayetlere dayanarak haraç vergisini koymuştur. Böylece haraçla ilgili hukukun hicrî 4. yılda ortaya çıktığını söyleyebiliriz⁴⁹⁰.

Kısacası zekât, muhtaçlar açısından sabit bir hak ve Allah’ın bir farzı, mükellef açısından da müeyyideli bir vergidir. Müslüman Rabbini razı etmek, nefsinin ve malını temizlemek, malını çoğaltmak için ihtiyaç sahibine onu ödemedikçe, Müslümanlığı sağlam ve imanı tam olamaz. Zekâtı gönlü hoş, minnet ve eziyetten uzak olarak ödemek farzdır. Böylece zekâtın, nafîle sadakalardan ayrı ve mecburi bir vergi; zengin bir lütfü değil, borcu, fakirin de bir hakkı olduğu ortaya çıkar⁴⁹¹.

4- Zekâtın Ortaya Çıkışı ve Çeşitleri

Çok eski cemiyet ve medeniyetlerden beri, fakirler ve fakirlik sorunu var olmuş, hemen bütün dinler bu mesele üzerinde durmuş, varlıklı kimseleri fakirlere yardıma çağırılmış ve bunu teşvik etmişlerdir. İslam’dan önceki dinlerde zekât yavaş yavaş gelişmiş ve İslam diniyle mükemmeliyetine erişmiştir⁴⁹². Kur’ân-ı Kerîm’de zekât önceki peygamberlere de genellikle namazla birlikte emredilmiştir. Hz. İbrahim (a.s) ve oğulları İshâk ve Yâkub’un doğru yolu gösteren önderler olduğu belirtildikten sonra “Onlara iyilik yapmayı, namazı kılmayı ve zekâtı vermeyi vahyettik”⁴⁹³ denilir. Hz. İbrahim’in diğer oğlu İsmail (a.s) dan da şöyle bahs edilir: “O, ailesine namazı ve

⁴⁸⁹Hamidullah, Muhammed, *İslam’a Giriş*, 100, 183; Hamidullah, Muhammed, *Modern İktisat ve İslam*, (çev. Salih TUĞ), İstanbul Yağmur yayımları, 1963, 17

⁴⁹⁰Daha geniş bilgi için bak. Yeniçeri, Celal, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 33

⁴⁹¹Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, III, 19

⁴⁹²Kardavî, Yûsuf, *Fıkhu’z-Zekât*, I, 47-52

⁴⁹³Meryem, 19/49, 55

*zekâtı emrediyordu*⁴⁹⁴. Yüce Allah genel olarak, Tevrat'a uyan İsrailoğulları'na da şöyle seslenir: “*Namazı kılın, zekâtı verin ve rükû edenlerle birlikte rükû edin*”⁴⁹⁵. Hz. Mûsa, Sîna dağına çıktığında, Allah kendisine şöyle buyurmuştur: “*Azabıma dilediğim kimseyi uğrattırım, rahmetim ise her şeyi kaplamıştır; bunu sakınanlara, zekât verenlere, ayetlerimize inanlara yazacağım*”⁴⁹⁶.

Hz. Meryem, babasız dünyaya getirdiği İsa (a.s) konusunda sorulara cevap vermede sıkılınca, beşikteki geleceğin peygamberi Hz. İsa şöyle konuştu: “*Nerede olursam olayım, Rabb'im beni kutsadı ve yaşadığım sürece, bana namazı ve zekâtı emretti*”⁴⁹⁷.

a- Mekke Devri Zekât(*)

“Yukarıda geçen ayetlerde zekât ibadetinin mahiyeti, şekli ve miktarı hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Cahiliye döneminde yaşayan Haniflerin zekâtla ilgili uygulamaları hakkında da yeterli bilgiye ulaşılammıştır. Ancak hayvanlardan ve ziraât mahsullerden zekât verdikleri düşünülebilir.

Kur'an'da İslam'dan evvel müşrik ve putperest kabile topluluklarının ziraât mahsul ve hayvan sürülerinden belli bir hisse ayırdıkları ve dinî gayelerle bunların bir kısmını Allah'a ve diğer bir kısmını ayrıca ilâhlara tahsis ettikleri anlatılır. Onların, Allah'ın yanında varsaydıkları ilâhlara bir hisse ayırmaları tenkid edilir ve şöyle denilir: “*Tarlalarından ve sürü hayvanlarından elde ettiklerinden, onlar, Allah için bir nasîb, bir hisse ayırırlar ve şu, Allah'ın, bu da bizim tanrılarımız içindir (derler), ne yakışsız bir iddia! Onların, tanrıları için ayırdıkları hisse Allah'a varmaz ve fakat onların Allah*

⁴⁹⁴ Meryem, 19/55

⁴⁹⁵ Bakara, 2/43

⁴⁹⁶ A'râf, 7/156

⁴⁹⁷ Meryem, 19/31

(*) Buradaki zekâtla ilgili bilgiler ilk döneme ilişkin çalışmaları olan *Salih Tuğ* ve yine *Celal Yeniçeri* hocalarımızın eserlerinden ve çok az da olsa merhum *Muhammed Hamidullah* hocamızın eserlerinden faydalanarak oluşturmuş olacağız.

için ayırdıkları nasîbler onların tanrılarına varır, onların hüküm verip düşündükleri şu şey ne kadar kötüdür”⁴⁹⁸.

Burada sadece Allah’a yani onun yolunda harcanmak üzere bir hisse ayrılması fikri telkin edilir ve ondan başkası adına yapılip da heder edilen tahsislerin çok yanlış bir inanç ve düşünceden kaynaklandığı anlatılır. Nahl suresinde gene aynı mevzu’ya temas edilir ve bu sefer sadece ilâhlara ayrılan nasîblere yer verilip şöyle denilir: “*Kendilerine rızık olarak verdiğimizden onlar, o kendini bilmezler (putlar) için hisse ayırırlar. Allah’a and olsun ki düzmekte olduğunuz (bu iftiralar)’dan elbette mesul olacaksınız”⁴⁹⁹. İslâm öncesi, devri anlatan bu iki ayette “nasîb” kavramına yer verilmesine karşılık İslâmî devir için biraz sonra göreceğimiz gibi başka kavramlara yer verilir.*

Müşrikler bir kısım hayvan ve ekinleri kendi kendilerine haram sayarlar, putlar adına hayvanları muhtelif isim ve işaretlerle salarlardı. Böylece ilâhlara ayrılan bu nasîblerden fakirlerin yararlanması söz konusu değildi ki, Kur’an’da onların bu tutumları şiddetle tenkid edilir. “*Bu hayvanlar ve ekinleri dilediğimizden başkasının yemesi yasaktır; bir kısım hayvanların sırtlarına yük vurmak da haramdır iddiasında bulunarak ve bir kısım hayvanları keserken de Allah’ın adını anmamak suretiyle O’na iftira ederler. Allah, yaptıkları iftiralara karşı onları cezalandıracaktır”⁵⁰⁰.*

Hicretten önce müslümanlar Mekke’de bir devlet kuramadılar. Bununla beraber, sayıları az olmasına rağmen aralarında birlik vardı ve Hz. Peygamber (s.a)’in etrafında toplanmışlardı. Böylece onlar, başkanları olan bir toplum oluşturuyorlardı, fakat daha henüz bir devlet ve devlet için gerekli olan bir ülke yoktu. Üstelik kendileri Mekke Şehir-Devletinin içinde yaşıyorlardı ve bu devlet onları isyan etmiş kimseler olarak görüyordu. Şüphesiz müslümanlar inançlarına ters düşen bu devlete itaat edemezlerdi. Hz. Muhammed (s.a)’in etrafında kümelenen müslümanlar müstakil bir cemaat teşkil ettiler. Bu cemaatin içinde *Ebû Bekir* gibi zenginler ve *Bilâl Habeşî* gibi hiç bir şeyleri olmayan, üstelik eziyetlere maruz köleler vardı. Cemaatin korunması ve muhtaçlara yardım şiddetle kendisini hissettiriyordu. Bu sebeple varlıklı olanlar “Allah yolunda: fi-

⁴⁹⁸ En’am, 6/136

⁴⁹⁹ Nahl, 16/56

⁵⁰⁰ En’am, 6/138

sebîlillah” muhtaç kimseler uğruna harcamaya teşvik edildiler⁵⁰¹. *Salih Tuğ*’un ifade ettiği gibi Mekke’de nazil olan ilk surelerde müslümânlara fakirlere yedirme şeklinde malî mükellefiyet fikri aşılıyordu⁵⁰².

Yeme ve doyma ihtiyacı, her türlü ihtiyaçtan önde gelir. O dönem, müslüman fakirlerinin en fazla buna ihtiyacı vardır. Meselâ nüzul sırası 4. olan ve Kur’an’da 74. sırayı işgal eden Müddesir suresinde âhîret günü anlatılırken, cehennemdekilerin bu akıbete dünya hayatındayken namaz kılmamalarının yanı sıra yoksul (miskin)ları “*it’âm*” etmedikleri yani doyurmadıkları için duçar oldukları anlatılır.⁵⁰³ Yedirme ve doyurma manasına gelen “*it’âm*” kavramını gene Mekkî olan Beled suresinde de görüyoruz: “*Biz ona iki de yol gösterdik. Fakat o, sarp yokuşa tırmanamadı. Bu sarp yokuşun ne olduğunu sana hangi şey bildirdi?(O) köle (âzad etmektir) yahut (salgın) bir açlık gününde yemek yedirmektir; Yakınlığı olan bir yetime yahut toprakta sürünen bir yoksula*”⁵⁰⁴.

Mekke’de müşrikler *Kur’an*’daki “fakiri doyurma” isteği ile alay ediyorlardı ve “*Allah’ın dilenip de yedireceği kimselere biz mi yedirecekmışiz*”⁵⁰⁵ diyorlardı. Böylece onlar bu yeni dinin içtimai/toplumsal güvenlik müesseselerine karşı çıkıyorlardı. İt’âm istilahının yanı sıra bu dönemde “*ta’âm*” kavramına da yer verilir ki, bu da aynı manaya gelir. İsyan halinde olan insanlara *Allah* şöyle seslenir:

— *Hayır, siz bilakis yetime ikramda bulunmazsınız. Yoksula yedirmek için birbirinizi kandırmazsınız*”⁵⁰⁶.

Mekkî surelerde yetim ve yoksulları doyurmanın ötesinde “*hakk*”tan da bahsedilmekte ve bundan yararlanacak olanlar da belirtilmektedir. İlgili ayetlerdeki “*hakk*” malî mükellefiyet ve vergi manalarına gelmektedir. Böylece bir adım daha atılarak malda başkalarının da hakkı bulunduğu fikri telkin edilmiştir. Burada önemli olan diğer bir husus da “*it’âm*” ve “*ta’âm*” kavramları herhangi bir mala değinilmeden

⁵⁰¹ Yeniçeri, Celal, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 21–22

⁵⁰² Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 19–20

⁵⁰³ Müddesir, 74/44

⁵⁰⁴ Beled, 90/10–16

⁵⁰⁵ Yâsin, 36/47

⁵⁰⁶ Fecr, 89 /17–18; Mâûn, 107/3

zikredildiği halde “*hakk*” terimi ile beraber bazan “*mal*” kelimesine veya bir mal çeşidine de yer verilmiş olmasıdır⁵⁰⁷.

Kalem suresinde geçmiş devirlerde mahsullerinden fakirlere hiç bir hak tanımak istemeyenlerin bahçelerine gelen felâket uzun uzadıya anlatılır⁵⁰⁸. Böylece fakirlere ödenecek hakkın servet için bir emniyet olacağı, aksi halde servetin helak olup gideceği şuuru aşılır. En’âm suresinde çeşitli meyveler sayılır, ekinlerden bahsedilir ve “...*her biri mahsul verdiği zaman mahsulünden yiyin. Devşirildiği gün de hakkını verin, israf etmeyin, Çünkü O (Allah) israf edenleri sevmez*”⁵⁰⁹ denilir. Bu ayetle müminler ziraî mahsullerinden açıkça vergi vermeye davet ediliyorlar. Zâriyat suresinde de müminlerin malları üzerinde, fakirlerin bir hakkı bulunduğu anlatılırken şöyle denilir: “*Onların mallarında dilenen ve yoksulun da bir hakkı vardır.*”⁵¹⁰ Öte yandan bu dönemde genel olarak “hakk”dan bahsedilmesi yanında bunun “belli b i r hakk=hakk’un ma’lûm” olduğu da ifade edilmiştir. İnsanın mal karşısındaki tavrı, kişinin varlıklı ve yoksulluk zamanlarında sahip olduğu ruh hâli, ilgi çekici bir tarzda anlatıldıktan sonra, müminlerin öyle olmadıkları belirtilir ve onlar; “*Mallarında dilenen ve mahrum için belli bir hakk tanıyanlar*”⁵¹¹ olarak vasıflandırılırlar⁵¹².

Mekke devrinde nazil olan bir kısım surelerde ise mala temas edilmeden doğrudan hak sahiplerine haklarının verilmesinin emredildiği de olmuştur: “*Haydi akrabaya, yoksula, yol oğluna (yolcuya) hakkını ver.*”⁵¹³ Bu arada gene bu dönemde “*adalet*” ve “*ihsan*” kaideleri vazedilmiş ve bunlarla beraber akrabaya vermenin Allah’ın emri olduğu bildirilmiştir: “*Şüphesiz ki, Allah adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder*”⁵¹⁴. Başkalarını ezerek ve onların her türlü haklarını gasb ederek üstün gelmenin bir şeref sayıldığı toplumda İslâmiyet; adaletsizliğin ve gasb etmenin aksine adaleti ve vermeyi emrediyor. Görüldüğü üzere bu ayetlerde “*verme-îta*” emri vardır ki,

⁵⁰⁷ Yeniçeri, Celal, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 23

⁵⁰⁸ Kalem, 68/ 17–33

⁵⁰⁹ En’am, 6/141

⁵¹⁰ Zâriyat, 51/19

⁵¹¹ Meâric, 70/17–25

⁵¹² Bütün bu değerlendirmeler için bak. Yeniçeri, Celal, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 24

⁵¹³ İsrâ, 17/26; Rum, 30/38

⁵¹⁴ Nahl, 16/90

Salih Tuğ daha sonraki zamanlarda gelen bazı, ayetlere dayanarak bunun “zekât verme” manasında olduğunu söyler⁵¹⁵.

Mekke’de her ne kadar bir devlet yok ise de bu dönemde “zekât” kavramının kullanıldığını da görüyoruz. Meselâ Mekkî bir surede müminlerin sıfatları anlatılırken “...ki onlar zekât (vazife)lerini yapanlardır”⁵¹⁶ denilir ve gene bu devirde gelen Rûm suresinin 39. ayetinde, daha henüz yasaklanmamış olmasına rağmen faiz ile zekâtın mukayesesi yapılır ve böylece kredi meselesinin ilerde bu müessese içinde halledileceği fikri uyandırılır.

Muhammed Hamidullah bu dönemde zekâtın durumu hakkında şu bilgiyi veriyor: “Henüz daha bir devlet ve hükümete sahip olmamakla birlikte, daha hicretten evvele rastlayan bir devirde vahy olan Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinde, kelime manası; artma ve arındırılma, gerçekte ise; artarken arınma, şeklinde olan zekât terimi ile yine kelime manası; iyilik, doğruluk, gerçekte ise; dosdoğru ve sadık imana bir delil olmak üzere iyilik yapmak, şeklinde olan sadaka terimi yer almış vaziyettedir. İşte bu iki terim, henüz başlangıç devrinde bile, fiiliyatta, tasadduk, dediğimiz; mal varlığından bir kısmını iyilik ve hasenat uğrunda sarf etme tatbikatının toplulukta mevcut olduğu ihtimalini bize göstermektedir”⁵¹⁷.

Kur’an, Mekke devrinde fakirlik meselesine eğilmiş, yoksulları doyurmayı, gözetmeyi, onlara giyecek ve mesken teminini teşvik etmiş, ilgilenmeyenleri uhrevî ceza ile tehdit etmiştir⁵¹⁸. Bu yardım, bir lütuf ve bir serbest bağış gibi telakki edilmemiş, malı olmayanın mal sahibi üzerinde bir hakkı olarak ilan edilmiş⁵¹⁹, ziraatçılara hasat zamanı mahsulün hakkını vermeleri emredilmiştir⁵²⁰. Yine Mekke devrinde, zekâtı ihtiva eden ayetler, emir kipli değil, haber kipindedir; müslümanlara

⁵¹⁵ Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 21

⁵¹⁶ Müminûn, 23/4

⁵¹⁷ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, II, 803–804

⁵¹⁸ Müddesir, 74/38–46; Kalem, 68/19–33; Hakka, 69/25–34; Fecri, 89/17–18; Mâûn, 107/1–7

⁵¹⁹ Meâric, 70/24; Zâriyat, 51/19, 25; İsrâ, 17/26; Rum, 30/ 38–39

⁵²⁰ En’âm, 6/141

zekât vermeyi emretmek yerine, “onlar zekâtı verirler” şeklinde ifadeler kullanılmış, zekât vermenin müminlerin tabii vasıfları olduğuna işaret edilmiştir⁵²¹.

Bu ayetlere baktığımızda *Mekke* devrinde zekâtın farz kılındığını göstermektedir. Ancak bu zekât, Medine devrindeki gibi müesseseleşmiş değildir. Miktarı müminlerin irade ve duygularına bırakılmıştır. Çoğunluk, zekâtın hicretten sonra farz kılındığını kabul ederken, *İbn Hüzeyme*, ve onun görüşüne katılan Salih Tuğ’a göre zekat, hicretten önce farz kılınmıştır⁵²². Çünkü Hz. *Ebû Bekr*, Medine’ye hicreti, müteakip, henüz Sunuh’ta ikamet ederken fakirlere tahsis etmeyi düşündüğü kendi mallarından bir kısmını muayyen, kilitli bir yerde ayrıca topluyor, kendi şahsî kullanımından tamamen ayrı olarak, ihtiyaç ve lüzum halinde, bunları ayetlerde gösterilen yerlere tevzi ve tahsis ediyordu⁵²³. Hz. Ebû Bekr’in hicretin ilk yıllarında ferdî de olsa gerçekleştirdiği bu teşebbüs, daha sonra “*Beytulmal*” adı altında bir amme müessesesi haline gelecek ve nihayet Hz. *Ömer* zamanında idarî esaslara dayanan “*Divan*” adlı mükemmel bir teşkilata kavuşacaktır. Fakat Hz. Ebû Bekr’in bu yeri kendisinin mi kurduğu, yoksa Hz. Peygamber’in mi kurduğu konusu kesin olarak açıklığa kavuşmamaktadır. Ancak İslam öncesi Mekke şehir-devleti, bu gibi malî konularda kollektif hareket etme alışkanlığına yabancı değildi. Bu örnek, Hz. Peygamber’i böyle bir tatbikatta bulunmaya yöneltmiş olabilir⁵²⁴.

Medine devrinde vergiler daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmış ve sarf yerleri de yukarda sayılanlara ilâveten daha da çoğalmış ve kesin şekil almıştır.

⁵²¹ A’râf, 7/156; Enbiya, 21/73; Meryem, 19/ 31, 55; Mü’minûn, 23/4; Neml, 27/3; Lokman, 31/4; Fussilet, 41/7; Müzemmil, 73/20

⁵²² Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 16–23; Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, III, 60

⁵²³ Kettanî, Muhammed Abdülhay, *et-Teratibu’l-İdâriyye*, Beyrut Dârü’l-İhya Türesi’l-Arabî, t.y. I, 225–226; Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 25–26

⁵²⁴ Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 25–26

b- Medine Devrinde Zekât

“Hz. Muhammed (s.a) Miladi 622 tarihinde Medine’ye hicret edince orada bir devlet kurdu ve bu devlet için bir de yazılı anayasa hazırladı. Böylece o, maddî bir müeyyideye yani bir devlet gücüne sahip oluyordu. Evvelkilerle beraber bu dönemde ortaya çıkan malî mükellefiyetler artık bir devlet vergisiydi. Devletten beklenen hizmet ve gayeleri vergisiz yerine getirmek mümkün olmadığından bu vergilerin muntazaman toplanması gerekiyordu. Bu sebeple devlet, maliye teşkilâtını kurmakta gecikmedi. Rasûlullah hicreti sırasında uğrayıp bir süre kaldığı *Medine* yakınındaki *Kuba* köyünde îrad ettiği ilk cuma hutbesinde vergiye de temas etti ve “*Yarım hurmayla bile olsa kendinizi ateşten koruyun*”⁵²⁵ diyerek halkı en üst derecede malî mükellefiyetleri yerine getirmeğe davet etti. Bir sonraki bahiste ele alınacağı gibi Medine Şehir-Devleti kurucu anayasası belli bazı masrafları karşılamak için mecburî ödemeler getiriyordu.

Medine devrinde gelen vergi ayetlerinin bir kısmı, Mekke’de olduğu gibi hem vergi mükellefiyeti getiriyor ve hem de bazı sarf yerlerini gösteriyordu. Bir kısım ayetler ise sadece vergiye temas etmektedirler. Bu dönemde mecburî vergiyi ifade eden “*s a d a k a*” ve bilhassa “*zekât*” kavramı ayetlerde sık sık geçer. Zekât, genellikle namazla beraber zikredilir. Bu da Allah’a karşı yerine getirilecek vazife ile topluma karşı yerine getirilecek vazifenin aynı derecede önemli olduklarını gösterir. Malî mükellefiyetleri yerine getirmeyenler üstün hayra erişemezler ve itaat etmiş de sayılmazlar ki şu ayet bunu açıkça ortaya koyar: “*(Namazda) yüzlerinizi doğu ve batı yönüne döndürmeniz, birr (Allah’a ulaştırılan hayır ve taat bu) değildir. Fakat birr; Allah’a, âhiret gününe, Meleklerle, Kitab’a ve Peygamberlere iman eden, malını (Allah) sevgisiyle (yahut mala olan sevgisine rağmen) akrabaya, yetimler, yoksullara, yol oğluna (yolda kalmış kimselere), dilenenlere ve köleleri (kurtarmak için) veren, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren (kimselerin), ahidleştikleri zaman sözlerini yetine getirenlerin, sıkıntıda ve hastalıkta ve muharebenin kızıştığı zamanlarda sabr-u metanet*

⁵²⁵ Buhârî, *Zekât*, 10; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, II, 145

gösterenlerin (birridir). Sadık olanlar onlardır ve onlar takvaya erenlerin ta kendileridir” (Bakara, 2/177; Âl-i İmran, 3/92).

Bu ayette hem normal vergi olan “*zekât*” a yer verilmekte ve hem de onun üstünde olağanüstü zamanlarda ödenmesi gereken fazla bir vergiye temas edilmektedir. Bu iki mükellefiyetten birisi için “mal verme” ötekisi için de “*zekât verme*” ifadesi kullanılmıştır.

“*İhsan*” kavramıda “*birr*” gibi her türlü iyiliği, üstün hayrı ve bu arada malî mükellefiyeti ifade etmektedir. İki ayrı Medenî surede “*ihsan*” kavramının doğrudan malî mükellefiyet ifade ettiğini görüyoruz. Bunlardan birisi Bakara suresindedir ki orada İsrail Oğullarına verilen talimattan bahsedilirken şöyle denilir: “*Allah’tan başkasına ibadet etmeyin, ana-babaya, hısımlara, yetimlere, yoksullara ihsanda bulunun, insanlara güzellikle söyleyin, dosdoğru namaz kılın, zekât verin*” (Bakara, 2/83).

Geçmiş dinlerin İslâm tarafından ilga edilmemiş olan hükümleri müslümanlar için de hüküm ifade ettiğinden bu ayet dolaylı olarak müslümanlar için de bir talimat teşkil eder. Bu ayette “*ihsan*” normal verginin de ötesinde fazla bir mükellefiyeti ifade eder, çünkü burada normal vergi olan “*zekât*” ayrıca zikredilmiş bulunmaktadır. Ayetlerden diğeri ise Nisa suresindedir ki orada hitap doğrudan Müslümanlardır ve ihsandan yararlanacak olanlar tek tek sayılmıştır. “*Allah’a kulluk edin, O’na bir şeyi ortak koşmayın. Ana babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşa, yolcuya ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin. Allah, kendini beğenip öğünenleri elbette sevmez*” (Nisa, 4/36)⁵²⁶

Medine’ye hicretten sonra, gerek Medine ve çevresinde, gerekse Arap yarımadası’nın çeşitli yerlerinde müslüman nüfus ve dolayısıyla ödemeler artmaya başlayınca, malî müesseselerin ortaya çıkma zarureti hâsıl oldu. Hz. Peygamber, devletle ilgili muamele ve tasarruflarda yazı ve yazıcılar kullanmıştır. Bu uygulama malî konularda da böyle olmuştur. Medine’de istihdam edilen ve toplanan sadakaların kayıtlarını tutan memurların olduğu bilinmektedir⁵²⁷.

⁵²⁶ Yeniçeri, Celal, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 29–30

⁵²⁷ Kettanî, *Terâtibu’l-İdâriyye*, I, 228, 398; Tuğ, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 76

Aslında Kur’ân-ı Kerîm’deki “Zekâtlar; Allah’tan bir farz olarak yoksullara, düşkünlere, onu toplayan memurlara, kalpleri Müslümanlığa ısındırılacaklara verilir; kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolda kalanların uğrunda sarf edilir. Allah bilendir, hâkimdir”⁵²⁸.

— Mallarının bir kısmını, kendilerini temizleyip arıtacak sadaka olarak al, onlara dua et; senin duan onlar için bir güvendir. Allah işitir ve bilir⁵²⁹.

— Çardaklı ve çardaksız bağları inşa eden Allah’tır. Tadları çeşitli ekin ve hurmaları, zeytin ve narı birbirine benzer ve benzemez şekilde yaratan O’dur. Ürün verdiği zaman ürününden yiyin, devşirildiği ve biçildiği gün hakkını verin; israf etmeyin, Çünkü Allah müsrifleri sevmez⁵³⁰ gibi ayetler, zekât teşkilatı kurulmasını gerektirir⁵³¹.

Bazı yazarlarda, Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretinden sonra buradaki Yahudilerle muhtelif sahalarda sıkı münasebete girişmesi sonucu zekât müessesesini tanıdığını ileri sürerlerse de, yukarıda geçen ayetler de daha hicretten önce peygamberin vahiy yoluyla bilgi edindiği açıkça görülmektedir⁵³².

Kur’an’da vergi matrah ve nisbetleri tayin edilmiş değildir. Ancak bu kitapta vergiye tâbi bütün malların hemen hemen hepsi gösterilmiştir. Bu mallar bazen; “altın, gümüş” olarak ismen, bazen “ekin, meyve” olarak cins ve nevi şeklinde, bazen “kazandıklarınızdan, yerden sizin için çıkardıklarımızdan” şeklinde genel ve gene “mal” ismi altında her şeyi kapsayan bir ifadeyle dile getirildi⁵³³.

Buraya kadar söylenenler Müslümanlardan alınan vergilerle ilgilidir. İslâm Devletinin gayri müslim tebaası ise; ziraât mahsullerinden haraç ve ticarî mallarından da gümrük vergisi ödemelerine rağmen, birikmiş paraları, ticarî malları ve hayvan sürüleri üzerinden herhangi bir vergi ödemezler. Buna karşılık onların eli iş tutan ve bir meslek

⁵²⁸ Tevbe, 9/60

⁵²⁹ Tevbe, 9/103

⁵³⁰ En’am, 6/141

⁵³¹ Kâsânî, *Bedâiü’s-sanâi’ fi tertîbi’s-şerâi’*, II, 35; Ebû Zehra, *İslam’da Sosyal Dayanışma*, 175

⁵³² Karaman, Hayrettin, *İslam Işığında Günün Meseleleri*, II, 116–117; Kardavî, Yûsuf, *Fıkhü’z-Zekât*, I, 39 vd.

⁵³³ Tevbe, 9/34, 103; En’am, 6/141; Bakara, 2/267; Zâriyât, 51/19

sahibi olanlarından cizye alınır ki bu vergi Kur'an'a ve Rasûlullah (s.a)'in tatbikatına dayanır⁵³⁴. “Kendilerine kitap verilenlerden ne Allah'a ne âhiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Peygamberinin haram ettiği şeyleri haram tanımayan, hak dinini din olarak kabul etmeyen kimselerle zelil ve hakir kendi elleriyle cizye verecekleri zamana kadar muharebe edin”⁵³⁵.

“Hicretin ilk yıllarında nazil olan *Muhammed* suresiyle, en son hicretin 9. yılda nazil olan tevbe suresinde gene sadece “Allah yolunda” harcamaya davet vardır. Muhammed suresinde, toplumun ancak “Allah yolunda” harcanmak üzere ödenecek vergilerle ayakta duracağı, aksi halde yerini başka toplumlara veya iktidarlara bırakacağı şöyle anlatılır: “İşte siz Allah yolunda (ancak farz olanı) harcamanıza davet edilmekte olanlarsınız. Fakat içinizden (yine) cimrilik edenler vardır. Kim cimrilik ederse ancak kendine cimrilik etmiş olur. Allah (sizin infakınıza muhtaç değildir) ganidir. Siz ise (Onun) fakirlerisiniz. Eğer yüz çevirirseniz, yerinize sizden başka bir kavmi getirir. Sonra da onlar sizin benzerleriniz olmazlar”⁵³⁶. Tевbe suresinde ise Allah yolunda mallarını harcamayanlara uğrayacakları acıklı azâb haber verilir: “Altını ve gümüşü yığıp ve biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar (yok mu?) İşte bunlara pek acıklı bir azabı muştula” (Tevbe, 9/34) Çok çeşitli harcama sahalarına yorumlanabilecek olan bu terim, zekâtın sarf yerlerini en son ve kesin olarak tanzim eden ayette ayrı bir faslı oluşturmuştur⁵³⁷.

Pek çok surede ise; “Allah yolunda mal ve canla cihâd” emir ve istekleri vardır. Bu emir ve isteklere çok sayıda Medenî surede rastlanmasına rağmen bilhassa hicretin 2. yılında nazil olan Enfâl suresinde ve en son hicretin 9. yılda gelen Tевbe suresinde daha da çokça rastlanır⁵³⁸.

Bütün bu gösterilen yerlere mükellefler ya doğrudan kendileri sarfta bulunuyorlar veya Hz. Peygambere yahut onun görevlendirdiği memurlara vergilerini getirip teslim ediyorlardı. Rasûlullah veya onun memurları da bunları Kur'an'da

⁵³⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 807–808

⁵³⁵ Tевbe, 9/29

⁵³⁶ Muhammed, 47/38; Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 38

⁵³⁷ Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 39

⁵³⁸ Enfâl, 8/72; Tевbe, 9/20, 41, 81; Hucûrât, 49/15; Sâf, 61/11

gösterilenlerden gerekli gördükleri sınıflara tahsis ediyorlardı. Hz. Peygamberin harcama ve dağıtım şekli bazı münafıkların hoşuna gitmeyince “*Sadakalar hakkında sana dil uzatanlar vardır. Onlara verilirse hoşnut olurlar, verilmezse, hemen öfkeleniverirler*”⁵³⁹. Hicrî 9. yılda müslümanlardan tahsil edilen vergilerin sarf yerleri daha önceki ayetlerde de gösterilenlere uygun olarak son ve kesin şeklini aldı: “*Sadakalar, Allah’tan bir farz olarak ancak fakirlere, miskinlere, (sadakaların) üzerine memur olanlara, kalpleri (Müslümanlığa) alıştırılmak istenenlere, kölelere, borçlulara, Allah yolunda (harcamaya) ve yol oğluna (yolda kalanlara) aittir. Allah hakkıyla bilendir, tam hüküm ve hikmet sahibidir*”⁵⁴⁰. Burada ilk ve son olarak, fakirler ve miskinler ayrı ayrı fasılları oluşturmaktadırlar.

Hz. Peygamber, mükelleflerin artması, toplanan vergi miktarlarının çoğalması neticesinde bu işle uğraşacak memurları tayin etmiştir.

Hz. Peygamber aynı sene bütün illere ve bütün bölgelere vergi memurlarını çıkardı ve Müslümanların ödemekle mükellef buldukları vergilerin tahsil ve sarf işlerini tamamıyla devlet teşkilâtı içerisine aldı ki bu aynı zamanda siyasî heyetlerin Rasûlullah ile antlaşmalar yapmak üzere yoğun bir şekilde Medine’ye gelip gittikleri seneye rastlıyordu. Gayri müslim tebaanın ödemekle mükellef bulunduğu vergiler ise her zaman devlet eliyle toplanmıştır⁵⁴¹.

“Buraya kadar anlatılanlar müslümanlardan tahsil edilen vergilerin sarf yerleridir. Gayr-i müslim tebedan tahsil edilen vergilerle, ganimetlerden hazine hakkı olarak alınan “*humus*” gelirlerinin sarf yerlerini düzenleyen ayetler ise tamamen başkadır. Görüldüğü üzere müslümanların ödedikleri vergilerde Hz. Peygamber (s.a)’e ve fakir de olsalar onun akrabalarına herhangi bir hak tanınmamıştır. Ancak onlar gayr-i müslimlerden tahsil edilen vergilerden yararlandırılmaktadırlar.

İslâm Devleti bu tür gelirlere ilk defa hicrî 2. yılında yapılan *Bedir* harbinde kavuştuğu için, onların sarf yerleri de bunu müteakip gelen bir kısım ayetlerle tanzim edilmiştir. Bu harp sırasında gelen Enfâl suresinin 1. ayetinde; ganimetlerin Allah ve

⁵³⁹ Tevbe, 9/58–59

⁵⁴⁰ Tevbe, 9/60

⁵⁴¹ Yûsuf, Kardavî, *Fıkhü’z-Zekât*, II, 749–751; M. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 819–821

Resulüne ait olduğu bildirilirken aynı surenin 41. ayetinde; ganimetlerin 4/5'ü gazilere bırakılmış ve 1/5'i “Allah'ın, Resulünün, hısımların, yetimlerin, yoksulların ve yolcunundur.” denilerek bunlar adına devlet hazinesine mal edilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber hicrî 8. yılında yapılan *Huneyn* muharebesinde ele geçirilen ganimetlerin taksiminde görüldüğü gibi “müellefetü'l-kulûp=kalpleri kazanılmak istenenlere” de bunlardan bir hisse ayırmıştı⁵⁴².

Hicrî 4. yılda yapılan *Nadîr* kabilesi harbi üzerine gelen Haşr suresinde, fethedilen yerlerin gelirlerine “fey” ismiyle temas edildi ve bu çeşit gelirlerin ilânihaye sarf yerleri tesbit edildi. “Allah'ın (fethedilen diğer küffar) memleketleri ahalisinden Peygamberine verdiği fey'i; Allah'a Peygamberine, hısımlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalanlara aittir. Ta ki (bu mallar) içinden (yalnız) zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın. Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasak ettiyse ondan da sakının. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın azabı çetindir (Haşr, 56/7–10).

Müteakip ayetlerde bu gelirlerden yararlanacak olanlar arasında; hicret etmiş olan fakirler, onlardan önce *Medine*'yi yurt ve iman evi edinmiş olan kimseler (yerliler) ve gelecek nesiller yer almaktadır. Aynı surenin 6. ayetine göre ise sulh ile ele geçirilen yerler tamamıyla Hz. Peygambere bırakılmıştır. Tabiatıyla o bu yerlerin gelirlerini hem kendisine ve hem de halkın menfaatine uygun yerlere harcamıştır. Görüldüğü gibi ganimetlerden alınan humus gelirleriyle Haşr suresi 7. ayette gösterilen fey' gelirlerinin sarf yerleri ayniyet halindedir ve tahsis yerlerinden; yoksullar ve yolcular aynı zamanda zekât gelirlerinden de yararlandırılan kimselerdir. Cizyenin nerelere sarf edileceği ise Kur'an'da gösterilmemiş ancak ilerde temas edileceği gibi o da fey' ve haraç hükmüne tâbi kılınmıştır.

Mekke ve Medine devirlerinde her çeşit malî-dinî mükellefiyetlerin veya doğrudan Müslümanların yapacakları tahsislerin gösterilen sarf yerlerini şu şekilde bir araya toplamak mümkündür.

1. Allah (O'nun hissesi Kâbe ve cami hizmetlerine veya fakirlere harcanır). 2. Rasullullah, 3. Miskin (yoksul)ler, 4. Fakirler, 5. Mahrumlar, 6. Dilenenler, 7. Yetimler, 8.

⁵⁴² Râzî, Fahrüddîn, *Tefsîrü'l-kebîr Mefâtihü'l-gayb*, IV, 508

Kölelerin azadı, 9. Köle hizmetçiler, 10. Esirler, 11. Yolcular, 12. Ana-baba ve akrabalar, 13. Hz. Peygamberin akrabaları, 14. Borçlular, 15. Ağır malî mesuliyetler altında bulunanlar, 16. Kan diyetleri, 17. Kurtuluş fidyesinin ödenmesi, 18. Harp masraflarını karşılama ve malla cihada iştirak, 19. Fî-sebîlillah (Allah yolunda), 20. Zekât memurları, 21. Kalpleri kazanılmak istenenler, 22. Muhacirler, 23. Medîne'yi önceden yurt edinenler (fakir yerliler), 24. Gelecek nesiller, 25. Komşular, 26. Arkadaşlar.

Kur'an'da sadece vergi mükellefiyetine ve vergiye tâbi mal ve kazançlara temas edilmeyip her çeşit gelirin sarf yerlerinin de gösterilmesi; dünyada ilk kez devlet başkanlarının keyfi tasarruflarına son vermesi açısından önem taşıdığı gibi, gelirin yaygınlaştırılması ve içtimaî güvenliğin temini açısından da büyük önem taşır. Çünkü bu sarf yerleri gözden geçirilirse, vergilerin halktan gene halk için ve onun yararına toplandığı açıkça görülür. Eğer böyle olmasaydı Kur'an sadece vergilerden bahseder ve bunlardan yararlandırılacak olanlara hiç temas etmezdi⁵⁴³.

İlk dönem İslam âlimleri sınırları belli ve cebrî olan zekâtın ne zaman farz kılındığı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. *İbn Hüzeyme*, hicretten önce farz kılındığını ileri sürmüş,⁵⁴⁴ delil olarak da Habeşistan'a giden kafilenin başkanı *Câfer b. Ebû Talip*'le, *Necaşî* arasında geçen konuşmada sarf edilen "Bize namazı, zekâtı ve orucu emrediyor" ifadesini göstermektedir⁵⁴⁵. İbn Hacer'in sahih olduğunu zikrettiği *Kays b. Sa'd b. Ubâde*'nin rivayet ettiği hadiste: Hz. Peygamberin zekât emri gelmeden önce fitr sadakasını vermeyi emrettiği, zekât farz kılındıktan sonra da onun hakkında olumlu ya da olumsuz bir beyanda bulunmadığı, fakat müslümanların buna devam ettikleri belirtilmektedir. Bu hadis, fitr sadakasının zekâttan önce farz kılındığını göstermekte, bu da zekâtın ramazan orucundan sonra farz kılındığı sonucuna götürmektedir⁵⁴⁶. Buhari'nin de rivayet ettiği bu hadiste Hz. Peygamber'in zekât farz olmadan önce fitr sadakasını vermeyi emrettiği, zekât farz kılındıktan sonra onu ne emrettiği ne de yasak

⁵⁴³ Yeniçeri, Celal, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 20-42

⁵⁴⁴ Şevkanî, Muhammed el-Havlanî, *Neylû'l-evtâr şerhi münteka'l-Ahbâr*, Kahire Mustafa el-Babi el-Halebî, 1971, IV, 129

⁵⁴⁵ İbn Hâcer, el-Askalanî, *Fethu'l-Barî bi Şerhi'l-Buhârî*, Kahire Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1978/1398, VII, 9-10

⁵⁴⁶ İbn Hâcer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi'l-Buhârî*, VII, 10

ettiği, ancak müslümanların her Ramazan ayında Bayram namazından önce fitr sadakası vermeye devam ettikleri bildirilmektedir.

Bu hadis, fitr sadakasının zekâtın farz olmasından önce emredildiğini açıkça göstermektedir. Buna göre zekâtın Ramazan orucundan sonra farz olması gerekmektedir. Ramazan orucunun hicretten sonra farz kılındığında ise âlimler görüş birliğine varmışlardır. Çünkü Ramazan orucunun farz olduğunu ifade eden ayet Medenî'dir ve hicrî 2. yılda nazil olmuştur. O halde zekât da hicrî 2. yılda Ramazan orucundan sonra farz kılınmıştır⁵⁴⁷.

Ramazan orucu da hicretin ikinci yılında farz kılındığına⁵⁴⁸ göre, zekât hicretin ikinci yılı ramazan orucundan sonra farz kılınmıştır. Haskefi ise hicretin ikinci yılı ramazan orucundan önce farz kılındığı kanaatindedir⁵⁴⁹. Buna göre, Hüzeyme'nin görüşünde bir tutarsızlık vardır. Çünkü bahsettiği zamanda henüz ne namaz ne de oruç farz kılınmıştı⁵⁵⁰.

İbnü'l-Esîr ise, hicretin dokuzuncu senesinde farz kılındığını ileri sürmektedir⁵⁵¹. *İbnü'l-Esîr*'in bahsettiği hicretin dokuzuncu yılı, muhtemelen zekâtın devlet tarafından tam teşekküllü bir şekilde memurlar tayin edilerek toplatılıp dağıtılmaya başlanması tarihidir⁵⁵².

Kendilerine verildiği vakit rıza gösteren, verilmediği takdirde öfkelenen tamahkârlara Allah'ın kendisiyle red cevabı verdiği "*Innemessadakatu*" ayeti -ki burada bahsi geçen kimseler- peygamberin sadakaları taksimine itiraz edenlerdir. Zekâtın fiilen yürürlükte ve tatbikat safhasında olduğuna ve Resulullah (s.a)'in zekâtın toplanma ve tevzi işini bizzat yaptığına ve ayette cevap verilen hususları şüpheden uzak olarak ayetin inişinden önce meydana geldiğine delalet eder⁵⁵³.

⁵⁴⁷ Erkal, Mehmet, *Zekât*, 48

⁵⁴⁸ Şevkanî, *Neylü'l-evtâr*, IV, 209; Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Târihi*, bsk. 4, İstanbul İz Yay., 2004, 78

⁵⁴⁹ Haskefi, Muhammed Alaaddin, *Dürrü'l-Muhtar*, (Reddü'l-Muhtar'ın Haşiyesinde), Beyrut t.y. II, 2

⁵⁵⁰ İbn Hâcer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi'l-Buhârî*, IV, 10

⁵⁵¹ İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebû'l-Hasan, *el-Kamil fi't-Târih*, Beyrut Dârü's-Sadr, 1979, II, 283–284

⁵⁵² Karaman, Hayrettin, *İslam Hukuk Târihi*, 79; Erkal, Mehmet, *Zekât*, İstanbul Erkam yay., 2004, 48; Dönmez, İ. Kâfi, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV, 521

⁵⁵³ Heyet, *İbadet ve Müessese olarak Zekât*, (Müşterek) İstanbul İslami İlimler Araştırma Vakfı, 17

Hicrî beşinci yılda Resulullah ile görüştüğü bilinen *Dımâm b. Sa'lebe*'nin hadisinde, *Enes* (r.) şöyle rivayet etmektedir. *Dımâm*, “Allah için soruyorum, bu sadakayı zenginlerimizden alıp fakirlerimize taksim etmeni sana Allah mı emretti? Peygamber evet dedi”. Dımâm'ın gelişi beşinci senede idi. *Ebû Sufyan*'ın yedinci yılda Herakliyüs ile görüşmesinde zekâtın söz konusu edilmesine göre, dokuzuncu yıl görüşü de mesnedsiz kalmaktadır. Kesin bir yıl göstermeden hicrî ikinci ile beşinci yıl arasında demek daha uygun olsa gerek⁵⁵⁴.

İbn-i Abbas (r.)'tan şöyle rivayet edilir: Yüce Allah Resûlünü şehadet kelimesi ile gönderdi. Müslümanlar bunu tasdik edince orucu gönderdi. Orucu tasdik edince zekâtı emretti. Zekât da tasdik edilince haccı emretti. Hac da kabul ve tasdik edilince cihad emri geldi. Sonra İslam'ı ikmal ettiğini bildirerek “Bugün dininizi sizin için ikmal ettim, sizin üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Sizin dininiz olmak üzere İslam'a rıza gösterdim”⁵⁵⁵ buyurdu⁵⁵⁶.

5- Sadakanın Tanımı, Çeşitleri ve Hükümü

Sözlükte “*sadaka*” Allah Teala'ya kulluk konusunda sıdk, sadakat ve merhamet anlamlarına gelir. Fıkhî ıstılahta ise “Kişinin malından sırf Allah rızası için muhtaç kimselere temlik edilmek üzere ayırdığı miktar demektir. Sadaka vermeye *tasadduk*, sadaka verene *mutesaddık*, sadaka verilen kimseye de *mutesaddekun aleyh* denir⁵⁵⁷. Zekât gibi, sadakayı da, geniş ve dar anlamda olmak üzere, iki şekilde ele almak mümkündür. Aslında sadaka kavramı, hem zekât ve fitre, hem de nafile sadakalar için kullanılan genel bir kavramdır. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadisler de kullanılan sadaka kelimesi, mecburi olan zekât için kullanıldığı gibi, mecburi olmayan sadakalar için de kullanılır. Bu sebeple, sadaka kavramı, zekât'tan daha geniş

⁵⁵⁴ Karaman, Hayrettin, , *İslam Işığında Günün Meseleleri*, I, 117–118; Kardavî, Yûsuf, *Fıkhü'z-Zekât*, I, 70–71

⁵⁵⁵ Mâide, 5/3

⁵⁵⁶ İbn Receb, el-Hanbelî, *Tefsiru İbn Receb el-Hanbelî*, Riyad Dârü'l-Âsime, 2001/1422, I, 386

⁵⁵⁷ Bilmen, Ömer Nasuhî, *İstilah-ı Fıkhiyye Kamusu*, IV, 223

kapsamlıdır. Zekât için kullanılan “sadaka” tabiri, fakirlere verilen ve mecburi olmayan sadaka anlamına gelmez⁵⁵⁸.

-Fıtır Sadakası:

Ramazanın sonunda orucu açma (el-fitr) veya insan olarak yaratılma (el-fitra) anlamına gelen fıtır sadakası hicretin ikinci yılında oruçla beraber vacip kılınmış bir ibadet olup, zekâtтан farklı olarak mal üzerine değil, kişi başına yüklenmiştir⁵⁵⁹. *Abdullah b. Ömer*'den rivayet edilen bir hadise göre Hz. Peygamber (s.a) hurmadan bir sa' veya arpadan bir sa' miktarı hür-köle, erkek-kadın, büyük-küçük her müslümana fıtır sadakasını vermesini emretmiştir⁵⁶⁰. Bu sadakanın hikmeti, bir yandan oruç ibadetini yapmış Müslümanlardan sadır olması muhtemel kusurları telafi etmek, diğer yandan bir sevinç ve bayram gününde fakirleri anmak, onları günlük ihtiyaçlarından kurtarmaktır.

Dar anlamda “sadaka” tabiri, mecburî olmayan ve nafîle sadakalar için kullanılır. Bu anlamda sadaka, ne mecburidir ne de miktarı ve ödeme zamanı tayin edilmiştir. Fakirlere verilen sadakanın tam karşılığı, “*İnfak fi sebilillah*” (Allah yolunda mal harcamak)tır⁵⁶¹.

Bu durumda “*sadaka*”yı iki başlık altında ele alabiliriz:

1. *Mecburi sadakalar*: Mecburi sadakalar geniş anlamdaki zekâtı yani a) Zekât (mal sadakası) ve b) Fitre (beden sadakası)'yi kapsar.

2. *Nafîle sadakalar*: Tatavvu, sadakatu'l-hâce veya ihtiyaç sadakası da denilen zekât ve fitre dışındaki maddî ve manevî birçok yol ve çeşidi bulunan sadakalar bu adı alırlar. Fakat zekât ve fitre, ihtiyacın giderilmesi konusunda yetersiz kalınca, bu çeşit sadakalar da mecburî hale dönüşür. Zekât dışındaki sadakaların ödenmesi, devletin bir müdahalesi olmadan mükellef tarafından doğrudan yapılır. Mecburî sadakalara “muvakkat-geçici”, nafîle sadakalara da “daimî-sürekli” gözüyle de bakılabilir.

⁵⁵⁸ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dinî Kur'an Dili*, III, 2572–2573

⁵⁵⁹ Karaman, Hayreddin, *İslam Işığında Günün Meseleleri*, 139

⁵⁶⁰ Buhârî, *Sadaka-i Fıtır*, 1–8; Müslim, *Zekât*, 12–16

⁵⁶¹ Hamidullah, Muhammed, *İslam'a Giriş*, 100, 183; Hamidullah, *Modern İktisat ve İslam*, 17; Hamidullah, *İslam'ın Hukuk İlmine Katkıları*, İstanbul Beyân yayınları, 2005, 13–15

Özetleyecek olursak, sadaka, zekât ve fitrenin yanı sıra, gönüllü ve ihtiyarî ödemeleri de kapsayan, geniş birkavramdır. Her zekât, sadaka olduğu halde, her sadaka zekât değildir, ancak ödenmesi farz olan sadaka zekât sayılır⁵⁶².

Sadaka mefhumunu yukarıda ele aldığımız için burada sadece zekâtın hükmünü ele alacağız. Zekâtın farz olduğu kitap, sünnet ve icma-î ümmetle sabittir. İslam'ın beş temel esasından biri olan zekât, şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm'de yerini almıştır. Kur'an'da zekât genel olarak zikredilmiş, ancak ayrıntıya girmemiştir. Kur'an'da emir kipiyle çokça zikredilen şu ayet, zekâtın farziyetini çok açık bir şekilde ifade etmektedir: “*Namazı kılın, zekâtı verin...*”⁵⁶³

Hz. Peygamberin şu hadisinden de zekâtın farz olduğunu öğrenmekteyiz. *İbn Abbas*'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber *Muâz b. Cebel*'i Yemen'e gönderirken ona şöyle buyurmuştur: “*Yemenlileri Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın elçisi olduğuma davet et. Eğer bu hususta sana itaat ederlerse Allah'ın onlara günde beş vakit namaz farz kıldığını bildir. Eğer bu hususta da sana itaat ederlerse, Allah'ın mallarından zekât vermelerini farz kıldığını bildir. Zekât zenginlerden alınır, fakirlere verilir*”⁵⁶⁴.

Kur'an'da geçen ayetler ve onun dışında Hz. Peygamberin hadisleri zekâtın farz kılındığını açık bir şekilde ifade eder. Dolayısıyla zekâtı inkâr eden dinden çıkar⁵⁶⁵. Zekâtın farziyeti konusunda bütün bilginler icma etmişlerdir⁵⁶⁶.

⁵⁶² Bu sınıflandırmalar için bak. Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, III, 19–20

⁵⁶³ Bakara, 2/43, 83, 110; Nisâ, 4/77; Hac, 22/78; Nur, 24/56

⁵⁶⁴ Buhârî, *Zekât*, 1; İbn Mâce, *Zekât*, 1; Nesaî, *Zekât*, 1

⁵⁶⁵ İbn Dakîki'l-İd, Takiyyuddin Ebû'l-Feth, *İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, Beyrut Âlimü'l-Kutub, 1987, I, 374

⁵⁶⁶ Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, II, 3

B- KUR'AN ve SÜNNET'TE KURBAN, KURBAN'IN TARİHÇESİ ve İSLAM DÖNEMİNDE ORTAYA ÇIKIŞI, ÇEŞİTLERİ ve HÜKÜMLERİ

Hz. Âdem zamanında başlayan kurban ibadeti, sonraki ümmetler tarafından da icra edile gelmiştir. Her ne kadar bu ibadeti kavrama ve uygulama tarzında pek çok değişiklik meydana gelmişse de, hiçbir zaman ihmal edilmemiş ve İslam'ın gelişiyile son ve mükemmel şeklini almıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hac sûresi otuz dördüncü ayetinde, “*Her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanların üzerlerine O'nun adını anarak kurban kesmeyi meşru kıldık. Sizin ilahınız tek bir İlah'tır, O'na teslim olun*”⁵⁶⁷ denilerek her ümmete kurban kesme'nin meşru kılındığı, bunun sebebinin de Allah adının anılması olduğu belirtilir. Bu da göstermektedir ki kurban, Allah'ın hatırlanması ve O'nun rızasının kazanılması için emir olunmuştur. Sayısız nimetlere bir şükür vesilesi ve Allah rızasının kazanılması için kurban bir fırsattır⁵⁶⁸. Aynı surenin otuz altıncı ayetinde de “*İşte kurbanlık deve ve sığırları Allah'ın size olan nişanelerinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Bağlı halde keserken üzerlerine Allah'ın adını anın. Yan üstü düşüp ölünce onlardan yiyin, isteyene de istemeyene de verin. Şükredersiniz diye onları böylece sizin buyruğunuza verdik*”⁵⁶⁹

1- Kurbanın Tanımı ve Ortaya Çıkışı

Kurban “karube” filinde mastar olup, sözlükte “yaklaşmak, Allah'a yakınlık sağlamaya vesile olan şey” gibi manalara gelir. Fıkhî bir ıstılah olarak ise, “ibadet

⁵⁶⁷ Hac, 22/34

⁵⁶⁸ Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 287–288

⁵⁶⁹ Hac, 22/36

maksadıyla belirli vakitte belirli şartları taşıyan hayvanı usulüne uygun olarak boğazlamak, ya da bu şekilde boğazlanan hayvan demektir. Arapçada bu şekilde kesilen hayvana “*udhiye*” denilmiştir⁵⁷⁰.

Eyyam-ı nahır’da (kurban bayramı günlerinde) Allah’a yaklaşmak için ibadet niyetiyle kesilen özel hayvanlara *udhiye*, bu kesmeye *tadhiye*, kesene de *mudahhî* denir. Dahiyeye (çoğulu dahâyâ), udhiye (çoğulu edâhi) kavramları da aynı anlamı içine alır.

Kurbana udhiye denmesinin sebebi, bayramın birinci günü bayram namazından sonra, genellikle udhiye denilen kuşluk vaktinde kesilmesidir. Türkçemizde udhiye, için sadece kurban kavramı kullanılır. Böylece, kurban denilince, dilimizde, diğer türleri bir yana bırakarak, sadece udhiye kurbanı anlaşılır⁵⁷¹.

Hakikatte, kesilen kurbanların, ne eti, ne de kanları Allah’a ulaşacaktır. Yüce Allah kurban vesile ile sadece mü’minlerin, takvalarına, takarrub (yakınlaşma) hislerine, gösteriştan uzak amel ve ibadetlerine bakmaktadır. Şu ayet bunu çok güzel bir şekilde açıklamaktadır. “*Bu hayvanların ne etleri ve ne de kanları Allah’a ulaşacaktır. Allah’a ulaşacak olan ancak sizin O’nun için yaptığınız gösteriştan uzak amel ve ibadettir. Size doğru yolu gösterdiğinden, Allah’ı yüceltmeniz için onları böylece sizin buyruğumuza vermiştir. İyilik yapanlara müjde et*”⁵⁷².

Kurban, İslam ümmeti dışındaki ümmetlere de Allah’ın meşru kıldığı bir ibadettir. Kur’ân-ı Kerîm’de: “*Her ümmet için, Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanların üzerlerine O’nun adını anarak kurban kesmeyi meşru kıldı. Sizin İlahınız tek bir İlah’tır, O’na teslim olun. Allah anıldığı zaman kalpleri titreyen, başlarına gelene sabreden, namaz kılan, kendilerine verdiğimiz rızktan sarf eden ve Allah’a gönül vermiş olan kimselere müjde et*”⁵⁷³ buyrulmaktadır. Ancak İslam’daki kurbanın muhtevası daha farklıdır.

Kurbanın tarihçesini, Hz. Âdem’in oğulları Kâbil ile Hâbil’e kadar götürmek mümkündür. Hâbil ile Kâbil’in Allah’a kurban adamları, adı üzerinde “adak kurbanı”

⁵⁷⁰ Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, İstanbul Düşünce Yay, 2003, 309

⁵⁷¹ Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 287

⁵⁷² Hac, 22/37

⁵⁷³ Hac, 22/34

idi. İkizleri ile çapraz olarak evlendirilme taksimine razı olmayan Kabil'in, kendi ikizi ile evlenebilmek için ortaya attığı bir çözüm idi bu. "Allah'a kurban adayalım; hangimizin kurbanı kabul olursa, güzel olan kızı o alacak" demişti⁵⁷⁴.

İlgili ayet konuyu şöyle ele alır: "*Onlara, Âdem'in iki oğlunun kıssasını doğru olarak anlat: İkisi birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki edilmemişti. Kabul edilmeyen, "And olsun seni öldürecekim" deyince, kardeşi: "Allah ancak sakınanların takdimesini kabul eder" demişti*"⁵⁷⁵.

Hz. İbrahim'e hac ibadeti için insanları Beytullah'a davet etmesi ve "hedy kurbanları" kesmeleri emri verilmiştir. "*Biz vaktiyle İbrahim'e Beytullah' yerini belirlediğimiz zaman: Bütün insanları hacca davet et ki gerek yaya, gerek uzak yollardan gelen yorgun argın develer üzerinde sana gelsinler. Gelsinler de bunun kendilerine sağlayacağı çeşitli faydaları görsünler ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanları, belirli günlerde Allah'ın adını anarak kurban etsinler. Siz de onların etinden hem kendiniz yiyin hem de yoksula ve fakire yedin. Sonra kirlerini giderip temizlensinler. Adaklarını yerine getirsinler. Kâbe'yi tavaf etsinler*"⁵⁷⁶.

Bilindiği gibi Mekkeliler tek tanrı inancına sahip olmakla beraber, putların Allah ile kendileri arasında arabuluculuk etme gücüne sahip olduklarına ve onlar vasıtasıyla Allah'a yaklaşacaklarına da inanıyorlardı⁵⁷⁷. Bu yüzden çeşitli vesilelerle putlarına kurban takdim ediyor, ziyafetlerde bulunuyorlardı⁵⁷⁸. Kurban kestikleri putların başında İsaf, Nâile ve Hübel gelmekteydi⁵⁷⁹.

Bazı Araplar da ekinlerinden ve hayvanlarından bir kısmını Allah ile putları arasında bölüştürüyor; şu Allah'ın, şu da putlarımızın payı diyorlardı. Allah için ayırdıklarını da misafirlere ve fakirlere ikram ediyor, putlara ayırdıklarını da onların huzurunda yapılacak ayın vb. gibi yerlere harcıyorlardı. Eğer Allah'a ayrılan paydan putun tarafına bir şey geçerse, onu öyle bırakıyor, putlara ayırdıkları paydan Allah için

⁵⁷⁴ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, I, 88–89

⁵⁷⁵ Mâide, 5/27

⁵⁷⁶ Hac, 22/26–29

⁵⁷⁷ Hamidullah, Muhammed, *İslam'a Giriş*, 4

⁵⁷⁸ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 20, 27, 29, 32

⁵⁷⁹ Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Câhiliye ve Ehli Kitap Örf ve Âdetleri*, 213

ayrılan tarafa bir şey geçerse, onu alıp tekrar putlara ayrılan tarafa katıp “Allah zengindir, bunlar fakirdir” diyorlardı.⁵⁸⁰ Puta ayrılan sonuçta yine kendilerine kalacağından onun payından Allah için ayrılan tarafa bir şey geçmemesine dikkat ediyorlardı. Cenab-ı Hak, onların bu yaptıklarına Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle işaret etmekte ve onları kınamaktadır. “*Kendi zanlarına göre, “Bu Allah’ındır, bu da putlarımızdır” diyerek, Allah’ın yarattığı hayvanlar ve ekinlerden pay ayırdılar. Putları için ayırdıkları Allah için verilmez, ama Allah için ayırdıkları putlarına verilirdi; ne kötü hüküm veriyorlardı!*”⁵⁸¹

Arapların batıl inanç ve adetlerinden birisi de bazı sebep ve bahanelerle bir takım hayvanları putlara kurban etmeleri ve onları putlar adına serbest bırakmaları idi. Bu uygulama Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle anlatılmaktadır:

*“Allah, bahîre (kulağı çentilen), sâibe (salıverilen), vasîle (erkek dişi ikizler doğuran) ve hâm (on defa yavrulanmasından ötürü yük vurulmayan hayvanların adanmasını) emretmemiştir; fakat inkar edenler Allah’a karşı yalan uydururlar ve çoğu da akl etmezler”*⁵⁸².

Ayrıca o dönemdeki yine bazı Arap önderleri saçma düşüncelerine göre “Allah böyle emrediyor” diyerek kendi kafalarına göre hükümlerde bulunuyorlardı. Nitekim şu ayeti kerime’de buna güzel bir şekilde açıklık getirmektedir. “*Bu hayvanlar ve ekinleri dilediğimizden başkasının yemesi yasaktır; bir kısım hayvanların sırtlarına yük vurmaya da haramdır iddiasında bulunarak ve bir kısım hayvanları keserken de Allah’ın adını anmamak suretiyle O’na iftira ederler. Allah, yaptıkları iftiralara karşı onları cezalandıracaktır. Bu hayvanların karınlarında olan yavrular yalnız erkeklerimize mahsus olup, eşlerimize yasaktır. Ölü doğacak olursa hepsi ona ortak olurlar dediler. Allah bu türlü sözlerin cezasını verecektir, çünkü O Hâkimdir, bilendir*”⁵⁸³.

Çok eski zamanlarda Arapların putlara esirleri, kız ve erkek çocuklarını adadıklarından ve daha sonra kurban ettiklerinden de söz edilmektedir⁵⁸⁴ Bazı

⁵⁸⁰ İbn Hişâm, *Siretü'n-Nebeviyye*, I, 80

⁵⁸¹ En’am, 6/136

⁵⁸² Mâide, 5/103

⁵⁸³ En’am, 6/138–139

⁵⁸⁴ Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 20, 27, 29, 32

kaynaklar, çok eski dönemlerde Arapların insan kurban ettiklerini nakletmektedir. Cahiliye devrinde Arapların, putların dışında, Sabah Yıldızına daha doğmadan önce büyük bir acele ile insan veya beyaz bir deve kurbanı takdim ettikleri yine gelen nakiller arasında yer almaktadır. Bunların yıldızlara tapan Sabîiler olduğu söylenir.

İslam'dan önceki Araplar nazarında geyik, noksan ve değersiz bir hayvan olduğu için, cimri bir kişi kurban keseceğinde koyun yerine geyiği tercih ederdi⁵⁸⁵. Nitekim Peygamberimizin dedesi *Abdülmuttalip* de, *Zemzem* kuyusunun kazılması sırasında *Kureyş*'le karşılaştığı zorluklar sebebiyle, eğer on tane oğlu olur ve kendisini koruyacak yaşa gelirse, onlardan bir tanesini Kâbe'nin yanında Allah için kurban edeceğini adanmıştı. Oğullarının sayısı ona ulaşınca adağını yerine getirmek istemiş, çekilen kurada, kurban olmaya dair ok Peygamberimizin babası Abdullah'a isabet etmişti. Bunun üzerine *Abdülmuttalip*, *Abdullah*'ı kurban etmek üzere *İsâf* ve *Nâile* adlı putların bulunduğu yere götürmüş, Kureyşliler ise, böyle bir adet in yerleşmesinden çekinerek, *Abdülmuttalib*'e engel olmuşlar ve Hicazdaki bir falcı kadına danışmasını tavsiye etmişlerdi. Sonuçta falcı kadının tavsiyesine uyularak, *Abdullah* ile develer arasında kura çekilmiş, Abdullah'ın yerine yüz deve kurban edilerek mesele halledilmiştir⁵⁸⁶.

İslam öncesi Cahiliye döneminde sunulan kurbanlar arasında *Fera*' ve *Atîre*'ye rastlanmaktadır.

Araplarda muayyen bir vergi mahiyetini arz eden yegâne kurban *Fera*' kurbanıdır. *Fera*' deve ve koyunun doğurduğu ilk yavruya verilen isimdir. Araplar onu, annenin bereketli ve neslinin çok olacağı inancıyla putlara kurban ediyorlardı. O dönemde bir kimsenin develeri dilediği sayıya veya yüze ulaşınca, doğan ilk yavruyu veya en genç ve semiz devesini putlara kurban ederdi ki, buna da *fera*' denilirdi⁵⁸⁷.

⁵⁸⁵ Bunlar için bak. Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Câhiliye ve Ehli Kitap Örf ve Âdetleri*, 212; Cilacı, Osman, "İlahi Dinlerde Kurban", *Diyanet Dergisi*, Eylül-Ekim 1979, sy. 5

⁵⁸⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 151-155; Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, I, 47; Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitap Örf ve Âdetleri*, 212

⁵⁸⁷ İbnü'l Esîr, *en-Nihaye fî garibi'l-hadis ve'l-eser*, Kahire Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963, III, 422; Ünal Halit, "Atîre", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 79

Ebû Dâvud'taki açıklamaya bakılırsa, “fera’ devenin ilk doğurduğu yavrusudur. Cahiliye devrinde onu, putları için kurban keserler, kanını da putların başına akıttırlardı. Hayvanın derisini de bir ağacın üzerine atarlardı”⁵⁸⁸. Fera’nın bir cahiliye âdeti olduğu, ashabtan bazılarının Hz. Peygambere çeşitli vesilelerle sordukları sorulardan da anlaşılmaktadır⁵⁸⁹.

Atîre ise, “kuvvetli olmak, titremek, ayrılıp dağılmak, hayvan boğazlamak” gibi anlamlara gelen “itr” kökünden türemiş isimdir⁵⁹⁰. Cahiliye devri Arapları ilahlara takarrub (yakınlaşma) gayesiyle, âdet olarak Recep Ayı’nın ilk on gününde putlarına bir koyun kurban ederler ve kanını da putun başına sürerlerdi⁵⁹¹. Dolayısıyla atîre, Araplar tarafından Recep Ayı’nın ilk on gününde putlar için kesilen ve kanı putun başından aşağı dökülen hayvanın da adıdır⁵⁹².

Atîre veya itr adı verilen bu kurban, Recep Ayı’nda kesilmesinden dolayı “Recebiyye” de denirdi. Araplar özellikle sürülerinin çoğalması ile ilgili dilekleri yerine geldiğinde Recep Ayı’nda bir kurban kesmeyi adarlardı⁵⁹³. Ancak diledikleri yerine gelince bazen cimrilikleri tutar, koyun yerine bir ceylan avlayıp onu keserlerdi. Hatta bu, Araplar arasında, başkasının suçundan dolayı cezalandırılan kimse için: “*Koyun yerine ceylan tutulması gibi başkasının günahlarından da bizi sorumlu tuttunuz*” şeklinde darbimesel haline gelmiştir⁵⁹⁴. Konu ile ilgili olarak verilen bu bilgiler, kurbanın bir ibadet olarak İslam öncesi Arapları tarafından da icra edildiğini göstermektedir⁵⁹⁵. İslam’da kurban kesme geleneği, daha dar çerçeve içinde ele alınırsa, Hz. İbrahim’e kadar uzanır. Bir hadiste Hz. Peygamber (s.a) “*Kurban kesiniz. Şüphesiz bu, babanız İbrahim (a.s)’in sünnetidir*”⁵⁹⁶ buyurmuştur.

⁵⁸⁸ Ebû Dâvud, *Edahî*, 20

⁵⁸⁹ Ebû Dâvud, *Edahî*, 21; Ahmed, *Müsned*, V, 76

⁵⁹⁰ Ünal Halit, “*Atîre*”, DİA, IV, 79

⁵⁹¹ Ateş, Ali Osman, *İslam’a Göre Câhiliye ve Ehli Kitap Örf ve Âdetleri*, 213; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 47; Ünal Halit, “*Atîre*”, DİA, IV, 79

⁵⁹² İbnü’l Esîr, *en-Nihaye*, III, 178

⁵⁹³ Ünal Halit, “*Atîre*”, DİA, IV, 79; Ahmed, *Müsned*, II, 490

⁵⁹⁴ Ünal Halit, “*Atîre*”, DİA, IV, 79; Ateş, Ali Osman, *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehli Kitap Örf ve Âdetleri*, 221

⁵⁹⁵ Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, 308

⁵⁹⁶ İbn Mâce, *Edahî*, 3; Ahmed, *Müsned*, II, 368

Hız. İbrahim'in, oğlu İsmail'i (a.s) kurban etmek istediği, Cenâb-ı Hakk'ın da büyük bir koç göndererek onu kurtardığı günün yıl dönümleri olan hac ibadet mevsimi, hicretin ikinci yılında Allah tarafından Resulü (s.a) vasıtasıyla ümmete bir Kurban Bayramı olarak armağan edilmiştir. Bu bayram, hanîf dini olan İslam dininin önderleri peygamberle anılarını tazelemek, Allah uğruna canı ve malı feda etmek, bu yolda sabır ve metanet göstermek konusunda onları örnek almak anlamları taşır⁵⁹⁷.

Kur'ân-ı Kerîm puta kurban kesmek şöyle dursun, onlar için kesilmiş hayvanların yenmesini bile haram kılmıştır. *“Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilenler, -canları çıkmadan önce kesmemişseniz, boğulmuş, bir yerine vurularak öldürülmüş, düşüp yuvarlanmış, başka bir hayvan tarafından süsülmüş, yırtıcı hayvan tarafından yenmiş olanları dikili taşlar üzerine boğazlananlar ile fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı; bunlar fasıklıktır. Bugün, inkâr edenler sizi dininizden etmekten umutlarını kesmişlerdir, onlardan korkmayın, Benden korkun. Bugün, size dininizi bütünledim, üzerinize olan nimetimi tamamladım, din olarak sizin için İslamiyet'i beğendim. Açlıktan darda kalan, günaha kaymaksızın yiyebilir. Doğrusu Allah Bağışlayan'dır, merhametli olandır”*⁵⁹⁸. Aynı ayet kanın da haram kılındığını belirtmektedir. Çünkü müşrikler, kanı bağırsaklara doldurup, pişirir ve yerlerdi. Özellikle devetüyü ile kandan yapılan ilhız adını alan yemek daha makbuldü. Bundan başka, müşriklik devrinden kalma *“şerîta”* adını alan hayvanın etini de yemek haram kılınmıştır. Boğazına bıçak vurulmuş gibi olup, damarları kesilmemiş ve kanı akmamış olduğundan bu da haram edilmiştir. Çünkü cahiliye devrinde koyunun boğazından bıçak gezdirilir, azıcık kesilir ve bunu da tezkiye olarak adlandırırıldardı. Herhangi bir sebeple de ölse daha önce boğazlanmıştı diyerek bu hayvanı yerlerdi⁵⁹⁹.

Bazı âlimlere göre, atîre kurbanı ile Cahiliye devrinde kesilmesi âdet olan fera' kurbanı İslam'ın ilk zamanlarında meşru idi. Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber, İslam'ın ilk yıllarında fera' ve atîre kurbanları konusunda ashâbı serbest bırakmış, *“isteyen kessin, dileyen kesmesin”* demiş⁶⁰⁰, konuyla ilgili bir soruya da: *“Hangi ayda olursa olsun Allah için kesin, O'na itaat edin ve kurbanınızın etinden de başkalarına*

⁵⁹⁷ Dihlevî, *Huccetullâhi'l-Bâliĝa*, II, 92-93

⁵⁹⁸ Mâide, 5/3

⁵⁹⁹ Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târihi*, 182-183

⁶⁰⁰ Nesâi, *Fera'*, 1; Ahmed, *Müsned*, III, 485

ikram edin. İşin hayırlı olanı budur” diye cevap vermiştir. Daha sonra, “*artık İslam’da fera’ ve atîre adıyla kesilmesi gereken bir kurban yoktur*”⁶⁰¹ buyurarak, bu tür kurbanları yasaklamıştır⁶⁰².

Başta İmam Şâfiî ve Hanbelî gibi fakihler olmak üzere bazı âlimler, bu kurbanları Allah rızası için kesmenin meşruluğunu ifade eden hadisleri de göz önüne alarak, yukarıdaki hadisi bunların haram veya mekruh olmaları ile değil, vacip ve sünnet olmamaları ile yorumlamışlar; dolayısıyla bu kurbanların Allah rızası için kesilmesinin mubah olduğunu kabul etmişlerdir. Bunlara göre, hadiste sözü edilen yasağın gerçek sebebi Cahiliye devrindeki gibi fera’ı putlar için kesmektir. Bir Müslüman’ın Allah rızası için Recep Ayı’nda kurban kesmesinde veya ilk doğan yavruyu ihtiyaçtan dolayı veya sadaka niyetiyle boğazlamasında hiçbir sakınca görülmemektedir⁶⁰³.

Sonuç olarak kurban ibadeti, Habil ile Kabil’in Allah’a “adak kurban”ları ile başlamış, Hz. İbrahim’de önce birinci aşamada evlat kurbanı ile adak kurbanları üst sınırına ulaşmış, sonra ikinci merhalede hac ibadetinin teşri kılınmasıyla “hedy kurbanları” ortaya çıkmış ve nihayet Hz. Muhammed’e (s.a) geldiğinde, Mekke hayatında şahsına özel farz kılınan “şükür kurbanı” olarak başlamış, Medine devrinde ise “udhiyye kurbanı” olarak ortaya çıkmıştır.

Kısaca kurban ibadetinin tarihçesi, ferdîden içtimaîye, cüzî’den külliye doğru bir süreçte kuvvetlendiğini ve genişlediğini görüyoruz, şöyle ki: Kurban ibadeti, önce adak kurbanı, sonra hedy kurbanı ve daha sonra da udhiyye kurbanı olarak ortaya çıkmış ve şimdiki şeklini almıştır.

Kurban kesmek; zekât, bayram namazları ve fitreyle birlikte hicretin ikinci yılında meşru kılınmıştır⁶⁰⁴.

⁶⁰¹ Buhârî, *Akika*, 3, 4; Müslim, *Edâhi*, 38; Nesâî, *Fera’*, 1; Ahmed, *Müsned*, III, 485

⁶⁰² Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, 307–308

⁶⁰³ Ünal Halit, “*atîre*”, DİA, IV, 79; Ateş, Ali Osman, *İslam’a Göre Câhiliye ve Ehli Kitap Örf ve Âdetleri*, 220–225

⁶⁰⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 617; Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, (trc: Heyet), İstanbul 1994, IV, 392

“Kur’ân-ı Kerim’de şu ayetler, ekseriyetle Arefe ve Kurban Bayramı günleri olarak tefsir edilmiştir: “*Fecre, on geceye, çifte ve teke, akıp giden geceye yemin olsun ki kıyamet gelecektir*”⁶⁰⁵ ayetteki “el-fecr”den kastedilen, (lam, ahd mânâsına olarak) kurban ve cuma gibi mübarek günlerden birinin fecridir. Mücâhid’den gelen rivayete göre Kurban Bayramı gününün fecridir. “On gece”den maksat, zilhiccenin ilk 10 günü şeklindedir. Yani 10. gün, Kurban Bayramı’nın günü oluyor. “Çift”, Kurban Bayramı’nın ilk günü, tek de Arefe günüdür. “Akıp giden gece” ise, sabahı bayram olan gecenin seher vakitleri veya bazı tefsircilere göre, leyle-i cem’dir, yani hacda akşam ve yatsı namazlarının birleştirilerek yatsı vaktinde kılındığı gece denilen Müzdelife gecesidir. İşte yukarıdaki ayete verilen manadan bir tanesi de bu şekildedir. Mezkûr ayetlerin hemen en kuvvetli tefsir vecihleri böyledir”⁶⁰⁶.

Kurban Bayramı, Allah emri doğrultusunda bizzat Hz. Peygamber’in kavli ve fiilî tatbikatiyle ümmete bayram olarak teşrî buyurulmuştur⁶⁰⁷.

2- Kurban Çeşitleri

İslam’da kurban bayramında kesilen kurbandan ayrı olarak, yine ibadet niyetiyle kesilen başka kurbanlar da vardır. Buna göre kurban çeşitleri, kurban bayramında kesilen kurban, adak kurbanı, akika kurbanı, kıran ve temettu haccı yapanların kestikleri ve hedy adı verilen kurban, hacda yasakların ihlali halinde gereken ceza ve kefarete kurbanı şeklinde sıralanabilir⁶⁰⁸. Ortak ve farklı hükümleri bulunan bu kurban çeşitlerini Hanefi fihına göre vacip ve nafil kurbanlar olarak iki sınıfta toplamak mümkündür⁶⁰⁹. Şöyleki:

1. *Vacip Udhiye Kurbanı*: Udhiye kurbanını kesmek için gerekli şartları taşıyan mükelleflerin kestiği bu kurban *Vacip Udhiye* adını alır. Şâfiilere göre, kurban, tek bir

⁶⁰⁵ Fecr, 89/1–4

⁶⁰⁶ Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VII, 5791–5798

⁶⁰⁷ Ebû Dâvud, *Edâhi* 1; Nesâî, *Dahâya* 2; Ahmed, *Müsned*, II, 169

⁶⁰⁸ Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, İstanbul Erkam Yay. 2004, 790

⁶⁰⁹ Kâsânî, *Bedâü’s-sanâi’ fi tertibi’s-şerâi’*, III, 236 vd; *Fetavâ-i Hindiye*, V, 291–292

şahıs için sünnet-i ayndır. Bir aile halkı için ise, sünnet-i kifayedir. Ailenin geçimini sağlayan kimse, kurban kesince artık diğerlerinin üzerinden sünnete uyma borcu düşer.

2. *Nafile Udhiye Kurbanı*: Yolcu ile udhiye için adağı ve satın alması bulunmayan fakirin kestiği kurban da var ki, bu kurban vacip olma sebep ve şartlarını taşımadığından *Nafile Udhiye olarak* isimlendirilir.

Kurban çeşitlerini kısaca şöyle maddeleştirebiliriz.

a. Udhiyye Kurbanı: Kurban Bayramı'nın ilk üç gününde hacda olmayanlardan maddî imkânı yerinde olan müminlerin kestikleri kurbandır ki, vaciptir. İmam Şâfiî'ye göre, kurbanlar bayramın dördüncü günü güneş batıncaya kadar kesebilir.

b. Hedy Kurbanı: Hac mevsiminde hacı adaylarının kestikleri kurbandır. Bunun da kendi içinde çeşitleri mevcuttur.

c. Nesîke (Akîka) Kurbanı: Yeni doğan çocuğun ilk günlerinde, onu lütfettiği için Allah'a şükür, şükran ve teşekkür nişanesi olarak kesilen kurbandır. Kesilmesi mubah veya menduptur. Üç İmama göre sünnettir. Zahirîye mezhebine göre vaciptir.

d. Nezir (Adak) Kurbanı: Allah rızası için kesilmesi nezir edilen (adanılan) kurbanlardır ki böyle verilen bir sözün yerine getirilmesi de vaciptir.

e. Nafile (Tatavvu') Kurbanı: Kurban kesmeyi gerektiren herhangi bir durum bulunmamasına rağmen, Allah rızası için kesilen kurbandır ki, kesilmesi müstehaptır, yani nafiledir⁶¹⁰.

a- Udhiyye Kurbanın Mahiyeti ve Ortaya Çıkışı

Kur'an'ın haber verdiği üzere, Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail'i Allah'a kurban etmeye teşebbüs etmesi ve kararlılığı anlaşılınca, bundan muaf tutularak onun yerine bir

⁶¹⁰ Bilmen, *Büyük İslam İlmihali*, 392, 395

koçu kurban etmesi hadisesi de kurban bayramlarında kesilen udhiyye kurbanının tarihteki temelini teşkil etmektedir. Kur’ân olayı şöyle anlatır:

(İbrahim:) “*Rabbim! Bana iyilerden olacak bir çocuk ver diye yalvardı.*” Biz de ona akli başında bir oğul müjdeledik. Çocuk büyüyüp yanında koşacak çağa erişince bir gün ona: “*Ey oğulcuğum!*” dedi, “*ben rüyamda seni boğazlamaya giriştiğimi görüyorum, nasıl yaparız bu işi, sen ne dersin bu işe!*” Oğlu: “*Babacığım!*” dedi, “*hiç düşünüp çekinme, sana Allah tarafından ne emrediliyorsa onu yap. Allah’ın izniyle benim de sabırlı, dayanıklı biri olduğumu göreceksin!*” Her ikisi de Allah’ın emrine teslim olup, İbrahim oğlunu şakağı üzere yere yatırıp, Biz de ona: “*Ey İbrahim! Rüyanın gereğini yerine getirdin (onu kurban etmekten seni muaf tuttuk)*” deyince (onları büyük bir sevinç kapladı). Biz iyileri işte böyle ödüllendiririz. Bu, gerçekten pek büyük bir imtihandı. Oğluna bedel ona büyük bir kurbanlık verdik. Sonraki nesiller içinde ona da iyi bir nam bıraktık ki o da, bütün milletler tarafından şöyle denilmesidir: “*Selam olsun İbrahim’e!*” Biz iyileri işte böyle ödüllendiririz! Gerçekten o Bizim tam inanmış has kullarımızdandı⁶¹¹.

Hız. Peygamber Medine’ye hicretin ikinci senesinde ümmetine Kurban Bayramı ile birlikte bayram namazı kılıp kurban kesmeyi vacip kılmıştır. Bu da hacıların A’râfat’a çıktıkları günle -ki Arefe günüdür- başlamış, sonra hedy kurbanı kestikleri müteakip üç gün ve ziyaret tavafı yapabildikleri dördüncü gün ile nihayet bulmuştur. Kurban Bayramının başlaması ile uhdhiyye kurbanı da kesilmeye başlanmış oldu. Malum olduğu üzere, Rasulullah (s.a) hicretle Medine’ye geldiğinde Medinelilerin iki bayram günü vardı. O günlerde oynayıp eğlenirlerdi. “Bu iki gün(ün mana ve mahiyeti) nedir?” diye sordu. “Biz cahiliye devrinde bu günlerde eğlenirdik!” dediler. Peygamber “Allah Teala, kutlamakta olduğunuz bu iki gününüze karşılık olarak size onlardan daha hayırlı diğer iki gün lütfetti: Yevm-i edhâ (Kurban bayramı) ve yevm-i fitr (Ramazan bayramı)”⁶¹².

⁶¹¹ Sâffet, 37/100–111

⁶¹² Ebû Dâvud, *Salât*, 246; Nesaî, *İdeyn* 1; Ahmed, *Müsned*, III, 103, 178

“Biz her ümmete kurban ibadeti koyduk ki Allah’ın kendilerine erzak olarak verdiği hayvanları keserken Allah’ın adını ansınlar...”⁶¹³ ayeti de bunun daha sonra bütün ümmetlere şamil bir ibadet olduğunu bildirmektedir. İslam’da da kurban ibadetinin Kur’ân’daki temelinden birisi bu ayettir.

b- Hedy Kurbanın Tanımı ve Mahiyeti

Sözlükte “yol göstermek, izinden gitmek, göndermek, hediye etmek” gibi anlamlara gelen hedy kelimesi, fıkıh ıstılahı olarak hac ve umre sırasında Harem’de kesilen kurbanlık hayvanları ifade eder. Kâbe’ye ve *Harem* bölgesine hediye olmak üzere kesilen kurbana da hedy denir.⁶¹⁴ Diğer bir tanıma göre hedy, Hacc-ı kıran veya Temettu’ yapanların, ibadetlerini yerine getirebilmiş olmanın bir şükranesi olarak kestikleri hayvana verilen isimdir.⁶¹⁵ Aynı zamanda hedy, Harem’e gönderilen deve, sığır veya koyuna verilen isimdir.

Mükellefiyet yönünden hedy kurbanı ile uhdiyye birbirinden tamamen ayrı ise de, hedy kurbanı keyfiyet bakımından, aynen uhdiyye gibidir. Yaş ve ayıp bakımından uhdiyye kurbanı olmayacak hayvanlardan hedy kurbanı da olmaz. Ancak ortaklaşa sığır veya deve kurban kesenlerden kimi şükür, kimi ceza, kimisi de adak veya tatavvu kurbanı gibi değişik niyetlerde olabilir.

İfrad haccı veya umre yapanların, ceza kurbanı kesmeyi gerektiren bir durum olmadıkça hedy kurbanı kesmeleri gerekmez. Bunların isterlerse nafîle olarak kurban kesmeleri müstehap sayılmıştır. Temettü’ veya kıran haccı yapanların ise şükür kurbanı kesmeleri vaciptir. Diğer yandan haccın vaciplerinden birisini terk etme veya bir ihram yasağına uymama yüzünden kefarete amacıyla kesilen kurban da bir ceza kurbanı olarak hedy niteliğindedir⁶¹⁶.

⁶¹³ Hac, 22/34

⁶¹⁴ Ögüt, Salim, “*Hedy*”, DİA, İstanbul 1998, XVII; 156

⁶¹⁵ Serahsî, IV, 25, 28–31

⁶¹⁶ Döndüren, Hamdi, *İslam İlmihali*, 752

b1-Hedy Kurbanın Ortaya Çıkışı

Kur'ân'daki şu ayet ile hac mevsiminde hedy kurbanı kesmenin Hz. İbrahim'in sünneti olduğu anlaşılmaktadır. Hz. İbrahim'e hac ibadeti için insanları Beytullah'a davet etmesi ve "hedy kurbanları" kesmeleri emri verilmiştir. *"Biz vaktiyle İbrahim'e Beytullah'ın yerini belirlediğimiz zaman: Bütün insanları hacca davet et ki gerek yaya, gerek uzak yollardan gelen yorgun argın develer üzerinde sana gelsinler. Gelsinler de bunun kendilerine sağlayacağı çeşitli faydaları görsünler ve Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanları, belirli günlerde Allah'ın adını anarak kurban etsinler. Siz de onların etinden hem kendiniz yiyin hem de yoksula ve fakire yediniz. Sonra kirlerini giderip temizlensinler. Adaklarını yerine getirsinler. Kâbe'yi tavaf etsinler"*⁶¹⁷.

Kur'ân'da hedy kurbanı ile ilgili hükümler şu ayette toplanmıştır:

— *Hac ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer hacdan engellenmiş olursanız, size gücünüzün yettiği bir kurban gerekir. Kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden kim hasta olur veya başında bir rahatsızlık bulunursa tıraş olabilir. Ve bunun için oruç tutmak veya sadaka vermek yahut da kurban kesmek suretiyle fidye versin. Sonra güvene kavuştuğunuzda, hac zamanına kadar umreden yararlanmak isteyene, gücünün yettiği bir kurban gerekir. Kurban bulamayan kimseye hac sırasında üç gün, döndüğünüzden sonra da yedi gün oruç tutması gerekir. Bu, tam on gündür. Bu, ailesi Mescid-i Haram çevresinde oturmayan kimseler içindir*⁶¹⁸.

Bu ayet, Hudeybiye antlaşmasından sonraki yılda yapılan Kaza umresi yılında inmiştir. Haccın farz olduğunu kesin olarak ifade etmeyip, başlanmış olan hac ve umrenin tamamlanmasının vacip olduğunu bildirir. Başında rahatsızlık bulunan *Ka'b ibn Ucre*'nin

⁶¹⁷ Hac, 22/26–29

⁶¹⁸ Bakara, 2/196

ihramlı iken Hz. Peygamber'e başvurması üzerine; kendisine tıraş olmasını bildirmiş, bu arada yukarıdaki ayetin ikinci bölümü inince de, "üç gün oruç tut veya altı yoksulu doyur yahut da kolayına gelen bir kurban kes" buyurmuştur. Başka rivayette; kurbanın koyun olması veya altı yoksuldan her birine, fitre miktarı kadar sadaka vermesinin emredildiği bildirilir⁶¹⁹.

Büyük baş hayvanların kurban olarak Allah'ın şiarlarından kılındığı bildirildikten sonra, etleri için şöyle buyrulur: "...*Kesilip yan üstü yere düştüklerinde, artık onlardan hem kendiniz yiyin, hem de ihtiyacını gizleyen gizlemeyen yoksullara yedin*"⁶²⁰. Diğer yandan hedy kurbanının daha çok saygınlığı ile ilgili uyarılar yapan dört ayet daha bulunmaktadır. Hedy kurbanına ve onun kurban olduğunu göstermek için takılan işaretlere saygısızlık edilmemesi⁶²¹ ve bunların dirlik düzenlik nedeni sayılması,⁶²² ihramlı iken av hayvanını bilerek öldürenin, buna denk bir hedy kurbanını tazminat olarak kesmesi,⁶²³ Mescid-i Haram ziyaretini ve bekletilen hedy kurbanlarının yerlerine ulaşmasını engelleyen kimselerin kınanması⁶²⁴ bunlar arasındadır⁶²⁵. Bu duruma göre hedy kurbanı çeşitlerini aşağıdaki şekilde sınıflandırabiliriz.

b2- Hedy Kurbanın Çeşitleri

a). Nafile hedyi: Hac ve umre yapanın, zorunlu olmadığı halde kendi isteği ile kestiği kurbandır.

b). Şükür kurbanı: Temettü' veya kıran haccı yapanın kesmesi vacip olan hedy kurbanıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur: "*Kim hac günlerine kadar umreden yararlanmak isterse, kolayına gelen kurban kesmesi gerekir*"⁶²⁶.

⁶¹⁹ Buhârî, *Muhsar*, 6, 7; Döndüren, Hamdi, *İslam İlmihali*, 753

⁶²⁰ Hac, 22/36

⁶²¹ Mâide, 5/2

⁶²² Mâide, 5/97

⁶²³ Mâide, 5/95

⁶²⁴ Fetih, 48/25

⁶²⁵ Döndüren, Hamdi, *İslam İlmihali*, 753

⁶²⁶ Bakara, 2/196

c). Ceza hedyi: Hac veya umrenin vaciplerinden birisinin terki, vaktinde yapılmaması veya ihram yasaklarına uyulmaması durumunda kesilmesi gereken kurbanlardır. Ayette şöyle buyrulur: “Sizden kim hasta olur veya başında bir rahatsızlık bulunursa tıraş olabilir. Ve bunun için oruç tutmak veya sadaka vermek yahut da kurban kesmek suretiyle fidye versin”⁶²⁷.

d). Adak hedyi: Harem bölgesinde kesilmek üzere adanan kurbanlardır. Vacip olması adanması yüzündendir. Kur’an’da hacca gelenlerden söz edilirken şöyle buyrulur: “Sonra kirlerinden arınsınlar. Adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik’i (Kabe) tavaf etsinler”⁶²⁸.

e). Hacdan engellenme (ihzar) hedyi: Hac veya umre yapmak üzere ihrama girdikten sonra, ortaya çıkan; düşmanın engellemesi, savaş yüzünden yolların kapanması, hastalık, parasız kalmak, kadının yanındaki mahreminin ölmesi gibi hac yolculuğuna devam etmeyi ve dolayısıyla tavaf ve vakfeyi önleyen bir engelle karşılaşan kimsenin ihramdan çıkmak için kesmesi gereken kurbandır. Ayette şöyle buyrulur:

— *Hacı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer hacdan engellenmiş olursanız, size gücünüzün yettiği bir kurban gerekir. Kurban, kesileceği yere ulaşınca kadar başlarınızı tıraş etmeyin*⁶²⁹.

c- Adak Kurbanın Mahiyeti ve Ortaya Çıkışı

Türkçe adak kelimesinin karşılığı olan nezir, lügatte “insanın yerine getirmeyi kendisine borç (vacip) kıldığı, vaad ettiği şey” anlamına gelmektedir. Fıkıh terimi olarak nezir, “dinen mükellef olmadığı halde, kişinin farz veya vacip türünden bir ibadeti yapacağına dair Allah’a söz vermesi” şeklinde tarif edilmiştir⁶³⁰.

⁶²⁷ Bakara, 2/196

⁶²⁸ Hac, 22/29

⁶²⁹ Bakara, 2/196

⁶³⁰ Özel, Ahmet, “Adak” md. *DİA*, İstanbul 1988, I, 338

Kur'ân-ı Kerim'de Habil ile Kabil'in Allah'a kurban adamaları hadisesine daha önce yer vermiştik⁶³¹. Müfessirlerin kaydettiğine göre: Habil ile Kabil'in, ikizleri olan kızlar ile çaprazlama olarak evlenmeleri emr-i ilahîsine razı olmayan Kabil, bu taksime itiraz ederek, "Allah'a kurban adayalım; hangimizin kurbanı kabul olursa, güzel olan kız o alacak" demişti⁶³². Yani bu Allah'a bir kurban adağında bulunalım ve hangimizin adağı kabul edilir ise, o kazansın, demektir. Neticede Habil'in kurbanı kabul edilmiş, kendisinininki reddedilmişti. İşte bu ilk kurbanın "adak kurbanı" olduğu anlaşılmaktadır.

İslama kadar olan dönemde adak Araplarda günlük hayatta sıkça görülmekteydi. Genellikle, sürüdeki hayvanların 100'e ulaşması, bir erkek çocuk sahip olma ve savaş kazanma gibi nimetlere erişme veya bir hastalıktan yahut bir tehlikeden kurtulma gayesiyle kurban adanırdı. Bunun yanında, bazı olaylar gerçekleşinceye kadar birtakım davranışlarda bulunmamak gibi bir nevi yemin manası taşıyan adaklar da sıkça görülmekteydi. Mesela bir kişi kabileden öç alıncaya veya o kabileden şu kadar adam öldürülünceye yahut bir kuraklık halinde yağmur yağdırıncaya kadar et, yağ vb. şeyler yememe, şarap içmeme, cinsi ilişkide bulunmama, koku sürünmeme, eğlenmeme gibi adak-yeminlerde bulunulurdu. İtikâfta bulunmak, oruç tutmak da diğer belli başlı adaklar arasında görülmektedir⁶³³.

Kur'ân-ı Kerîm'de adağı teşvik eden veya yasaklayan herhangi bir hüküm yoktur. Hz. Meryem ve annesine atıfla iki adak olayı zikredilmekte "*İmran'ın karısı: "Ya Rabbi! Karnımda olanı, sadece sana hizmet etmek üzere adadım, benden kabul buyur, doğrusu işiten ve bilen ancak Sensin" demişti.*"⁶³⁴ bazı ayetlerde de, "...Adaklarını yerine getirsinler..."⁶³⁵, "*O kullar, verdikleri sözü yerine getirirler...*"⁶³⁶ gibi ifadelerle, yapılan adakların yerine getirilmesinin lüzumuna işaret edilmektedir. Bu ise, Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği üzere "*İnananlardan, Allah'a verdiği ahdi yerine getiren adamlar vardır. Kimi, bu uğurda canını vermiş, kimi de beklemektedir. Ahdilerini hiç değiştirmemişlerdir*"⁶³⁷ ahde vefa gösterilmesi gerektiğine dair genel

⁶³¹ Ayet için bak. Mâide, 5/27-31

⁶³² Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, I, 88-89

⁶³³ Özel, Ahmet, "Adak" md. *DİA*, I, 338

⁶³⁴ Âl-i İmran, 3/35; Meryem, 19/26

⁶³⁵ Hac, 22/29

⁶³⁶ İnsan, 76/7

⁶³⁷ Ahzab, 33/23

İslamî kuralın bir gereğidir. Kur'an, insan varlığı kadar eski olan bu adama duygusunu tamamen ortadan kaldırmak yerine ıslah cihetine gitmiş; kişilere, zaman zaman bazı adaklarda bulunmayı tavsiye etmemiş fakat bir vesile ile herhangi bir adakta bulunan kimsenin de adağını yerine getirmesini istemiştir. Çünkü her şeyden önce burada bir vaad söz konusudur. Müslüman'a yaraşan da sözünü yerine getirmesidir. İşte bu yüzdendir ki, "sözünün eri" kimseler Kur'an-ı Kerim'de övülmüştür⁶³⁸.

Hız. Peygamberin yanına gelerek: "Annem vefat etti, bir de adağı vardı" diyen ve bu konuda fetva isteyen *Sa'd b. Ubâde*'ye Allah Resulünün cevabı: "*Omun adına, o adağı yerine getir*" olmuştur⁶³⁹. Yine Peygamber, Allah'a itaat kabilinden olan adakların yerine getirilmesini emretmesine mukabil⁶⁴⁰, adak adamayı uygun bulmadığına ve adağın ilahi takdiri değiştiremeyeceğine işaretle, sık sık adakta bulunmayı hoş karşılamadığını şu sözlerle ifade etmiştir: "*Adak, Allah'ın takdirini geri çeviremez. Ancak adak sebebiyle cimriden mal çıkmış olur*"⁶⁴¹. "*Adak, Âdemoğluna, kendisine daha önce takdir edilmeyen, hiçbir şeyi getiremez. Fakat bazen adak, kendisine önceden takdir edilen şeye uygun düşer ve bu sebeble de Allah, cimriden mal çıkarmış olur. Binaenaleyh, daha önce hiç vermediği şeyleri, adak sebebiyle vermiş olur*"⁶⁴².

Adağın yerine getirilip getirilmemesinin hükmü mezheplere göre değişiklik gösterir. Adak hükmünün ne zaman ve ne şekilde sabit olacağı hususu, adağın mutlak ve muallâk olmasına, gelecek bir zamana bağlanıp bağlanmamasına, bir mekânla mukayyet veya adanan şeyin bedenî veya malî bir ibadet olup olmamasına göre değişmektedir. Adak herhangi bir şart veya zamana bağlanmamışsa (mutlak adak), adanır adanmaz borç terettüp eder ve bu borcu hemen yerine getirmek müstehap olur. Bir şarta bağlanan adağın (muallak adak) yerine getirilmesi ise o şart gerçekleşince vacip olur. Şart gerçekleşmeden önce adak yerine getirilirse geçersizdir; yapılan ibadet ise nafil sayılır. Eğer şart gerçekleşirse yeniden ifası gerekir⁶⁴³.

⁶³⁸ Ahzab, 33/23; Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, 334

⁶³⁹ Buhârî, *Vasaya*, 19; Müslim, *Nezr*, 1

⁶⁴⁰ Buhârî, *Eyman*, 26, 27; Nesaî, *Eyman*, 29, 41

⁶⁴¹ Buhârî, *Eyman*, 26, *Kader*, 6; Müslim, *Nezr*, 2-7

⁶⁴² Buhârî, *Eyman*, 26; Müslim, *Nezr*, 2-7

⁶⁴³ Özel, Ahmet, "*Adak*" md. DİA, I, 339-340

d- Nesîke/Akîka Kurbanın Mahiyeti ve Ortaya Çıkışı

Akîka, doğumunun yedinci gününde veya daha sonraki bir zamanda, Allah'a şükür niyetiyle, çocuk adına kesilen hayvana verilen isimdir. Esasen akîka, Arapçada yeni doğan çocuğun başındaki saçın adıdır. Akîka kurbanı kesildiğin gün çocuğun başı tıraş edildiği için bu adı almıştır. Ayrıca doğduğu anda çocuğun başında bulunan saça da akîka denilmiştir⁶⁴⁴.

İslam öncesi dönemde Araplar arasında akîka kurbanı kesmek âdeti. İslamiyet bu âdeti meşrulaştırmış, fakat çocuğun başına kan sürülmesini menetmiştir. Bununla ilgili hadislere dayanan âlimlerin çoğuna göre akîka kanını başına sürmek mekruhtur⁶⁴⁵.

Hz. Peygamber: “*erkek çocuğun doğumuyla beraber akîka vardır (onun adına bir akîka kurbanı kesilmesi gerekir), öyle ise onun adına bir kan akıtın ve ondan ezayı giderin*” demiş ve çocuktan ezânın giderilmesini ise, doğumunun yedinci günü kurban kesilmesi, saçlarının tıraş edilmesi ve ona bir isim verilmesi şeklinde açıklanmıştır⁶⁴⁶.

Yine Peygamber’in: “Erkek çocuk adına, birbirine denk iki koyun, kız çocuğu adına da bir koyun kurban edilmesi gerekir”⁶⁴⁷ dediği rivayet edilmişse de diğer bir hadiste, kendisinin, Hz. Hasan ve Hüseyin adına birer koç kurban ettiği rivayet edilmiştir⁶⁴⁸.

Peygamber, cahiliye devrinde yalnız erkek çocukları için kesilen akîka kurbanını kız çocuklarına da teşmil etmiş ayrıca, “ana babaya karşı gelmek” anlamındaki “*ukûk*” ile aynı kökten gelen akîka kelimesinden hoşlanmadığını belirterek,

⁶⁴⁴ Juynboll, W. “Akîka”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1965, I, 247–248

⁶⁴⁵ Atar, Fahrettin, “akîka” md. DİA, İstanbul 1989, II, 263–264

⁶⁴⁶ Buhârî, Akîka, 2; Ebû Dâvud, *Edâhî*, 21

⁶⁴⁷ Ebû Dâvud, *Edâhî*, 21

⁶⁴⁸ Ebû Dâvud, *Edâhî*, 21

bir şükür ifadesi olarak kesilen bu kurban için “itaat ve ibadet” anlamına gelen nüsük kökünden türetilmiş “*nesîke*” tabirini kullanmayı tercih etmiştir⁶⁴⁹.

Akîka kurbanının hükmü ile ilgili hadislerin muhtelif rivayetleri sebebiyle dinî hükmü üzerinde fıkıh âlimleri ihtilaf etmişlerdir. İmam *Mâlik*, *Ahmed b. Hanbel* ve *Şâfiî*’ye göre akîka kurbanı kesmek sünnettir, Zahirî mezhebine göre vaciptir. Ebû Hanife’ye göre mubahtır. Kaynaklarda Hanefiler’e göre akîka’nın mendub olduğu da zikredilmektedir. Kurban edilecek hayvanda bulunması gereken vasıflar bakımından akîka dakurban bayramında kesilen udhiyye kurban gibidir. Eti hakkındaki hükümde aynıdır⁶⁵⁰.

e- Nafile/Tatavvu’ Kurbanın Mahiyeti ve Ortaya Çıkışı

Nafile kurbanlar, kişinin kendisine farz veya vacip olmadığı halde sırf Allah’ın rızasını kazanmak veya ihsan etmiş olduğu herhangi bir nimetten dolayı şükran duygularını ifade etmek gayesiyle kestiği kurbanlara denir. Kurban kesmeyi gerektiren herhangi bir durum bulunmamasına rağmen, Allah rızası için kesilen kurbandır ki kesilmesi müstehaptır, yani nafiledir.

Bilindiği gibi nimet şükürü gerektirir. Bundan dolayı yüce Allah, “... *Bana şükredin; sakın nankörlük etmeyin*”⁶⁵¹ buyurmuştur. Binaenaleyh, yaptığı bir iyilikten dolayı da Allah’a şükretme duygusu –nankör olmayan- herkeste vardır. İşte bu düşünceden hareketle, kendilerini mutlu eden herhangi bir nimete kavuşanların, bir sevinç vesilesi olarak ve Allah’a şükür niyetiyle kurban kestikleri görülmektedir. Buna aynı zaman da “şükür kurbanı” da denilmektedir⁶⁵².

⁶⁴⁹ Ahmed, *Müsned*, II, 183; Nesâî, *Akîka*, 1; Atar, Fahrettin, “*akîka*” md. DİA, II, 263–264

⁶⁵⁰ Atar, Fahrettin, “*akîka*” md. DİA, II, 263–264

⁶⁵¹ Bakara, 2/152

⁶⁵² Güç, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam’da Kurban*, 339

3- Kurban'ın Hükmü ve Kur'an'dan Delilleri

Hemen hemen bütün dinlerde şu ve ya bu şekilde icra edile gelen kurban ibadeti, İslam'da, zekât, bayram namazları ve fitreyle birlikte hicretin ikinci yılında meşru kılınmıştır⁶⁵³. Meşruiyeti kitap, sünnet ve icma ile sabittir.

Kur'ân-ı Kerîm'den delili Yüce Allah'ın “*Öyleyse Rabbin için namaz kıl, kurban kes*”⁶⁵⁴ şeklindeki emridir. Bunun dışında Kur'an'da doğrudan kurbandan bahseden ayetler şunlardır:

- “Habil ile Kabil'in Allah'a kurban takdim etmeleri (Mâide, 6/27–29)”
- “Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail'i kurban etmesi hadisesi (Sâffat, 37/100–110)”
- “Hz. İbrahim'in Beytullah'a Hac daveti ve Kurban kesim günleri (Hac, 22/26–28)”
- “Kurban ibadeti, Hz. İbrahim'in sünneti (Sâffat, 37/83–113)”
- “Hac menasiki ve kurban kesimi (Bakara, 2/196)”
- “Geçmiş ümmetlerde kurbanı yakarak Allah'a takdim etme kadim âdeti (Âl-i İmran, 3/183)”
- “Kâbe'ye hediye olarak gönderilen kurbanlık hayvanlara, bilhassa gerdanlık takılı kurbanlıklara saygısızlık etmemek (Mâide 5/2)”
- “Allah'tan başkası adına kesilmiş kurbanların haram oluşu (Mâide 5/3)”
- “İhramlı iken avlanmanın cezasının, Kâbe'de bir kurban kesmek oluşu (Mâide 5/95)”
- “Allah'ın Kâbe'de kesilen kurbanlıkları, insanların din ve dünya hayatları için

⁶⁵³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VIII, 617; Zuhayli, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, IV, 392; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 182–183

⁶⁵⁴ Kevser, 108/2

bir nizam vesilesi kılmış olduğu (Mâide, 5/97)”

-“Kurbanın sırf Allah için olduğu (En’am, 6/162)”

-“Kurban ibadetini mani olan kâfirler (Fetih, 48/25)”

-“Kurban keserken besmele çekmenin vacip olduğu (Hac, 22/34)”

-“Allah’ın hürmet edilmesini emrettiği kurban gibi unsurları tazimin o kişi hakkında hayır oluşu (Hac, 22/30)”

-“Kurban gibi İslam şâirine tazimin kalplerdeki takva duygusundan kaynaklandığı (Hac, 22/32)”

-“Kurbanlıklarda kullar için belli menfaatlerin bulunduğu (Hac, 22/33)”

-“Kurban ibadetinin her ümmette bulunduğu ve gayesinin, Allah’ın adının anılması olduğu (Hac, 22/34)”

-“Kurbanlıklar, İslam’ın şâirindedir, kullar için hayırlıdır ve kesilirlerken Allah’ın ismi anılır (Hac, 22/36)”

-“Kurbanların etleri veya kanları değil, kalplerdeki takva Allah’a ulaşır (Hac, 22/37)”

-“Allah nezdinde kurban (yakınlık) vesilesi olsun diye şerikler tutmak (Ahkâf, 7/28)”

-“Arefe günü şâhid, kurban günü ise meşhud bir gündür (Burûc, 85/3)”

-“Arefe gününe, Kurban’ın ilk fecrine, bayram sabahına, günlerine ve müzdelife gecesine üzerine Allah yemin etmiştir (Fecr, 89/1–4)”

Sünnetten delilide Hz. Peygamberin: “*Gücü yettiği halde kurban kesmeyen kimse mescidimize yaklaşmasın*”⁶⁵⁵ hadisidir.

⁶⁵⁵ İbn Mâce, *Edahî*, 2; Ahmed, *Müsned*, II, 321

Diğer bir hadis ise Hz. Enes'in rivayet ettiği şu hadistir: “Rasulullah (s.a) beyazı siyahından çok, boynuzlu iki koç kurban etti. Onun ayağını yanlarına koyduğunu, besmele çekip tekbir getirdiğini ve eliyle onları kestiğini gördüm”⁶⁵⁶.

Başka bir hadiste de Hz. Peygamber (s.a) “*Kurban kesiniz. Şüphesiz bu, babanız İbrahim (a.s)'in sünnetidir*”⁶⁵⁷ buyurmuştur.

İcma'dan delili ise, Müslüman âlimlerin kurban konusunda başlangıçtan günümüze kadar ittifak etmiş olmaları bunun meşru olduğunu gösterir⁶⁵⁸.

⁶⁵⁶ Buhârî, *Edahî*, 9, 14, *Tevhid*, 13; Müslim, *Edahî*, 17–18; Tirmizi, *Edahî*, 2; İbn Mâce, *Edahî*, 1; Ebû Dâvud, *Edahî*, 4

⁶⁵⁷ İbn Mâce, *Edahî*, 3; Ahmed, *Müsned*, II, 368

⁶⁵⁸ Cezirî, *Kitâbu'l-Fıkh ale'l Mezahibi'l-Erbaa*, Beyrut Dârü'l-Fikir, t.y. I, 715–716

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HEM MAL HEM DE BEDEN İLE YAPILAN İBADETLER OLARAK HAC VE UMRE

A- KUR'AN ve SÜNNET'TE HAC, KÂBE ve TARİHÇESİ

1- Haccın Tanımı ve Mahiyeti

Kur'ân-ı Kerîm'de ona bir yol bulabilenlerin Beytullah'ı ziyaret etmeleri istenerek şöyle denilir: *“Orada apaçık deliller vardır, İbrahim'in makamı vardır; kim oraya girerse, güvenlik içinde olur; oraya yol bulabilen insana Allah için Kâbe'yi haccetmesi gereklidir. Kim inkâr ederse, bilsin ki; doğrusu Allah âlemlerden müstağnidir”*⁶⁵⁹ buyurmaktadır.

Başka bir ayette de şöyle geçmektedir: *“Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer hacdan engellenmiş olursanız, size gücünüzün yettiği bir kurban gerekir. Kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden kim hasta olur veya başında bir rahatsızlık bulunursa tıraş olabilir. Ve bunun için oruç tutmak veya sadaka vermek yahut da kurban kesmek suretiyle fidye versin. Sonra güvene kavuştuğunuzda, hac zamanına kadar umre yapana, gücünün yettiği bir kurban gerekir. Kurban bulamayan kimseye hac sırasında üç gün, döndüğünüzden sonra da yedi gün oruç tutması gerekir. Bu, tam on gündür. Bu, ailesi Mescid-i Haram*

⁶⁵⁹ Âl-i İmran, 3/97

çevresinde oturmayan kimseler içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah cezası çetin olandır⁶⁶⁰.

Sözlükte hac kelimesi hem (Rabbe) yönelmek (ziyaret etmek ve seyahat etmek), hem de bir şeye (hac konusuna göre, benliğimize) hakim olmak için gayret sarf etmek gibi manalara gelir. Bir müslümanın dini vecibelerinden üçüncüsü olan hac, akıllı ve baliğ erkek ve kadın her müslümanın ömründe bir defa Mekke'ye gitmesi ve orada Yüce Allah'ın iradesinde kendisini yok etmek (fena) için gayret sarf etmesi demektir. Fıkhî istılahta ise hac, “Özel zamanda hac işlemlerini gerekli yerlerde özel bir şekilde yapmak” olarak tanımlanır. Hacca giden müslümana Hacı, çoğuluna ise Huccac adı verilir⁶⁶¹.

Burada Hac konusunun ele alınış şekline kısaca değinmekte fayda vardır. İlk başta Mekke ve Kâbe hakkında kısa bilgi verdikten sonra hac ibadetinin cahiliye devrinde nasıl uygulandığını ihram, vakfe, tavaf, sa'y, cemrelerin taşlanması, kurban kesilmesi gibi esasların cahiliye döneminde de mevcut olup olmadığına ve şayet varsa bunlara Hz. Peygamberin nasıl bir düzenleme getirdiğini her konu başlığının kendi içinde ele aldık.

2- Haccın Ortaya Çıkışı ve Haccın Rükünleri, Vacip ve Sünnetleri

“Kur'ân-ı Kerîm'de Mekke şehri Mekke adıyla geçtiği gibi Bekke olarak da geçer. Beytullah'ada değinilen söz konusu bu ayette bu yapının yeryüzünde insanlık için yapılan ilk mâbed olduğu da vurgulanır.(Âl-i İmran, 3/96; Feth, 48/24) Kur'an'da bir başka ayette ise bu yapıya ait temellerin Hz. İbrahim ve oğlu İsmail (a.s) tarafından yükseltildikleri haber verilir. (Bakara, 2/127) Buna göre Kâbe ilk defa Âdem (a.s) tarafından yapılmış görünüyor. Nitekim Kur'an *Beytullah*'ı en eski beyt anlamında “*beyt âtik*” olarak nitelendirmiş (Hac, 22/29, 33) ve orada *Mescid-i Akse* için böyle bir sıfat kullanılmamıştır. En uzak yani “akse” sıfatıyla nitelenen bu mescid de bu sıfatını Kâbe

⁶⁶⁰ Bakara, 2/196

⁶⁶¹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, I, 569; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, “h-c-c” md. 459–468; Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, IV, 287

esas ve temel alınarak ona uzaklığa göre almış olmalıdır. Bu durumda Hz. İbrahim ve oğlu Kâbe'yi yeniden inşa etmiş olacaklardır. *İbn Abbas (r.)*'a dayandırılan bir haberde Beytullah'ı ilk yapıp orada ilk namaz kılan ve tavaf edenin Âdem olduğu söylenir⁶⁶².

Eğer *Âdem* ve *Havva* yeryüzünde burada mekân tutmuşlarsa burası yerküremizin ilk yerleşim yeri olacak ve dünyaya yayılan insanlıkla beraber ilk dinler de buradan yayılmış olacaklardır. Muhtemelen adları bilinen peygamberlerin çoğu burasıyla bir bağlantı içindeydiler. Biz Hz. İbrahim'in burasıyla bağlantılarını biliyoruz. O, Irak ve Güneydoğu Anadolu bölgesinden, bilinen sebepten ötürü Filistin'e göçüp ailesini orada yerleştirmiş ve fakat daha sonra oradan Mekke'ye gidip buradaki ilk mabedi ayağa kaldırıp canlandırmış ve oğlu İsmail'i annesi *Hâcer (a.s)*'le birlikte burada iskân etmiş ve kendisi de Filistin'deki öteki ve ilk hanımı Sâre'nin yanına dönmüştür. Hz. İbrahim'in Filistin'den burasıyla sürekli bir ilişki içerisinde olacağı açıktır. Davud ve Süleyman peygamberler de Hz. İbrahim gibi Bekke (Mekke) ile bir ilişki içine girmiş olmalıdırlar. Güçleri dillere destan olan bu insanların, dedeleri Ya'kub (a.s) ile soy bağlantıları bulunan Hz. İbrahim'in hatırasından uzak durdukları düşünülemez.

Kur'ân-ı Kerîm Mekke'den çeşitli vesilelerle bahsetmektedir. İlgili ayetlerin bir kısmında burası *Ümmü'l-kurâ* olarak nitelendirilir. (En'âm, 6/92); (Şûra, 42/7). Bu da Mekke ve Mekke bölgesinin şehir kasaba ve diğer bölgelerin anası ve aslı anlamını ifade eder. Eğer yeryüzünün ilk yerleşim yeri burası ise ve ilk hak din burada ortaya çıkmışsa semavî dinlere dayalı medeniyetlerin de burası ile bir kök bağlantısı olacağı açıktır. Sahabeden *İbn Abbâs* ve daha sonra *Katâde* (ö.h.118/m.736) ve diğer bazıları yer yüzeyinin oluşumu sırasında ilk toprak mayalanması ve oluşumunun Mekke'nin bulunduğu yerden başladığını ve ilk mâbed Beytullah'ın da bu ilk oluşum noktasına kurulduğunu savunurlar. Bunların bir kısmı ayetlerde geçen *Ümmü'l-kurâ* tâbirinden yola çıkarlar⁶⁶³. “Adem *Rabbinden bir takım kelimeler aldı*” ayetinde (Bakara, 2/37) belirtilen insanlık târihinde yer yüzüne inen o ilk vahiyden sonra Hz. *Muhammed (s.a)* ile son bulan vahiy de gene aynı mekânda gerçekleşmiş olmaktadır. Hz. Muhammed milâdî 632

⁶⁶² Ezrakî, *Ahbâr-ı Mekke*, I, 37

⁶⁶³ Yeniçeri, Celal, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, 250 vd.

yılında, ölmeden üç ay kadar önce, Âdem ile Havva'nın buluştukları yer olarak kabul edilen A'râfat mevkiinde, Veda haccı sırasında okuduğu hutbesinde şöyle demişti:

— *Şüphesiz ki zaman, Allah'ın yer ve gökleri yarattığı gündeki ilk durumunda olduğu şekle dönüp gelmiştir*⁶⁶⁴.

Müşrik araplar kendi hac mevsimlerini diledikleri bir zamana denk getirmek ve böylece çarpışma aylarını istedikleri bir zamana kadar uzatabilmek için takvimde bir oynama (nesi) yaparlardı ki Kur'an'da bu durum küfürde bir artış olarak vasıflandırılır⁶⁶⁵. (Tevbe, 9/37)

Hz. Peygamber (s.a) şemsî ve kamerî takvim arasındaki bozulan zaman farkını yeniden kendi tabîi mecrasına oturtup ona göre hac yaptığı sırada işte bu yukarıdaki sözlerini söylüyordu. Kur'an hem ibâdetler ve hemde va'dler ve sözleşmelerin müddetlerine, mütâreke ve barış süreçlerine uyulması bakımından zaman unsuruna çok önem veren bir kitap olmuştur. Bundan dolayı müşriklerin zamanda yaptıkları oynama ve ilâveler onların kendi küfürlerine yaptıkları ilâveler olarak tavsif edilmiştir. İnsanlık tarihinin derinliklerinden ve Hz. İbrahim'den beri gelen hac zaman ve mevsimi barış ister. Bu zaman ise bizim arzumuza göre ortaya çıkıp gelmez. O, kamerî takvime göre her yıl şemsî takvim üzerinden belli bir zaman atarak dolaşır. Bu dolaşıma göre hac zamanı hem gelen ve hem müteakip zamanlar bakımından hep belli aylar içinde ve onların belli günlerinde kendini gösterir. Bunu sadece içinde bulunduğumuz yıla göre düşündüğümüzde o belli ayın belli gününde kendini gösterecektir.

İşte bu dolaşım ve seyir sebebiyledir ki Kur'an'da; "*hac, belli aylardadır*" denilmiştir (Bakara, 2/197). Buna göre hac şemsî (güneşe bağlı) takvim hesabıyla her zaman sabit bir ay ve günde olamayacağı gibi her zaman dönüp dolaşan kamer takvimi içerisinde de onun zamanı buna göre dolaşıp durur. A'râfat bu kamerî aylardan belli bir ayın belli bir günü olduğu gibi o aynı zamanda tarihindeki ilk gününden itibaren o gün ile özdeşleşmiş bir yerin de adıdır. Günle mekân burada özdeşleşmiş ve örtüşmüştür. Nitekim her yerde müslümanlar bayramın ilk günü

⁶⁶⁴ Buhârî, *Tefsîr*, 9, *Edâhî*, 5, *Bed'ü'l-halk*, 2; Müslim, *Kasâme*, 29

⁶⁶⁵ bak. Yeniçeri, Celal, *Uzay Ayetleri Tefsiri*, 169

öncesine de buradaki zaman boyutunu alarak “*arefe*” demişlerdir. Ay zamanının tabii dolaşımı içerisinde o gün hangi gün ise “*vakfe*” günü de sadece ve sadece o gündür ve bunu oynatmak küfürdür. Kur’an A’râfat’a değinirken (Bakara, 2/198) aynı zamanda onun gününe de değinmiş olur. Bu durumda hacın belli aylarda olduğunu ifade eden ayetin nesi ile bir ilgisi vardır ve buna göre burada anlatılmak istenen onun her yıl gelecek olan aylarının belli olup bunların değiştirilemez olduğudur. Bu durumda hac ibadetinin başlangıç zamanı vakfe hiç bir şekilde senenin öteki aylarına taşınıp yayılamayacaktır. Çünkü bu takdirde “belli aylar” ifadesinin bir anlamı kalmaz. Nitekim belli aylardan söz eden ayetten sonra aynı surede hac ibadetlerinin sayılı günler (eyyâm ma’dûde)ye indirildiği görülür (Bakara, 2/203).

Nesi adıyla takvimde oynama yapmak neden Yüce İrâde’yi kızdırmıştır? Çünkü zaman ile mekânın birleştirilmesi gereken belli bir gün vardır ve o kendi tabii akışı dışında akıtılmak istenmektedir. Kur’an namaz ibadetini güneş takvimine bağladığı halde A’râfat Gününü hilâle bağlamıştır. Bunun için hilâllerin zaman belirlemesine dikkat çekilen ayette onun, hac zamanını da belirlediğine özel vurgu yapılmıştır (Bakara, 2/189). Ay ve güneşin belirlediği takvimlere değinen iki ayrı ayette müslümanların her iki takvimi de kullanacaklarına işaret vardır (Yûnus, 10/5; İsra, 17/12). Namaz ibadeti zamanları ve haftanın günleri içerisinde cuma gününün ortaya çıkışı ve gene gün içinde orucun ve aynı şekilde belli gününde A’râfat’ta vakfenin başlayış ve bitiş zamanları güneşe bağlandığı halde ramazan ayının ve A’râfe gününün tesbiti bu dinde aya bağlanmış bulunmaktadır. Vakfe yapıldıktan sonra farz tavafa gelince onun için belli bir zaman söz konusu olmadığından o daha sonraki aylarda da eda edilebilir. Sadece bu yönüyle hac diğer aylara da taşabilir. Ancak Kurban ve Şeytan taşlama başka zamanlara bırakılamaz.

Zamanı hiç bir şekilde oynatılamayacak olan A’râfat’la toplanma gününe gelince bu kamerî ayların sonuncusu olan Zulhicce’de olmakta ve böylece ümmet boyutunda belli günde, beş vakit namaz ve cuma cemaatlerinin ötesinde senelik zirve cemaat gerçekleşmiş olmakta sene bu şekilde bir ibadet zirvesiyle kapanıp bir başka yıla Muharreme geçilmiş olmaktadır. Görüldüğü gibi müslümanlar sadece ay zamanını kullanmıyorlar onlar özellikle de gün içerisindeki tüm ibadetlerini güneş zaman ve takvimine göre yapmaktadırlar. Zekâta gelince ticarî mallar ve sınaî ürünlerin

dışında gelişme ve oluşması güneşe bağlı olan mahsul ve malların zekâtı buna göre ödenir. Diğerlerinin de şemsî aylara göre ödenmesinde dinî bir engel bulunmaz. Müslümanlarla, geçmişte müşriklerin hacları farklı olsa da bu ibadetin Arabistan tarih ve hayatında her zaman önemli, hareketli bir yeri olmuştur. Zaman Hz. *Muhammed* (s.a)'in “sîret” dediğimiz tüm hayatının ayrılmaz ve çok hassas bir boyutu olmuştur. Çünkü Kur'an onun ve diğerlerinin önüne bir yandan ibadet ve iş, öte yandan bir zaman ve bir takvim koymuştur.

Hac, oruç ve hatta ticarî kazanmaların zekâtı gibi sene içi bazı ibadet zamanlarının kamer takvimine bağlanması bu ibadetlerin mevsim mevsim yaşanmasını sağlamış ve bu durum böylece bu manevî hayatı renklendirici olmuştur.

Hz. Peygamber yukarda zamanın dolaşıp aynı yere geldiğine ilişkin sözleriyle A'râfat'a çıkış gününün tam belirlendiğini belirtmiş olmakla beraber sanki o, başka bir gerçeği daha dile getiriyordu: O da; Âdem'den başlayarak kendisine kadar devam edip gelen vahyin ve peygamberlik müessesesinin ilk ve son halkalarının aynı yer ve noktada birleşmiş olmasıdır.

İnsanlığa ilk ve son ilâhî talimatların verildiği söz konusu mekân da diğer yerler gibi devir devir küfür ve şirk hâkimiyeti altına girmekten kendini kurtaramamıştır. Hz. İbrahim Bâbil'deki putlara karşı savaş açıp bir gün onları parçalamasının ardından herkesin bildiği başına gelen Mâcerayı atlattıktan sonra Mekke'ye gelir. O, buradaki ilk mabedi aynı inanç üzere yeniden ayağa kaldırdıktan devirler sonra ne gariptir ki bu sefer aynı mabed onun Babil'de parçalandığı putlarla doldurulur. Kâbe yapılırken (veya tamir görürken) bu inşaata tefecilik ve fuhuş parasının kabul edilmeyeceği, duyurusu yapılmış böylece orası her türlü sapık inançlar ve kirlî kazançlara yer olmayacağına simge mabedi yapılmak istenmiştir.

İman için de küfür için de sürekli mücadele etmek gerekir. Şeytan elbet dünyayı hareminden vurmak ister. Çünkü orası kalptir. İlk hak dinden sapmalar olduktan sonra durmadan yenileyici ve yeniden düzenleyici peşi sıra hak dinler gelmiştir. Fakat her zaman insanlığın önemli bir kısım tamamen sapık veya bozulmuş dinlerini sürdürmeğe ve yeni sapık dinler icad etmeğe devam ede gelmişlerdir. Kur'an'da bir ayette; “*İnsanlık*

başlangıçta bir tek ümmet idi” denilerek ilk başlangıçta bir tek hak din varken sonradan insanlığın çeşitli dinlere ayrıldıkları ve sürekli peygamberler ve kitaplarla bu insanlığın doğru yola sokulmak istendiği fakat bir kısmının buna yanaşmadığı anlatılır (Bakara, 2/213). Bilinen İlahî dinlerin beşiği olan Arap yarımadası ve mücavir bölgeler din bakımından bu ayette anlatılanlardan farklı bir durumda olmamışlardır. İslâm’ın geldiği sırada bu bölgelerde hemen her çeşit din bulunmaktaydı.

Yeryüzünün ilk mabedini bağrında barındıran Mekke’ye puta tapıcılık hâkim olurken Medine ve civarına şirkle beraber Yahudilik sokulmuştu. Roma zulmünden veya daha önce Bâbil’den kaçan yahudiler selâmeti Arap yarımadası’nın bu tenha bölgelerinde bulmuşlardı. Aslında buralar ziraî ve ticarî bakımdan geldikleri yerlere göre gelinecek yerler değildir. Ancak can emniyeti ile dinî-vicdanî hürriyetlerin tercihleri farklı olacaktır. Arap yarımadasını çevreleyen *Bilâd-i Şam*, *Mısır* ve *Habeşistan* gibi yerlerde Hıristiyanlık güçlü iken İran’da mecûsîlik hüküm sürmektedir. Hz. İbrahim (a.s)’in baba diyarı Irak ve Güneydoğu Anadolu nemrutların sabîlik (yıldızlara tapınma) dininin ana yurdu durumundadır. İşte İslâm’ın gelişi sırasında Arap yarımadasının şurasında burasında bütün bu dinlere mensup ve taraftar olan topluluklar vardı. Yemen Habeşistan ile İran arasında el değiştiren bir bölge olmuştur. Elbet bunlar kendi inançlarını da buraya getirmiş olacaklardır. Mekke’nin güneyinde Yemen tarafındaki Mecran bir hıristiyan bölgesi iken Umman tarafındaki Hecer bölgesi mecûsî yerleşim yeridir⁶⁶⁶.

Yarımada daha çok putperestliğin hâkimiyeti altında görünüyor. Hz. Muhammed (s.a)’in doğup büyüdüğü yer olan Mekke ve yakın civarına da münferit kişiler müstesna bundan başka diğer inanç ve dinler sokulamamışlardır. Kâbe aslında Ehl-i kitab (musevî ve hıristiyanlar)ın ziyaret yeri olması gerekirken onların burasıyla hiç bir dinî bağlantı ve ilişkileri görülmez. İslam’a girmemekte direnenler de gene bu Ehl-i kitab olmuştur. Günümüzde de gizli veya açık özellikle İslam’a karşı bir siyaset oluşturma hedefine doğru koşanlar da gene en çok onlar olarak görünür. Oysa onlarla İslâm’ın ortak yanları yok değildir. Bunlara karşılık ne budacılık ne şintoizm ve ne de benzerleri İslâmiyet’i karşı cephe olarak önde gelen tek hedef seçmemişlerdir. Kur’ân-ı Kerîm’in, Ehl-i kitab inançlarını düzeltmeğe kalkışması bunda etkili olmuş olabilir. Kur’an, Arabistan’daki bu dinî ayrılık ve çeşitliliğe şöyle değinir:

⁶⁶⁶ bak. Yeniçeri, Celal, *İslam’da Devlet Bütçesi*, 4–5, 33, 57, 130, 200

— Mü'min olanlar, yahudi olanlar, sabiiler, huristiyanlar, mecûsiler ve müşrik olanlara gelince şüphesiz Allah bunlar arasında kıyamet günü hükmünü verecektir. Doğrusu Allah her şeye şahiddir. (Hac, 22/17)

Bu ayette yer alan dinî millet ve topluluklara baktığımızda müslümanlar hâriç diğerlerinin Beytullah'ın ilk kuruluş gaye ve hedefinden ya tamamen veya önemli ölçüde ayrılıp saptıkları görülür. Mekke'de bu küfür ve şirk dünyası içinde Hz. İbrahim (a.s)'in *Hanif* dininde kalmayı başaran üç-beş kişinin varlığı bilinmektedir (Âl-i İmran, 3/68; En'âm, 6/161; Nahl, 16/123)⁶⁶⁷.

İslamî kaynaklara göre haccın Hz. Âdem dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır. Hz. Âdem Allah'ın emriyle Mekke'ye giderek A'râfat'ta Hz. Havva ile buluşup kendisine Beytullah'ın etrafındaki hacla ilgili mukaddes yerleri gösteren meleklerin rehberliğinde haccetmiştir⁶⁶⁸.

Kur'ân-ı Kerîm'den anlaşıldığına göre İslam'dan önce Araplarda mevcut hac ibadeti Hz. İbrahim'den kalmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, Kâbe'nin Allah'ın buyruğu üzerine, Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edildiğini haber vermektedir. “*İbrahim ve İsmail, Kâbe'nin temellerini yükseltiyordu. “Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen hem işitir hem bilirsin” dediler*”⁶⁶⁹. Kâbe'nin inşası bitince, Yüce Allah, Hz. İbrahim'e: “*İnsanları hacca çağır; yürüyerek veya binekler üstünde uzak yollardan sana gelsinler*”⁶⁷⁰ buyurmuştur. Hz. İbrahim'de “Nasıl çağırayım, Ya Rab?” demiş, Cenab-ı Hak da: “Lebbeyk Allahümme lebbeyk, de” buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. İbrahim Yemen, Şam ve diğer yönlere dönerek, insanları hacca çağırılmış ve bu ilk telbiye olmuştur⁶⁷¹.

Böylece Hz. İbrahim'in Haniflik dininde Kâbe'yi tavaf etmek suretiyle hac ibadeti farz olmuştur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu konu hakkında “*Kâbe'yi, insanlar için toplanma ve güven yeri kılmıştık. İbrahim'in makamını namaz yeri edinin, dedik. Evimi ziyaret edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için temiz tutun*

⁶⁶⁷ Bütün bu bilgiler ve kaynakları için bak. Yeniçeri, Celal, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, 26–31; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 87

⁶⁶⁸ Hamidullah, *Muhammed, İslam'a Giriş*, 95–96

⁶⁶⁹ Bakara, 2/127

⁶⁷⁰ Hac, 22/27

⁶⁷¹ İbn İshâk, *Muhammed, Sîyer*, 147; Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, I, 156–157

diye İbrahim ve İsmail'e ahd verdik"⁶⁷². Allah'ın buyruğu ile Hz. İbrahim'in hacca çağırıldığı insanlar sadece Hz. İsmail nesli değildir. Hz. İbrahim'e iman eden, onun Haniflik dinini benimseyen bütün insanlar, hangi ırk veya bölgeye mensup olurlarsa olsunlar bu davetin içine girerler. Ayrıca, *Taberî*'nin kaydettiğine göre, Hz. İbrahim, kendisine Allah tarafından insanları hacca çağırması emredildikten sonra inananlara şöyle seslenmiştir: "Ey İnsanlar! Beyt-i Atik'i ziyaret etmek üzerinize farz kılınmıştır"⁶⁷³. Yine Hz. İbrahim, "Ey Rabbimiz! ... Bize ibadet yollarımızı göster! ..."⁶⁷⁴ diye dua etmiş, O da Cebrail'i göndererek, Hz. İbrahim'e hac ibadetini nasıl yerine getireceklerini göstermiştir. Daha sonra Yüce Allah Hz. Muhammed'e "Doğru yola yönelerek İbrahim'in dinine uy.." diye vahyetti"⁶⁷⁵.

Bu bilgilerden hareketle Hz. İbrahim'in dinindeki hac ibadetinin ihram, telbiye, vakfe, tavaf, say, cemrelerin taşlanması, kurban kesilmesi gibi hususları bünyesinde bulundurduğunu anlamaktayız. Bunlar, bir takım şirke ait unsurlar ve hurafelerle karışmış, tahrifata uğramış olarak cahiliye devrinde de devam etmiştir. Ancak bu dönemde yaşayan Haniflerin, hac ibadetini şirke ait unsurlara bulaşmadan yerine getirmeye çalıştıklarını söylemek yerinde olacaktır. Kısaca söylemek gerekirse, hac ibadeti Hz. İbrahim zamanında başlamıştır ve bu ibadetin kuralları, nasıl yerine getirileceği de yine Hz. İbrahim tarafından insanlara tebliğ edilmiştir"⁶⁷⁶.

Mekke'nin hürmet edilmesi gereken bir yer olması (haramlılığı) da Hz. İbrahim'den kalmıştır. Kur'ân, onun, Kâbe ve Haram dâhilinin mübarek ve emniyetli kılınması için dua ettiğini bildirmektedir. "İbrahim: "Rabbim! Burasını emin bir şehir kıl, halkından, Allah'a ve ahiret gününe inananları ürünlerle rızıklandır" demişti. Allah da: "İnkâr edeni de az bir müddet geçindirir, sonra da onu ateşin azabına uğramak zorunda bırakırım, ne kötü sonuç" buyurmuştu"⁶⁷⁷. Hz. Peygamber de, Hz. İbrahim'in Mekke'yi haram kıldığını haber vermişlerdir"⁶⁷⁸.

⁶⁷² Bakara, 2/125

⁶⁷³ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, I, 152–153

⁶⁷⁴ Bakara, 2/128

⁶⁷⁵ İbn İshâk, Muhammed, *Sîyer*, 152–154; Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, I, 152

⁶⁷⁶ Bakara, 2/127; Hac, 22/26–29

⁶⁷⁷ Bakara, 2/126

⁶⁷⁸ Müslim, Hac, 458, 462

Buradan hareketle, Hz. İbrahim zamanında da müşriklerin necis kabul edilerek, Mekke'ye, Haram dâhiline sokulmadıklarını söylemek mümkün görünmektedir. Kâbe'yi tavaf Hz. İbrahim'den kaldığı gibi, Kâbe'nin tavafına nereden başlanılacağını gösteren *Haceru'l-esved* de Hz. İbrahim'in emriyle, oğlu İsmail tarafından *Ebû Kubey's* dağından getirilmiş ve Hz. İbrahim'de Ka'be'ye yerleştirmiştir⁶⁷⁹.

Safa ve *Merve* arasında Sa'y da, Hz. *İbrahim* devrinden kalmıştır. Bazı İslam tarihçilerinin kaydettiklerine göre, Yüce Allah Hz. İbrahim'in hanımı Hacer'in, oğlu İsmail (a.s) su aramak için *Safa* ve *Merve* arasında koşuşmasını, Allah'a itaat ve buyruklarına bağlılıklarından dolayı haccın menasıkına dâhil etmiştir⁶⁸⁰.

Cemrelerin taşlanması da Hz. İbrahim'den kalmıştır⁶⁸¹. İslamî kaynaklar, İbrahim ile oğlu İsmail'in hac sırasında *Mina* vadisine indiklerine, *Cemretü'l-akabe*'de şeytanın kendilerine görüldüğünü, Cebrail'in (a.s) Hz. İbrahim'e “ona taş at” diye emrettiğini, Hz. İbrahim'in de yedi tane taş attığını, bu olayın *Cemretü'l-vusta* ve *Cemretü'l-süfla*'da aynen cereyan ettiğini kaydetmektedirler⁶⁸².

Hac esnasında kurban kesme âdeti de Hz. İbrahim'den kalmıştır. *Taberî*, Hz. İbrahim'in bizzat *Mina*'da kurban kestiğini kaydetmekte ve “*Şimdi Ey Muhammed! Sana, “Doğruya yönelen, puta tapanlardan olmayan İbrahim'in dinine uy” diye vahy ettik*”⁶⁸³ ayetinin buna işaret ettiğini söylemektedir⁶⁸⁴.

Kaynakların bize verdiği bilgilerden Hz. İbrahim'den kalma hac ibadetinin Cahiliye döneminde de devam ettiğini ve ihram, vakfe, tavaf, say, cemrelerin taşlanması, kurban kesilmesi gibi esasları bünyesinde bulundurduğunu bilmekteyiz.

⁶⁷⁹ İbn İshâk, Muhammed, *Sîyer*, 148–149

⁶⁸⁰ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, I, 154

⁶⁸¹ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 7

⁶⁸² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 40

⁶⁸³ Nahl, 16/123

⁶⁸⁴ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, I, 158

a- İhrama Girme ve İhramdan Çıkma

Cahiliye devrinde de müşriklerin, putlar için ihrama girme uygulamasının mevcut olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde Medinelilerden bir kısmı *Müşellel* mevkiindeki *Menat* putu için telbiye ederek ihrama girerken,⁶⁸⁵ yine Medinelilerden bazıları ise deniz tarafında bulunan *İsâf* ve *Nâile* adlı iki put için ihrama girmektedirler⁶⁸⁶. Yine cahiliye devri halkı ihramdayken hayvan eti ve yağ yemeyerek, perhiz yapmaktaydılar. “Allah’ın kulları için yarattığı ziynet ve temiz rızıkları haram kılan kimdir? “Bunlar, dünya hayatında inananlarındır, kıyamet gününde de yalnız onlar içindir” de.”...⁶⁸⁷

Bu dönem halkının, ihrama girmeyi bir takım lüzumsuz ilavelerle zorlaştırdıkları görülür. İhrama girdikleri zaman gölgede oturmazlardı. Eve ve yahut çadıra girmeleri gerektiğinde, evin arka duvarını delerek yahut evin üstünden atlayarak, ya da merdiven kurmak Suretiyle girerlerdi. Bu manasız hareketleri iyilik sayarlardı⁶⁸⁸. *Berâ* (r.)’ın bildirdiğine göre, Medineliler hac yaptıktan sonra, dönüşlerinde evlerine kapılarından girmezler, evlerinin arkalarından içeri girerlerdi. Ensar’dan bir kimse, hacdan dönünce, evine kapısından girmiş ve şiddetle ayıplanmıştı. Cabir (r.)’ın naklettiğine göre, Cahiliye devrinde Kureyş ve Harem halkı ihramlı iken evlerine kapılarından girip çıkarlardı. Ancak Medineliler ile *Ehl-i Meder* ve *Ehl-i Veber* (Köylüler ve Çadırda yaşayanlar) ihramlı iken evlerine ve çadırlarına kapılarından girmezlerdi⁶⁸⁹.

Sonuç olarak, cahiliye devrinde halktan bir kısmının ihramlı iken evlere arkadan girdiğini söyleyebiliriz. Daha sonra bu uygulamayı Kur’an-Kerim şu ayet ile yasaklamıştır. “Sana hilal halindeki ayları sorarlar. De ki: “Onlar, insanların ve hac vakitlerinin ölçüsüdür.” Evlere arkalarından girmeniz iyi değildir; iyi kimse kötülükten

⁶⁸⁵ Müslim, Hac, 261

⁶⁸⁶ Müslim, Hac, 259

⁶⁸⁷ A’raf, 7/32; Tahir, Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 257

⁶⁸⁸ Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dinî Kur’an Dili*, I, 682

⁶⁸⁹ Buhârî, Umre, 18

*sakınan kimsedir. Evlere kapılarından girin; Allah'tan sakının ki muradınıza erersiniz*⁶⁹⁰.

Cahiliye döneminde, haccedenlerin ihramdan çıkmak için tıraş olduklarını görmekteyiz. Bu dönemde Medineliler İsfâ ve Nâile adlı putlar için telbiye ederek ihrama girerler, Safa ve Merve arasında sa'y yaptıktan sonra tıraş olurlardı⁶⁹¹. Yine o devirde *Evs* ve *Hazreç* kabileleriyle diğer bazı kabileler tavaf bitikten sonra Menat adlı putun yanına gelirler ve başlarını bunun yanında tıraş ederlerdi⁶⁹².

Kaynakların bildirdiğine göre, cahiliye döneminde Kâbe özel bir kıyafetle tavaf edilir, Mekkeliler bu merasim için özel bir kıyafet satarlardı. Bu kıyafeti satın alamayanlar çıplak tavaf ederlerdi. Nitekim bu hususa Kur'ân-ı Kerîm'de işaret edilmiştir. “*Âdemoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin; yiyeğin için fakat israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez*”⁶⁹³. Bunun, Hz. İbrahim'in koymuş olduğu ihram kıyafetinin zamanla bozulmuş bir şekli olduğu açıktır.

İslam ise ihram kıyafetini tasvib ve tashih etmiştir. İslam'a göre hacceden bir kimse mîkat yerine geldiği zaman belirlenen ihram kıyafetini giyer⁶⁹⁴.

b- Telbiye

Cahiliye dönemi Arapları, *Amr b. Luhay*'dan beri telbiyelerine şirk karıştırmışlardı. *Kureyş*, *Kinane* ve *Huza'a* kabileleri, “Buyur Allah'ım, buyur! Buyur, senin ortağın yoktur. Ancak bir şeriğin vardır. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin” şeklinde telbiye ediyorlardı. Bu şekilde, ilk önce telbiyelerinde onu birliyorlardı, daha sonra da putlarını işin içine sokuyorlardı⁶⁹⁵. Bu şirk dolu

⁶⁹⁰ Bakara, 2/189

⁶⁹¹ Müslim, Hac, 259–260

⁶⁹² İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 10

⁶⁹³ A'raf, 7/31

⁶⁹⁴ Cezirî, Abdurrahman, *el-Fıkhu ale'l-Mezahhibi'l-Erba'a*, I, 641–642

⁶⁹⁵ İbn İshâk, Muhammed, *Siyer*, 175–176; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 259

telbiyelerinde “ortak”la Hübel ve İsfâf adlı putları kastediyorlardı⁶⁹⁶. Hz. Peygamber’in cahiliye devri Araplarının bu telbiyelerine kızdığı nakledilmektedir. *İbn Abbas* (r.)’tan nakledildiğine göre, müşrikler telbiye ederek “Buyur Allah’ım, buyur! Buyur, senin ortağın yoktur” derlerdi. Onlar bundan sonra ki cümleyi söyleyince Hz. Peygamber; “Size yazıklar olsun. Bu kadarı yeter, artık gerisini söylemeyin” derdi. Müşrikler ise: “Ancak bir ortağın vardır. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin” derler ve bunu Kâbe’yi tavaf ederken söylerlerdi⁶⁹⁷. Diğer kabilelerin de ayrı ayrı telbiyeleri vardı. Bunların da içine şirk ifade eden sözler karıştırılmıştı⁶⁹⁸.

İslam, Hac esnasında telbiye edilmesini kabul etmiştir. Ancak telbiyenin içine şirk ifade eden kelime ve lafızların ilave edilmesini şiddetle yasaklamıştır. Kaynaklarımız, Hz. Peygamber’in *Zü’l-Huleyfe* mescidinin yanında devesinin üzerinde şöyle telbiye ettiğini nakletmektedir. “*Ey Allah’ım? Senin davetine uydum. Her emrine amadeyim. Senin hiçbir ortağın yoktur. Hamd Sanadır. Nimet Senindir, mülkte Senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur*”⁶⁹⁹.

c- Vakfe, Hums ve İfâda

c1- Vakfe

Haccın rükünlerinden olan vakfenin Hz. İbrahim’den kalan bir uygulama olarak, cahiliye döneminde de devam ettiği bilinmektedir. Çünkü herkes A’râfat’ta vakfe ettiği halde Humsiler, arefe akşamı A’râfat’tan iki saat berideki Müzdelife’de duruyorlar ve “Biz Kâbe’nin bekçileriyiz” diyerek ve bu suretle hacı olan halktan kendilerini mümtaz (seçkin) buluyorlardı⁷⁰⁰. Bakara suresinin 199 ayetinde “*Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin*” vakfeden sonra herkes gibi A’râfat’tan dönülmüş ve bu mefhum imtiyaz kaldırılmıştır. Hz. Ayşe’nin bildirdiğine

⁶⁹⁶ İbn Habîb, *Kitâbu’l-Muhabber*, 311; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 259

⁶⁹⁷ İbn İshâk, Muhammed, *Siyer*, 175–176

⁶⁹⁸ Ateş, Ali Osman, *Sünnetin Kabul ve Reddettiği Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*, 143

⁶⁹⁹ Buhârî, *Hac*, 26; Müslim, *Hac*, 20, 21; Mâlik, *Muvatta*, *Menâsik*, 13

⁷⁰⁰ İbn İshâk, Muhammed, *Siyer*, 150; İbn Habîb, *Kitâbu’l-Muhabber*, 319; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 259

göre “Kureyşîlerle onların dininde bulunanlar, Müzdelife’de durur ve kendilerine Hams denirdi, diğerleri ise vakfe’yi A’râfat’ta yaparlardı. İslamiyet gelince yüce Allah peygamberine A’râfat’a çıkıp vakfe yapmasını, oradan ifada yani geri dönmesini emretti⁷⁰¹. Nitekim şu ayetin “*Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin. Allah’tan mağfiret dileyin. Allah bağışlar ve merhamet eder*”⁷⁰² tefsiride bunu desteklemektedir.

c2- Hums Uygulaması

Cahiliye devrinde kendilerine “*Hums*” adını vererek diğer Araplardan üstün ve ayrıcalıklı olduklarını iddia eden kabileler, hac esnasında Harem’den dışarıya çıkmazlar, Müzdelife’den ileriye gitmezler ve “Biz Harem halkıyız, harem’den dışarı çıkmayız” derlerdi. Vakfe için A’râfat’a çıkmayarak, Müzdelife’de vakfe yaparlardı. Buna gerekçe olarak da “İbrahim’in oğulları olduklarını, Ka’be’nin sorumluları olduklarını, Mekke’nin sakinleri olduklarını, ileri sürerek, ayrıca “Arap kabilelerinin hiç birinin ferdleri bizim şeref ve asaletimize sahip değillerdir. Bundan sonra hiçbir şeye tazim etmeyip, bütün hürmetimizi Harem dâhiline hasretmeliyiz. A’râfat’ta halk ile vakfe yapmak bizim kadrimizi düşürüyor” diyerek bu tür fikirleri ileri sürerlerdi⁷⁰³. Böylece kendilerine hums adını veren bu kabileler A’râfat vakfesini tahrif etmişlerdi. Diğer kabileler ise A’râfat’ta vakfe yaparlardı. Hacıları A’râfat’tan indirme görevi de *Mudar Oğullarına* aitti. Bu görev *Gavs b. Mürr* tarafından yerine getirilirdi. Bu zatın lakabı, “Sûfi” idi. Bu görev daha sonra onun çocuklarına geçmişti. A’râfat’ta vakfeden sonra Araplar: “Ey Sûfe! İzin ver de A’râfat’tan inelim” derlerdi. O zaman bunlardan biri kalkıp izin verdiğini ilan ederdi⁷⁰⁴.

⁷⁰¹ Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 259

⁷⁰² Bakara, 2/199

⁷⁰³ İbn İshâk, Muhammed, *Sîyer*, 154

⁷⁰⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, 119–120

Hz. Peygamber ise kendisi Hums'a mensup olmasına rağmen daha önceleri de Hums uygulamasını tasvip etmemiş ve vakfesini *A'râfat*'ta yapmıştır⁷⁰⁵. Daha sonraları Kureyş, Hz. Peygamberin veda haccında *Müzdelife*'de kalıp orada vakfe yapacağını, *Meş'ari'l-Haram*'dan daha ileriye geçemeyeceğini zannetmişti. Fakat Hz. Peygamber, Müzdelife'yi geçip *A'râfat*'a varmış, orada vakfe yapmıştı⁷⁰⁶.

Sonuç olarak, Kur'ân-ı Kerîm *Hums* uygulamasını kaldırılmış ve Yüce Allah, Hz. Peygamber'e *A'râfat*'a çıkmasını ve orada vakfe yapıp dönmesini emretmiştir.

“*Rabbinizden refah istemenizde bir engel yoktur. A'râfat'tan indiğinizde, Allah'ı Meş'ari'l-Haram'da anın; O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin. Nitekim siz önceleri hiç şüphesiz sapıklardandınız.*” “*Sonra, insanların toplu olarak akın ettiği yerden, siz de akın edin. Allah'tan mağfiret dileyin. Allah bağışlar ve merhamet eder*”⁷⁰⁷. Böylece Kureyş ve Hums'a mensup diğer kabilelerin Müzdelife'de kalıp, *A'râfat*'ta vakfe yapmaları reddedilmiştir⁷⁰⁸.

c3- İfâda (A'râfat'tan Dönüş)

Cahiliye devrinde güneş doğmadan evvel *Müzdelife*'den hareket etmezlerdi. Hz. Ömer'in bildirdiğine göre, müşrikler “Ey Sebîr dağı aydınlan ki, biz de acele kurban kesmeye gidelim” derlerdi⁷⁰⁹. Müzdelife'de güneş doğuncaya kadar duran müşrikler, burada babalarını, dedelerini överek ve övünerek vakit geçirirlerdi. Nakledildiğine göre, bu esnada bir adam dağın tepesinde ayağa kalkar, “Ben filan oğlu filanım. Ben şöyle yaptım. Benim babam da yedirir içirirdi. Başkalarının borçlarını öder, diyetlerini üzerine alırdı. Dedem de böyle yapardı” der, diğer insanlara karşı övünürdü. Allah onların bu âdetini reddederek, bu sırada Allah'ı zikretmelerini emretmiş ve babalarla övünmeyi yasaklamıştır. “*Hac ibadetinizi bitirdiğinizde, babalarınızı andığınız gibi,*

⁷⁰⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 119–120; İbn İshâk, Muhammed, *Sîyer*, 150

⁷⁰⁶ Müslim, *Hac*, 148

⁷⁰⁷ Bakara, 2/198–199

⁷⁰⁸ İbn İshâk, Muhammed, *Sîyer*, 150–151; Buhârî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 35; Müslim, *Hac*, 151

⁷⁰⁹ İbn İshâk, Muhammed, *Sîyer*, 151

hatta ondan daha kuvvetli bir anısla Allah'ı anın. "Rabbimiz! Bize dünyada ver" diyen insanlar vardır, öylesine, ahiret'te bir pay yoktur"⁷¹⁰.

Bu ayet nazil olduğu zaman Hz. Peygamber: "*Ey İnsanlar! Allah, artık bu kibir ve azameti, babalarınızla övünmenizi yasaklamıştır. Çünkü biz Âdem'in çocuklarıyız, Âdem ise topraktan yaratıldı*"⁷¹¹ Nitekim Yüce Allah şöyle buyurur: "*Ey İnsanlar, şüphesiz biz sizibir erkekle dışiden yarattık. Birbirlerinizi tanıYâsiniz diye soylara ve kabilelere ayırdık. Biliniz ki, Allah katında en iyiniz, en takvalı olanınızdır. Şüphe yok ki, Allah her şeyi bilen ve her şeyden haberdardır*"⁷¹² dedi. Böylece Hz. Peygamber, *Meş'ari'l-Haram*'da ecdadın yâd edilmesi yerine, Allah'ı zikir ve O'na dua etmiş, müşriklerin alışkanlığına muhalif olarak güneş doğmadan evvel hareket etmiştir⁷¹³.

A'râfat'tan gelen hacılar görsünler de yollarını kaybetmesinler diye geceleyin Müzdelife'de ateşler yakılırdı. Bunu ilk defa Peygamberimizin dedelerinden *Kusay* yaptırmıştır. Bu ateş, Hz. Peygamber, Ebû Bekir, Ömer ve Osman zamanında da yakılmıştır.⁷¹⁴ Bu ateş A'râfat'tan dönen hacıların kaybolmaması ve yollarını kolayca bulmaları için yakılırdı.

Cahiliye döneminde, hacıların hareket ederek Mina'ya gidebilmesi için de, *Benî Sûfe* denilen bir ailenin izin vermesi şarttı. Bu olay, kurban kesileceği günün sabahında cereyan ederdi. Bu görevin başında *Zeyd b. Advan Oğulları* bulunuyordu. Onlardan bu işin başında son olarak bulunan *Ebû Seyyare Umeyle b. Azel* isminde bir adam, kabile başkanı olarak çıplak bir eşek üzerinde kırk yıl devamlı bir şekilde hacıları Müzdelife'den Mina'ya götürmüştür⁷¹⁵.

Yine o dönemde müşriklerden bazıları, Mina'dan Mekke'ye üç günden önce inmeyi, bazıları da dördüncü güne kalınmasını günah saymaktaydılar. Onların bu davranışını Kur'ân-ı Kerîm şöyle açıklar: "*Allah'ı sayılı günlerde anın. Günahtan*

⁷¹⁰ Bakara, 2/200; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 724

⁷¹¹ İbn İshâk, Muhammed, *Sîyer*, 151

⁷¹² Hucurât, 50/13

⁷¹³ Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 263; İbn İshâk, Muhammed, *Sîyer*, 151

⁷¹⁴ İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, 236; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 79

⁷¹⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 119–120, 122

sakınan kimseye, acele edip, Mina'daki ibadeti iki günde bitirirse günah yoktur, geri kalsa da günah yoktur. Allah'tan sakının. O'nun katında toplanacağınızı bilin"⁷¹⁶.

d- Tavaf, Haceru'l-Esved ve Istılam

d1- Tavaf

Kâbe'nin tavafı eski Arapların ibadet hayatında çok önemli bir yer işgal etmiştir. Ancak kaydedilen bazı Cahilî Arap şiirlerinden tavafın sadece Kabe'ye mahsus olmadığı, müşrikler tarafından putların da tavaf edildiği anlaşılmaktadır.

Kureyşli müşrikler, Kâbe'yi tavaf esnasında şiirler okur, kurbanlar keserlerdi. Bu ibadetler, Hums'a mensup olan Kureyş'in seçkin ve asil kişilerince idare edilirdi. *Kureyş* ibadet maksadıyla (Tahannüs) her yıl Hira'ya çıkar, dönüşte Kâbe'yi tavaf etmeden evlerine girmezlerdi. Bu dönemde Arapların, Kâbe'yi yedi defa tavaf ettiği de bilinmektedir⁷¹⁷. Kureyş kabilesi tavaf esnasında şu şiiri söylerlerdi:

“Lat hakkı için, Uzza hakkı için, Onlar yüksek turnalardır,

Onların şefahterine ümit bağlanabilir, Üçüncüleri Menat hakkı için”⁷¹⁸.

Kur'ân-ı Kerîmde o inkârcılara şu soruyu yöneltir:

— *Ey İnkârcılar! Şimdi Lat, Uzza ve bundan başka üçüncüleri olan Menat'ın ne olduğunu söyler misiniz?* der ve daha sonra da buna bir açıklık getirir.

— *Bunlar sizin ve babalarınızın taktığı adlardan başka bir şey değildir. Allah onları destekleyen bir delil indirmemiştir. Onlar sadece sanıya ve canlarının*

⁷¹⁶ Bakara, 2/203

⁷¹⁷ İbn İshâk, Muhammed, *Siyer*, 169–175; İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, 236

⁷¹⁸ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 13

*istediğine uymaktadırlar. Oysa onlara Rablerinden and olsun ki doğruluk rehberi gelmiştir*⁷¹⁹.

Kur'ân Cahiliye Araplarının Kâbe'deki ibadetlerinin sadece ıslık çalmak ve el çırpılmaktan ibaret olduğunu bildirip, müşriklerin ibadetini şöyle açıklayarak: “*Onların Kâbe'deki tapınmaları sadece ıslık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildir*”⁷²⁰ der. Görüldüğü gibi o dönemde müşrikler Kâbe'nin etrafını ıslık çalarak ve el çırpılarak dönüp dolaşırlardı.

Cahiliye döneminde müşrikler, erkek ve kadın, açık saçık el ele tutuşur, Kâbe'nin etrafını dolaşırlar ve ıslık çalıp el vururlardı. Böylece, ibadet ediyoruz diye çalar, oynar, hora teperler ve yaptıklarını alkışlardı. Hz. Peygamber Kâbe'ye gelip, ibadet etmek, namaz kılmak ve Kur'an okumak istediği zaman, çoğunlukla böyle ayin yapmakta ileri giderler, kendilerini de namaz kılıyor ve dua ediyorlarmış gibi göstererek, gürültü yaparlar, huzura mani olurlar ve bunu da kendilerine bir ibadet sayarlardı⁷²¹. Müşrikler, cahiliye döneminde Kâbe'nin etrafında “*Mükkâ*” kuşu gibi ıslık çalarak dolaşmazsak haccımız tamam olmaz derler ve ıslık çalarak, el çırpılarak Kâbe'nin etrafında döner dolaşırlardı. Mekke'nin Mekke diye isimlendirilmesine de bu davranış sebep olmuştur denilmektedir⁷²².

Arapların çıplak olarak tavaf ettikleri de nakiller arasında yer almaktadır. Elbise bulamayanlar çıplak olarak tavaf ederken “Biz atalarımızı bu hal üzere bulduk, Allah bize böyle emretti” derlerdi “*Hums*” diye adlandırılan *Kureyş*, *Benî Amr*, *Sakîf*, *Huza'a* gibi kabileler müstesna, diğer Araplar Kabe'yi çıplak olarak tavaf ederlerdi. Eğer *Hums* kabileleri, bunlara tavaf için elbise verirlerse, bu elbiseleri giyerek tavaf yaparlardı. Bu şekilde erkekler erkeklere, kadınlar da kadınlara elbise verirlerken, Hums'tan elbise alamayanlar ise çıplak tavaf ederlerdi⁷²³.

Ezrakî'ye göre, Hums'a mensup olanlar her zaman kendi elbiseleriyle tavaf etme hakkına sahiptiler. Hums'tan olmayanlar ise, içinde tavaf edeceği bir hums'lu

⁷¹⁹ Necm, 53/19, 23

⁷²⁰ Enfâl, 8/35

⁷²¹ Yazır, *Hak Dinî Kur'an Dili*, IV, 2400

⁷²² Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 255–256

⁷²³ İbn İshâk, Muhammed, *Sîyer*, 150; Buhârî, *Hac*, 92; Müslim, *Hac*, 152

elbisesi bulamazsalar giydikleri elbiseden ayrı, getirdikleri başka bir elbiseyi giyerek tavaf ederler ve tavaftan sonra o elbiselerini *İsâf* ve *Nâile* adlı putların arasına atar, bundan bir daha faydalanmazlardı.

Atılan elbiseden kimsenin faydalanmadığı doğru olsa bile, sonuç olarak dışardan gelen kimselerden çıplak tavafı göze alamayan büyük bir çoğunluğun Mekkelilerden elbise satın almak veya kiralamak zorunda kaldığı akla gelebilir. İbn Abbas'ın nakline göre, çıplak olarak tavaf yapan kabileler arasında, *Benî Amir* kabilesi de vardı. Ancak onlardan erkekler gündüz, kadınlar gece tavaf yaparlardı. Çıplak tavaf eden kadınlardan bazıları bellerine deriden yapılmış uzun sırmalar bağlayarak korunmaya çalışırlardı. Hums'lu olmayanlardan ancak kerem sahibi olanlar, kendi elbiseleriyle tavaf edebilir ve elbiselerinden bir daha ebediyen faydalanamazlardı⁷²⁴.

Müşriklerin bu uygulamaları tamamen maddî menfaatlere dayandığı açıktır. Maksat dışardan Haca gelenlere elbise satmak veya kiralamak, kadınları nefsanî arzularına alet etmektir. Cahiliye devri Araplarının bu uygulamalarına şu açıklamalar ışık tutmaktadır. “Hums'un koyduğu kural gereği Haremin dışındaki elbise ile haremin içine girmezlerdi. Mekke'de giyecekleri elbiseyi satın almak veya ödünç almak suretiyle Harem'de tedarik etmek zorunda idiler. Şayet örtünecek bir şey bulamazlarsa çıplak olurlar ve “İçinde günaha girdiğimiz elbise ile tavaf caiz değildir” diyerek Beyt-i Şerif'in etrafında anadan doğma halinde dolaşırlardı. Çıplak dolaşmaya utanıp da elbise ile tavaf edenler de sonra onları atmaya mecbur idiler. Öyle atılmış elbiseler de galiba Mekkeliler tarafından toplanırdı”⁷²⁵. Bu çirkin uygulamayı Kur'ân şu ayet ile yasaklamıştır. “*Ey Âdemoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin; yiyin için fakat israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmez*”⁷²⁶.

Cahiliye devrinde tavaf eden bir kimse, önce Kâbe'nin yanında bulunan İsâf adlı putu istilam etmekle başlar ve tavafını Naile adlı putu istilam etmekle bitirirdi.

⁷²⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 177–178, 182

⁷²⁵ İbn İshâk, Muhammed, *Siyer*, 150; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 257

⁷²⁶ A'raf, 7/31

Mekke fethedilince, diğer putlar gibi, İsaf ve Naile putları da parçalanmış ve cahiliye devrinin bu uygulaması iptal edilmiştir⁷²⁷.

Cahiliye devrinde Arapların *Veda Tavafi* yapmadan dağıldıklarını görüyoruz. Rebia kabilesi ile diğer bazı Araplar o dönemde veda yapmadan dağılırlardı. Bunlar hac ettiklerinde son nefr'de/dönüşte dağılırlar ve teşrikin sonuna kadar (Mina'da geçirilen üç gün) beklemezlerdi⁷²⁸.

Hz. Peygamber, tavaf esnasında cahiliye devrinden kalan manasız ve ibadet niteliği olmayan uygulamaları da reddetmiştir. Nitekim tavaf yaparken bir kişinin boynuna yular taktırıp bir başka şahsa kendisini çektiğini görmüş eliyle yuları kopartarak adama rehberlik eden kimseye, o şahsı elinden tutarak götürmesini emretmiştir⁷²⁹.

Hz. Peygamber hicretin dokuzuncu yılında, hac esnasında halka ilan ederek çıplak tavafi şiddetle yasaklamıştır. Bildirildiğine göre, hicretin dokuzuncu yılında hac emiri olarak vazifelendirilen Hz. *Ebû Bekir(r.)*'de hac esnasında Kurban Bayramının birinci günü, halka: “Artık bu yıldan sonra hiçbir müşrik haccetmesin, hiçbir çıplak da Kâbe’yi tavaf etmesin” diye ilan etmiştir⁷³⁰. Halkın farz tavaf ile Mina günlerinden sonra dağıldığını gören Hz. Peygamber, cahiliye devrinin bu uygulamasını ortadan kaldırmış ve veda tavafi yapmadan kimsenin Mekke’den ayrılmamasını emretmiştir.⁷³¹

Yine Hz. Peygamber hayızlı nifaslı kadınların ise, veda tavafindan muaf olduklarını bildirmiştir⁷³². Cahiliye devride temiz olmayan, hayızlı hiçbir kadın bir puta veya mabede yaklaşamaz, eğlencelere ve kurbanlara katılamazdı⁷³³. Hz. Peygamber de, tavaf için temizliği şart koşmuş ve kendileri tavaf etmeden önce abdest almışlardı.⁷³⁴ Ayrıca O, hayızlı ve nifaslı kadınların, bu halleri geçinceye kadar Kâbe’yi tavaf

⁷²⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 119–120

⁷²⁸ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 7

⁷²⁹ Buhârî, *İman*, 31; Nesaî, *Hac*, 135, *İman*, 30; Ahmed, *Müsned*, I,364

⁷³⁰ Buhârî, *Hac*, 67; Müslim, *Hac*, 435

⁷³¹ Müslim, *Hac*, 379

⁷³² Buhârî, *Hac*, 33, 67; Müslim, *Hac*, 435

⁷³³ İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, 19

⁷³⁴ Buhârî, *Hac*, 78

etmemelerini emretmiştir. Bu haldeki kadınların Kâbe'yi tavaf dışında, haccın diğer menâsikini yerine getirmelerine izin verilmiştir⁷³⁵.

d2- Haceru'l-Esved ve İstilâmı

Haceru'l-Esved, Kâbe'nin tavafına nereden başlanacağını gösteren bir işaret olmak üzere, Hz. İbrahim'in emriyle, oğlu İsmail tarafından *Ebû Kubeys* dağından getirilmiştir. Bu taş vaktiyle beyaz iken yangınlardan ve fazla istilam edilmekten karardı diye rivayet olunur. Bunun Müslümanlarca da istilamı, yani selamlanması sünnettir. Hz. Peygamber haccı esnasında *Haceru'l-Esved*'i ve *Rükn'ü Yemânî*'yi selamlamıştır. Yemen doğrultusundaki bu iki rükün İbrahim'in temelleri üzerinde olduklarından hassaten ta'zim edilmiştir⁷³⁶.

Cahiliye döneminde Kâbe'nin tamiri esnasında, *Haceru'l-Esvad*'in yerine konulması konusu Kureyşliler arasında ihtilafa sebep olmuş ve bu mesele Hz. Peygamberin ridasını yere yayararak, *Haceru'l-Esved*'i ortasına koymuş, Kureyş'in ileri gelenlerine ridasının uçlarından tutturup kaldırtmış ve konulacağı yerin hizasına gelince, *Haceru'l-Esved*'i kendisi alıp yerine yerleştirmiştir⁷³⁷.

Haceru'l-Esved, Hz. İbrahim tarafından Kâbe'nin inşası esnasında konulan yerini cahiliye devrinde de muhafaza etmiş ve bu dönemde de *Haceru'l-Esved* mesh edilmiştir⁷³⁸.

Hz. Ömer, cahil halkın, Haceru'l-Esved'in istilamını putlara hürmet ve ibadet zannetmemeleri için, Haceru'l-Esvedi öptükten sonra: “Vallahi çok iyi biliyorum ki sen, sadece bir taşsın, zarar da veremezsin fayda da veremezsin. Eğer Rasulullah'ı seni öperken görmeseydim, seni öpmezdim”⁷³⁹ demiştir.

⁷³⁵ Buhârî, *Hac*, 33; Müslim, *Hac*, 110, 119

⁷³⁶ Buhârî, *Hac*, 56; Müslim, *Hac*, 244, 245; İbn İshâk, Muhammed, *Sîyer*, 148–149; Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 236

⁷³⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 75; İbn İshâk, Muhammed, *Sîyer*, 161

⁷³⁸ İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, 311

⁷³⁹ Buhârî, *Hac*, 57; Müslim, *Hac*, 250

e- Sa'y, Cemrelerin Taşlanması ve Hac'da Kurban

e1- Sa'y

Safa ile Merve arasında sa'y'in, Hz. İbrahim devrinden kaldığı ve bu uygulamanın cahiliye devrinde de devam ettiği kaydedilmektedir. *Amr b. Luhay*'in Mekke'de putperestliği ihdas ederek, etrafa putlar diktirdiği sırada, Safa ile Merve tepelerine de İsaf ve Nâile denilen erkek ve kadın şeklinde iki taş diktirdiği, hac ve umre yapanların sa'y yaparken bunları ta'zimen mesh ettikleri nakledilmektedir⁷⁴⁰. Kureyş'ten Menat putu için ihrama giren kimselere de, Safa ve Merve arasında Sa'y yapmak dinlerine göre helal sayılmazdı. Nitekim bu kimseler, Müslüman oldukları zaman Hz. Peygamber'e: "Biz Menat için ihrama girerdik. Bizim o zaman ki dinimizde Safa ile Merve arasında sa'y etmek helal sayılmazdı, bu hususta ne buyurursunuz?" diye sormuşlardı⁷⁴¹.

Kısaca cahiliye dönemi halkı Safa ve Merve arasında sa'y'i şirke ait hususlarla karıştırmışlardı. Cahiliye devrinde bazı kabilelerin Safa ile Merve arasında sa'y etmeyi helal saymamalarını ve Menat veya İsaf ile Nâile adlı putlara ta'zim yapan kimselerin bu davranışını reddetmek için Cenab-ı Hak: "*Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın nişanelerindedir. Kim Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini de tavaf etmesinde bir beis yoktur. Kim gönülden iyilik yaparsa, karşılığını görür. Doğrusu Allah şükürün karşılığını verendir ve bilendir*"⁷⁴². Böylece Kur'an, Hz. İbrahim'den kalan hacca dair bir hususu tasvip ve ihya ederek, şirkten arındırmıştır.

⁷⁴⁰ Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 280–281; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I; 119–120; İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, 311

⁷⁴¹ İbn İshâk, Muhammed, *Siyer*, 152

⁷⁴² Bakara, 2/158

e2- Cemrelerin Taşlanması

Cemrelerin taşlanması hususu Cahiliye döneminde de mevcuttu. Nefir (dönüş) günü olunca halk cemreleri taşlamaya gelirdi. Sufe'den bir görevli halk için cemreye bir taş atar, o taş atıncaya kadar halk taş atmazdı. Acele eden kimseler Sufe'ye gelirler ve “Kalk taşla ki, bizde seninle beraber taşlayalım” derlerdi. O da, “Hayır, Vallahi güneş batıya meyletmedikçe olmaz” derdi. Acele edenler bu konuda onu sıkıştırmaya devam ederlerdi. Sufe de, güneş batıya meyledinceye kadar bundan kaçınır, sonra kalkar cemreyi taşlar, insanlarda onunla beraber taşlardı.⁷⁴³

İslamî kaynaklar, Hz. İbrahim ile oğlu İsmail'in haccı sırasında Mina vadisine indiklerinde *Cemretü'l-Akabe*'de şeytanın Hz. *İbrahim*'e görüldüğünü, Cebrail'in Hz. İbrahim'e, “O'na taş at” diye emrettiğini, İbrahim'in de yedi taş attığını, bu olayın *Cemretü'l-Vusta ve Cemretü's-Süfla*'da da aynen cereyan ettiğini kaydetmektedir⁷⁴⁴.

Taberî de şeytanın bir ihtiyar suretinde görüldüğünü, İbrahim ile oğlu İsmail'in de şeytanı kovup taşladıklarını kaydetmektedir⁷⁴⁵.

e3- Hac'da Kurban

İslam'da olduğu gibi, cahiliye devrinde de, hac esnasında kurbanlar kesilirdi. Fakat cahiliye devrinde kurbanlar, İslam'da olduğu gibi Mina'da değil, Kâbe'nin yanında kesilirdi.

⁷⁴³ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 119–120; Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, I, 524

⁷⁴⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 40; Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, I, 164–165

⁷⁴⁵ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, I, 164–165

Cahiliye döneminde müşrikler kurban kestikleri zaman, kanını Kâbe'nin yüzüne sürerler, etini parçalar halinde taşların üzerine koyarlar, “Allah için kestiğimiz şeyden vahşi hayvanlar ve kuşlar yiyinceye kadar bize bir şey yemek helal olmaz” derlerdi⁷⁴⁶. Bazen de putlar için kestikleri kurbanın kanını putlara sürerler, etlerini de onların üzerine koyarlardı. O dönemde kurbanların Mina'da değil, Kâbe'de kesildiği anlaşılmaktadır. Müşrikler, Kâbe'ye kurbanlıklar da sevk eder, fakat bu kurbanlık hayvanlara binmezlerdi⁷⁴⁷.

Taberî, Hz. İbrahim'in bizzat Mina'da kurban kestiğini kaydetmekte ve “*Şimdi Ey Muhammed! Sana, “Doğruya yönelen, puta tapanlardan olmayan İbrahim'in dinine uy” diye vahy ettik*”⁷⁴⁸ ayetinin buna işaret ettiğini söylemektedir⁷⁴⁹.

Müşrikler Kâbe'ye sevk ettikleri bu hayvanların boyunlarına gerdanlık asarlardı. Buna “*taklid*” denilmekteydi. Bu, sadece Kâbe'ye kurbanlık olarak sevk edilen hayvanlara mahsus değildi. Müşrikler, nazardan korunmak, düşmanlara karşı kin ve intikam duygularını ifade etmek içinde deve ve at gibi hayvanlara gerdanlık takarlardı⁷⁵⁰.

—*Haccın Farz Oluşu:*

Haccın, muhtemelen Hz. İbrahim'den beri yerine getirilen bir ibadet olması dolayısıyla müslümanalara ne zaman farz kılındığı konusunda görüş birliğine varılamamıştır. Kaynaklar da haccın hicretin 5. ile 9. yılları arası veya 10. yılı farz kılındığı görüşlerinin ileri sürüldüğü görülür. *Cabir b. Abdullah* tarafından nakledilen ve Hz. Peygamberin üç defa hac yaptığını, ikisinin hicretten önce, birinin de hicretten sonra olduğunu⁷⁵¹ haber veren hadise dayanarak haccın hicretten önce farz kılındığını savunanlar da vardır. *Kurtubî*, haccın beşinci yılda vuku bulduğuna dair bir rivayeti kaydettikten sonra dokuzuncu yılı benimseyen âlimlerin görüşüne katılmıştır⁷⁵².

⁷⁴⁶ İbn İshâk, Muhammed, *Siyer*, 153

⁷⁴⁷ Buhârî, *Hac*, 104

⁷⁴⁸ Nahl, 16/123

⁷⁴⁹ Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, I, 158

⁷⁵⁰ Buhârî, *Hac*, 107–111; Müslim, *Kasâme*, 15, 18

⁷⁵¹ Tirmizî, *Hac*, 6

⁷⁵² Kurtubî, *el-Camu'l-Ahkâmi'l-Kur'an*, IV, 144

Buhârî'nin delil getirdiği, “*Oraya yol bulabilen insana Allah için Kâbe’yi haccetmesi gereklidir*” mealindeki ayet o yıl nazil olmuştur⁷⁵³.

Haccın farzietini müteakip Hazret-i Peygamber tarafından Hz. *Ebû Bekir* hac emiri tayin edildi. *Ebû Bekir*’e yirmisi Hz. Peygamberin eliyle işaretlenmiş ve beşi kendisine ait olmak üzere kurbanlık develer teslim edildi ve üç yüz kişiyle birlikte Mekke’ye doğru Medine’den hareket etti. Hz. *Ebû Bekir*’in gidişinden sonra Tevbe suresinin ilk ayetleri nazil olmuş ve anlaşma hakkında bazı hükümleri içerdiği için bu hükümlerin ilanı gerekiyordu. Hz. Peygamberde Hz. Ali’yi Mekke’ye gönderdi. Ali kabileye yetiştiğinde *Ebû Bekir* “Rasulullah seni hac emiri mi tayin etti? Diye sorduğunda Hz. Ali “Hayır. İnsanlara Tevbe suresinin ilk ayetlerini okumak ve bazı sözleşmelerin hükmünü fesh etmek için gönderdi diye cevap vermiştir⁷⁵⁴.

Müslim’in rivayet ettiği hadiste yer alan “*Rasulullah Medine’de dokuz yıl hac etmeden bekledi ve sonra onuncu senede Allah elçisinin hacca gideceğini ilan ettirdi*”⁷⁵⁵ şeklindeki ifade de bu görüşü doğrulamaktadır. Bu son açıklamada da belirtildiği üzere Hz. Peygamberin İslamî usullere uygun olarak bu farzı yerine getirmesi, hicretin sekizinci yılında Mekke’nin fethi sırasında değil yukarıdaki ayetin nüzulünü takip eden hac mevsiminde yani h. 10. yılında vuku bulmuştur.

Hac hicretten dokuz yıl sonra farz kılınmıştır. Bu yıl ve ilk haccı, Hz. Ebû Bekir yapmıştır. Peygamberimiz (s.a), ilk kez hicretin onuncu yılında haccetmiştir.

⁷⁵³ Âl-i İmran, 3/97

⁷⁵⁴ Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 292–293

⁷⁵⁵ Müslim, *Hac*, 147

B- KUR'AN'DA UMRE ve SÜNNET'TE UMRE

1- Umre Tanımı ve Ortaya Çıkışı

Umre, ihrama girerek tavaf ve sa'y yaptıktan sonra tıraş olup ihramdan çıkmaktan ibaret bir ibadettir. Kur'an'da şöyle buyrulur: *“Hac ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer hacdan engellenmiş olursanız, size gücünüzün yettiği bir kurban gerekir. Kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden kim hasta olur veya başında bir rahatsızlık bulunursa tıraş olabilir. Ve bunun için oruç tutmak veya sadaka vermek yahut da kurban kesmek suretiyle fidye versin. Sonra güvene kavuştuğunuzda, hac zamanına kadar umre yapana, gücünün yettiği bir kurban gerekir. Kurban bulamayan kimseye hac sırasında üç gün, döndüğünüzden sonra da yedi gün oruç tutması gerekir. Bu, tam on gündür. Bu, ailesi Mescid-i Haram çevresinde oturmayan kimseler içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki, Allah cezası çetin olandır”*⁷⁵⁶.

Bu ayet, Hudeybiye antlaşmasından sonraki yılda yapılan Kaza umresi yılında inmiştir. Haccın farz olduğunu kesin olarak ifade etmeyip, başlanmış olan hac ve umrenin tamamlanmasının vacip olduğunu bildirir. Başında rahatsızlık bulunan Ka'b İbn Ucre'nin ihramlı iken Hz. Peygamber'e başvurması üzerine inmiştir. Bunun üzerine Allah Elçisi, ona tıraş olmasını, bu arada yukarıdaki ayetin ikinci bölümü inince de üç gün oruç tutmasını veya altı yoksulu doyurmasını yahut da kolayına gelen bir kurban kesmesini, başka rivayette; kurbanın koyun olmasını veya altı yoksuldan her birine birer fitre miktarı kadar gıda maddesi bağışlanmasını bildirmiştir⁷⁵⁷.

⁷⁵⁶ Bakara, 2/196

⁷⁵⁷ Buhârî, Muhsar, 6, 7; Döndüren, Hamdi, İslam İlmihali, 747-748

Sa'y'in dayandığı delil şu ayettir: “Şüphesiz ki, Safa ile Merve, Allah'ın nişanlarıdır. Kim hac için Kâbe'yi ziyaret eder veya umre yaparsa, Safa ile Merve'yi tavaf etmesinde, kendisine bir sakınca yoktur...”⁷⁵⁸

Hz. Âişe'den rivayete göre, ensar *Safa* ile *Merve* arasında yapacağı sa'y için Mina'dan itibaren tehlil getirerek başlar ve bu da zorluk meydana getirirdi. Durumu Hz. Peygamber'e sorunca, yukarıdaki ayet inmiş ve sa'y kolaylaşmıştır. *Safa* ile *Merve*, Kâbe'nin doğusunda iki tepedir. *Hz. Hâcer* oğlu İsmail'e su ararken bu iki tepelik arasında yedi kere gidip geldiği için İslâm, bunun simgesi olarak sa'y usulünü koymuştur. Hac ve umre'de *Safa*'dan *Merve*'ye dört gidiş ve üç geliş yolculuğuna “sa'y” denir. Sa'y hacın vaciplerinden, umre'nin ise esas farzındandır.

Umre cahiliye devrinde de mevcuttu. Ancak müşrikler hac aylarında umre yapmayı yeryüzünde işlenen günahların en büyüklerinden sayarlardı. Bunlar, *Muharrem* ayını *Safer* kabul ederler ve “Develerin arkasındaki yara iyi olur, hacıların ayak izi silinir, *Safer* ayı da çıkarsa, İşte o zaman umre, umre yapan kişiye helal olur” derlerdi⁷⁵⁹.

Cahiliye devrinde hac ayında umre yaptırmamalarının başlıca sebebi iktisadî (maddiyata) temellere dayanmaktadır. Bu uygulama hac için gelen halkın, memleketlerine dönerek ayrıca tekrar umre yapmak için Mekke'ye gelmelerini temin etme gayesine yöneliktir. Böylece hac aylarında umre yapmak üzere başka bir zaman yeniden gelecek ve Mekke'nin ticarî hayatına canlılık kazandıracaktır⁷⁶⁰. Yine bu devirde umre yapanlar Safa ve Merve arasında sa'y ederler, buralarda mevcut İsaf ve Nâile adlı putlara, tazim için mesh ederlerdi⁷⁶¹. Cahiliye halkı umreyi *Receb* ayında yapmaktaydılar⁷⁶².

Resul-i Ekrem (s.a) hicretten sonra umre için üç, hac ve umre içinde bir defa sefere çıkmıştır. Bunları özetleyecek olursak şunlardır: *Umretü'l-Hudeybiye*: h. 6. senesi *Zilkade* ayında, *Umretü'l-Kaza*: h. 7. senesi *Zilkade* ayında, *Umretü'l-Ci'râne*: h.

⁷⁵⁸ Bakara, 2/158

⁷⁵⁹ Buhârî, *Hac*, 34; Müslim, *Hac*, 198

⁷⁶⁰ Ateş, Ali Osman, *Sünnetin Kabul ve Reddettiği Câhiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Âdetleri*, 176–177

⁷⁶¹ İbn Habîb, *Kitâbu'l-Muhabber*, 311

⁷⁶² Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, I, 180–182

8. senesi *Zilkade* ayında, *Hiccetü'l-Veda*': h. 10. senesi *Zilhicce* ayında ifa etmiştir. "Rasulullah (s.a) kaç defa hac etmişti?" diye *Enes b. Mâlik (r.)*'dan soran *Katâde*'ye cevaben sahabenin, "bir defa hac etti, dört kere umre yaptı." dediği rivayet edilmektedir⁷⁶³.

Hudeybiye Umresi: Hz. Peygamber hicretin 6. yılında, umre yapmak amacıyla, 1400 kişilik sahabe topluluğu ile Hudeybiye'ye kadar gitmişti. Bu arada O, rüyada, kendisini ve ashabını güven içinde, başlarını tıraş ederek Mekke'ye girerken görmüş ve bu rüya, o yıl Kâbe'nin umre için ziyaret edilebileceği şeklinde yorumlanmıştı.

Kur'an'da bu rüyadan şöyle söz edilir: "Şüphesiz, Allah, peygamberinin rüyâsını doğru çıkaracaktır. Siz, Allah dilerse, güven içinde başlarınızı tıraş ederek veya saçlarınızı kısaltarak, Mescid-i Haram'a kesinlikle, korkmadan gireceksiniz..."⁷⁶⁴

Allah Elçisi *Hudeybiye* mevkiine gelince, *Mekke* müşriklerinin umre ziyaretine izin vermeyecekleri anlaşıldı. Hz. *Osman*, elçi olarak Mekke'ye gönderilmiş, o da bir sonuç alamamıştı. *Osman (r.)*'ın şehit edildiği söylentisi üzerine Allah'ın Resülü; "Artık, bu toplulukla savaşmadan geri dönemeyiz" dedi ve ashâbdan tek tek bey'at aldı. Onlar; "Ölmek pahasına da olsa savaştan kaçmamak ve kesinlikle çekinmemek üzere söz verdiler." Yüce Allah, *Hudeybiye*'de bir ağaç altında yapılan bu bey'at'a katılanları övmüş ve bunlardan razı olduğunu bildirmiştir⁷⁶⁵. Nitekim "Allah inananlardan, ağaç altında sana baş eğerek el verirlerken, and olsun ki hoşnut olmuştur. Gönüllerinde olanı da bilmiş, onlara güvenlik vermiş, onlara yakın bir zafer ve ele geçirecekleri bol ganimetler bahşetmiştir. Allah, güçlü olandır, Hâkim olandır"⁷⁶⁶ buyurmuştur. Bu hadiseye "Bey'atü'r-ırdvan veya Şeceretü'r-ırdvan" adı verilir.

Müslümanların bu kararlı davranışını haber alan Mekkeliler, *Amr oğlu Süheyl*'i elçi olarak gönderdiler ve görüşmeler sonunda, *Hudeybiye Antlaşması* yapıldı. Bu sözleşmenin bir maddesi şöyleydi: "Müslümanlar bu yıl Kâbe'yi ziyaretten vazgeçerek geri dönecekler, ancak gelecek yıl umre yapacaklar Mekkelilerin boşaltacağı kentte üç

⁷⁶³ Müslim, *Hac*, 217

⁷⁶⁴ Fetih, 48/27

⁷⁶⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 308-316; Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, II, 116; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 203; Ahmed, *Müsned*, II, 120

⁷⁶⁶ Fetih, 48/19-20

gün kalacaklar ve yanlarında yolcu kılıçlarından başka bir silah taşımayacaklar.” Hz. Peygamber bu antlaşma üzerine kurbanını keserek tıraş olmuş ve ihramdan çıkmıştır. Sahabe de kendisini izlemiştir. İşte *Hudeybiye Antlaşması* uyarınca, ertesi yıl yapılan umre, bir önceki yılda yarım kalan umrenin kazası niteliğinde olduğu için “*umretü’l-kaza*” (kaza umresi) adını aldı⁷⁶⁷.

Hz. Peygamber hicretin 7. yılında “*Hudeybiye Antlaşmasına*” uyararak, sayıları iki bini bulan sahabelerle *Zü’l-Huleyfe*’de ihrama girerek, telbiye’ye başladı. Böylece kaza umresi için *Mekke* yolculuğuna çıkılmıştı. *Kureyş* müşriklerinin ileri gelenleri kenti boşaltmış ve dağ kenarlarına çekilmişlerdi⁷⁶⁸.

Müslümanlar henüz *Mekke*’ye girmeden, müşrikler arasında onların yoksulluk, darlık, sıkıntı, yorgunluk ve *Medine* sıtması yüzünden zayıf ve perişan bir durumda oldukları söylentisi yayılmıştı. Bu yüzden tavaf sırasında, müminlerin zinde ve güçlü görünmesini isteyen Allah Resulü şöyle buyurmuştur: “*Bugün kendisini müşriklere güçlü ve zinde gösterenleri Allah mağfiret etsin. Müşriklerin gücünüzü görmesi için Beytullah’ı tavafınızın ilk üç dolanımın da (şavt) remel yapınız*”⁷⁶⁹.

Hz. Peygamber, tavafa başlamadan önce üzerine aldığı havlunun bir ucunu sağ kolun altından geçirip sol omuz üzerine atarak sağ kolu ve omuzu açıkta bırakmıştır. Buna “*izdiba*” denir. *Remel* ise; ardından sa’y yapılacak bütün tavaflarda, kısa adımlarla koşarak ve omuzları silkerek çalımlı ve hızlıca yürümektir. Bunda düşmana ve kötü niyetli bakışlara karşı güçlü görünme gayreti vardır⁷⁷⁰. Tavafın son dört dolanımı ağır yürünerek yapılmıştı. *Tavaf* bitince iki rekât tavaf namazı kılınmıştır. *Safa* ile *Merve* arasında yedi kere dolaştıktan sonra sa’y’i *Merve*’de bitirmiştir. Bugün iki yeşil direk arası adı verilen yerde, seyirci müşriklere güçlü görünmek için hızlı ve çalımlı adımlarla “*hervele*” yapmıştır. Allah Elçisi *Safa* ve *Merve*’ye her varışında üç kere tekbir ile şu şekilde tehlîl “*Tek olan Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur, O’nun ortağı da yoktur. Mülk O’nundur, hamd O’na mahsustur. O, her şeye kadirdir*”⁷⁷¹ getirmiştir. Bundan sonra

⁷⁶⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 204

⁷⁶⁸ Müslim, *Hac*, 147

⁷⁶⁹ Ahmed, *Müsned*, I, 305; Müslim, *Hac*, 240

⁷⁷⁰ Müslim, *Hac*, 240

⁷⁷¹ Nesâî, *Hac*, 170

kurban kesimine geçildi. Hudeybiye’de bulunanlar kurban kesimine ortak oldular, ilk kez umreye gelenler ise kurban kesmedi ve herkes tıraş olarak ihramdan çıktılar.

Hz. Pğeygamberin hicretin sekizinci yılında Ci’râne’den yaptığı umre: Mekke’nin fethinden sonra Müslümanlarla *Hevâzin* müşrikleri arasında meydana gelen savaşta müslümanlar üstün gelmiş ve önemli miktarda ganimet elde edilmişti. Hz. Peygamber o yıl *Huneyn* ganimetlerinin paylaştırılmasından sonra *Ci’râne*’den gelip umre yapmıştır. *Ci’râne*, *Tâif* yönünden gelenlerin *Harem* bölgesine girme noktası olup, *Hıl* bölgesinde olanlar en geç buradan ihrama girerler⁷⁷².

Veda haccı ile birlikte yaptığı umre: Hz. Peygamber’in Veda haccında, yalnız hac yaptığını söyleyenler olmuşsa da, umreyi yaptıktan sonra ihramdan çıkmaksızın hacca devam ettiği yönündeki rivayetler daha yaygındır. Bunun adı *Kıran haccı* olur. Nitekim Allah Resulü’nün haccın sonunda bir şükür kurbanı kestiği ve yanlarında getirdiği bu kurban sebebiyle umre ile hac arasında ihramdan çıkamayacağını belirttiği nakledilmiştir⁷⁷³. Nitekim *Abdullah İbn Ömer*, Rasulullah (s.a)’in Veda haccında hacca umreyi birleştirerek temettü’ haccı yaptığını nakletmiş, umreyi yaptıktan sonra ihramdan çıkmaksızın hacca eda ettiğini, kurban bayramı gününde hedy kurbanını kestikten sonra farz tavafı ifa ederek ihramdan çıktığını nakletmiştir⁷⁷⁴. Burada tanımlanan hac şekli, her ne kadar “temettü” kelimesi ile ifade edilse de “*kıran haccı*”dır. Çünkü hac ve umre tek ihramla ifa edilmiştir⁷⁷⁵.

2- Hac ve Umrenin Hükümü, Kur’an’dan Delilleri

Haccın farz olmasının sebebi Ka’be’dir. Hac, bu mukaddes yeri ziyaret etmek için farz kılınmıştır. Bu sebep tekerrür etmediği için haccın farz olması da tekerrür etmez. Mükellef olan bir kimsenin ömründe bir defa hac etmesiyle bu farz yerine getirilmiş olur. Hatta akıllı ve baliğ olan bir Müslüman fakirliği sırasında yürüyerek

⁷⁷² Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Târîhi*, 284–287; Döndüren, Hamdi, *İslam İlmihali*, 751

⁷⁷³ Döndüren, Hamdi, *İslam İlmihali*, 751

⁷⁷⁴ Buhârî, *Hac*, 104; Müslim, *Hac*, 176

⁷⁷⁵ Bu değerlendirmeler için bak. Döndüren, Hamdi, *İslam İlmihali*, 751

haccetmiş olsa, bir daha sonra zengin olunca yeniden hac etmesi gerekmez⁷⁷⁶. Haccın farz olduğu kitap, sünnet ve icma ile sabittir.

Kur'ân'da Allah şöyle buyurur: “*Orada apaçık deliller vardır, İbrahim’in makamı vardır; kim oraya girerse, güvenlik içinde olur; oraya yol bulabilen insana Allah için Kâbe’yi haccetmesi gereklidir. Kim inkâr ederse, bilsin ki; doğrusu Allah âlemlerden müstağnidir.*”⁷⁷⁷

— *Başladığınız hac ve umreyi Allah için tamamlayın...*⁷⁷⁸

— *İbrahim ve İsmail, Kâbe’nin temellerini yükseltiyordu. “Rabbimiz! Yaptığımızı kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen hem iştir hem bilirsin” dediler*⁷⁷⁹. Kâbe’nin inşası bitince, Yüce Allah, Hz. İbrahim’e: “*İnsanları hacca çağır; yürüyerek veya binekler üstünde uzak yollardan sana gelsinler*”⁷⁸⁰ der.

Peygamber (s.a) İslamın beş temeli arasına haccı da katmıştır. Şöyleki: “İslam Dini, beş temel üzerine kurulmuştur: Kelime-i şahadet, Namaz kılmak, Zekât vermek, Haccetmek, Oruç tutmak”⁷⁸¹ Allah Resulu diğer bir hadistede şöyle buyurmuştur: “*Şüphesiz Allah size haccı farz kıldı, hac ibadetini yapınız*”⁷⁸².

Hac müslümanın ömründe bir defaya mahsus olmak üzere farz kılındığına dair şu hadis delildir. Hz. Peygamber haccın farz kılındığını ashab duyurunca, içlerinden birisi: “Her yıl mı?” demiş, O susmuştur. Bu soru üç defa tekrar edilince; “*eğer evet deseydim, hac üzerinize her yıl farz olurdu, buna da güç yetiremezsiniz*” buyurmuştur⁷⁸³. *İbn Abbas (r.)*’dan yapılan rivayette, soru soranın *el-Akra’ b. Habis* olduğu belirtilir ve şu bölüm ilave yapılır; “Kim birden fazla hac yaparsa, bu nafil hac olur”⁷⁸⁴. Bu hadis, haccın farz olarak tekrarının gerekmediğini gösterir. İslam fakihleri,

⁷⁷⁶ Cezirî, *Kitâbu'l-Fıkh ale'l Mezâhibi'l-Erbaa*, I, 631–632; İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-Muctehid*, I, 272; Kâsânî, *Bedâü's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, II, 118–119; Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi*, I, 337–341; Serahsî, *Mebûs*, IV, 163–164

⁷⁷⁷ Âl-i İmran, 3/97

⁷⁷⁸ Bakara, 2/196

⁷⁷⁹ Bakara, 2/127

⁷⁸⁰ Hac, 22/27

⁷⁸¹ Buhârî, *İman*, 1; Müslim, *İman*, 22

⁷⁸² Buhârî, *İman*, 1, 2; Müslim, *İman*, 22; Nesaî, *İman*, 13

⁷⁸³ Müslim, *Hac*, 412; Nesaî, *Hac*, 1; Ahmed, *Müsned*, II, 508

⁷⁸⁴ Ahmed, *Müsned*, II, 508; Nesaî, *Hac*, 1

haccın bir defadan fazla farz olmadığı ve fazla haccın nafile sayılacağı konusunda görüş birliği içindedirler⁷⁸⁵.

Haccın farz kılındığı günden itibaren bütün Müslümanlarca farz olduğunun kabulü ve uygulaması bir icma-ı ümmet meydana getirmiştir. Her asırda İslam âlimleri haccın farziyeti konusunda ittifak etmişlerdir.

Umrenin Kur'ân'dan delili ise şu ayettir: “*Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın...*”⁷⁸⁶.

⁷⁸⁵ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-Kadîr*, II, 122

⁷⁸⁶ Bakara, 2/196

SONUÇ

Çalışmamızın sonucunda ulaştığımız sonuçları kısaca şöyle özetlememiz mümkündür. Başta ibadet konusunu geniş ve dar anlamlarıyla ele aldık. Geniş manasıyla ibadet Yüce Yaratıcının bizlerden yapmamızı istediği her türlü güzel iş ve davranışı, bütün dinî ve ahlâki görevleri içine alırken, dar anlamıyla ibadet ise namaz, oruç, hac, zekât, kurban vs. gibi Yüce Allah ve Peygamberi (s.a) tarafından bizlere bildirilmiş olan belli dini görevleri kapsar.

Hüküm koyucu (Şâri') olarak yaratıcının kullarına yönelik birtakım emir ve yasakları vardır ve mükelleflerden bu konulara uygun davranışta bulunmaları istenir. Yani mükellefin Yaratıcısına karşı bir takım sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar nelerdir bunları kısaca ele aldık.

Daha sonra Kur'an'daki ibadetleri üç başlık altında topladık. Bunlardan birincisi; namaz ve oruç türünden olup bedenle yapılan ibadetlerdir. İkincisi, zekât ve kurban gibi sadece malla yapılan ibadetlerdir. Üçüncüsü ise, hac ve umre gibi hem malla hem de bedenle yapılan ibadetlerdir.

Kur'an-ı Kerîm temizliğe büyük önem vermiş, Yüce Allah'ın huzuruna çıkmak için beden, elbise ve namaz kılınacak yerle, kalbin temizliğini istemiştir ve daha *Mekke* döneminde inen âyetlerde buna işaret edilmiş ve yine orada temizlikleri ümmete örnek gösterilen Medine'nin *Kuba* halkı bu yüzden övülmüştür.

Kur'an'a baktığımız zaman namaz ibadeti hem ilahi dinlerde hem de cahiliye döneminde var olan bir ibadettir. Namaz ibadeti başta Hz. Âdem olmak üzere bütün peygamberlerin mesul tutulduğu bir ibadettir. Fakat şekillerinde ve vakitlerinde bir takım farklılıklar bulunmaktaydı. Kur'an diğer dinlerdekinden farklı olarak yepyeni bir düzenleme getirerek namaz ibadetini başlangıçta iki rekât sabah namazı ve gece vaktinde ikişer rekât olmak üzere iki vakit kılınmasını ve bu daha sonra kaldırılarak

hicretten bir buçuk sene önce mü'minlere günde beş vakit olmak üzere farz kılmıştır. *Mekke* döneminde nazil olan birçok âyette namazın önemi vurgulanmakla birlikte namaz, kılanları engellemeye çalışanlar sert bir dille kınanmaktadır. Daha sonra ki dönemlerde Hz. Peygambere gelen vahiylerle namaz ibadeti düzenli bir hale sokulmuştur. Namaz konusuyla birlikte Cuma namazı konusuna da genişçe yer verdik.

Kur'ân'ın bildirdiğine göre oruç, yalnız Hz. *Muhammed* (s.a)'in ümmetine değil, daha önceki toplumlara da farz kılınmıştır. Ancak önceki toplumlar diğer ibadet çeşitlerinde olduğu gibi oruç ibadetini de birtakım değişikliklere uğratmışlardı. Kaynaklarda orucun Hz. *İbrahim*'in dininde de uygulandığı Hz. *İbrahim*'in de her ayın üç gününde oruç tuttuğu nakledilmektedir. Aslında oruç ibadeti Hz. *İbrahim*'den öncede Hz. *Nuh*'un tufan ile alakalı olarak tuttuğu *Muharrem* orucu, İslam'daki *Aşure* orucunun menşei olarak görülmektedir. Nitekim hadisin birinde Hz. *Nuh*'un, Ramazan ve Kurban bayramları hariç bütün yılı oruç tutarak geçirdiği bildirilmiştir. Hz. *Âişe* (r.a) anlatıyor: “Ramazan (farz olmazdan) önce *Aşure* orucu tutuluyordu. Ramazanın farziyeti indikten sonra onu dileyen tuttu, dileyen de tutmadı. Oruçla ilgili ayet nazil olunca oruç aslına en mükemmel şekline çevrilmiştir. Bu ayetin gelişi, hicretin ikinci yılının Şaban ayına rastlamaktadır. Oruçla birlikte itikâf konusunu da ele aldık.

Kur'ân'a baktığımız zaman, zekât ibadetinin Hz. *İbrahim*'in dininde de emredilmiş olduğunu görüyoruz. Hz. *İbrahim* ve oğlu *İsmail* (a.s) tarafından uygulanan bu ibadetin şekli, miktarı ve mahiyeti hakkında teferruatlı bilgiye sahip değiliz. Kur'an'dan önceki bütün semavî kitaplar, fakir ve muhtaçları korumaya ve onlara yardım etmeye çağırmışlardır. Cahiliye devri müşrik Arapları zekât ibadetini biliyor ve bunu yapanların ruhen temizleneceğine inanıyorlardı. Zekâtla ilgili ayetler ilk Mekke döneminde, nihai olarak da Medine döneminde nazil olmuştur. Mekke devrinde, zekâtı ihtiva eden âyetler, emir kipli değil, haber kipindedir; müslümanlara zekât vermeyi emretmek yerine, “onlar zekâtı verirler” şeklinde Medine devrinde ise emir kipli ifadeler kullanılmıştır. Kur'an zekâtın miktarı ve kimlere verilmesi gerektiğini kesin naslarla bildirmiş, bu hususları insanların arzu ve isteklerine bırakmamış ve şartlarını taşıyan mükelleflere farz kılmıştır. İlk dönem İslam âlimleri sınırları belli ve cebrî olan zekâtın ne zaman farz kılındığı hususunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Kurban bütün dinlerde mevcut olup şekil, mahiyet ve özellikleri bakımından farklılıklar bulunmakla birlikte kulun Allah'a yaklaşmasını sağlayan ve ona şükür ifade eden bir vasıtaadır. İnsanlık tarihinde ilk kurban olayı, Hz. Âdem'in oğullarının Cenab-ı Hakk'a takdim ettikleri kurbanlarla başlamıştır. İslam'da kurban kesme geleneği, daha dar çerçevede içinde ele alınırsa, Hz. İbrahim'e kadar uzanır. Cahiliye devrinde diğer ibadetler gibi kurban ibadetine de şirk karışmıştı. Nihayet Hz. Muhammed (s.a)'in müdahalesiyle kurban şirkten arındırılmış, Mekke hayatında şahsına özel farz kılınan "şükür kurbanı", Medine devrinde ise "udhiyye kurbanı" olarak ortaya çıkmıştır.

Bütün dinlerdeki insanlarda, mensup oldukları dinlerinin kendileri açısından kutsal sayılan bazı yerlerini ziyaret etme fikri yatar. İslam'da da mukaddes sayılan beldeler ve makamlar vardır. *Kâbe* bu hüviyetiyle ve haccın bir unsuru olması sebebiyle müslümanların en çok saygı duydukları bir mabettir. Gücü yeten kişiye bütün ömrü boyunca bir kere yapması emredilen haccın, bazı çeşitleri ve kendine has âdâbı bulunmaktadır.

Kur'an'ın bize verdiği bilgilere göre hac ibadeti İslamiyet'ten önce Araplarda mevcut olup Hz. İbrahim'den kalmadır. *Kâbe*'de Hz. İbrahim ve oğlu *İsmail* tarafından inşa edilmiştir. Hz. İbrahim'in dinindeki hac ibadeti ihram, telbiye, vakfe, tavaf, say, cemrelerin taşlanması, kurban kesilmesi gibi hususları da bünyesinde bulundurmaktaydı. Bunlar, bir takım şirke ait unsurlar ve hurafelerle karışmış, tahrifata uğramış olarak cahiliye devrinde de devam etmiştir. Cahiliye devri halkı putlar için ihrama girerler, ihramdayken hayvan eti ve yağ yemeyip perhiz yaparlar, ihrama girdikleri zamanda gölgede oturmazlar, eve yahut çadıra girmeleri gerektiğinde, evin arka duvarını delerek yahut evin üstünden atlayarak, ya da merdiven kurmak Suretiyle girerlerdi. Yine Cahiliye döneminde müşrikler, erkek ve kadın, açık saçık el ele tutuşur, *Kâbe*'nin etrafını dolaşırlar ve ıslık çalıp el vururlardı. Böylece, ibadet ediyoruz diye çalar, oynar, hora teperler ve yaptıklarını alkışlardı. Bunun gibi hususlarla bu dönem halkının, bir takım lüzumsuz ilavelerle hac menasikinin aslını ve özünü bozup zorlaştırdıklarını görmekteyiz. Hz. Peygamberin İslamî usullere uygun olarak hac menasikini yerine getirmesi, hicretin sekizinci yılında Mekke'nin fethi sırasında değil haccın farziyetini bildiren âyetin nüzulünü takip eden hac mevsiminde yani hicretin

onuncu yılında vuku bulmuştur. Hac hicretten dokuz yıl sonra farz kılınmıştır. Bu yıl ve ilk haccı, Hz. Ebû Bekir yapmıştır. Peygamberimiz (s.a), ilk kez hicretin onuncu yılında haccetmiştir. Hac ile birlikte umre konusuna da genişçe yer verilmiştir.

27.04.2008

Tahir MEHTİOĞLU

KAYNAKÇA

- Abdulgâkî**, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Kur'an'l-Kerim*, (M.Özdemir), (Mektebetü'l-İslamiyye), İstanbul 1982
- Ahmed b. Hanbel**, eş-Şeybanî (241/855), *Müsned*, (Dârü'l-Hadîs), Kahire 1995
- Akyüz**, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, (İz Yayıncılık) c. 1-4, İstanbul 1995
- Alûsî**, Ebû's-Sena Şehabeddin Mahmûd b. Abdullah, *Rûhu'l-meânî fi tefsiri'l-Kur'anî'l-Azîm ve's-sab'i'l-mesânî*, (Dârü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabî), Beyrut t.y.
- Aşkar**, Muhammed Süleyman, *efâlu'r-Rasûl ve Delâletuhâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, bsk. 2, Beyrut 1988
- Atar**, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları), İstanbul 2006
- Ateş**, Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliyye ve Ehli Kitap Örf ve Âdetleri*, (Beyan yayınları), İstanbul 1996
- Ateş**, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, (Kuba yayınları), İstanbul t.y.
- _____; *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. 1-12, (Yeni Ufuklar Neşriyat), İstanbul 1990
- Begâvî**, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud (516/1122), *Şerhu's-Sünne*, (el-Mektebetü'l-İslamiyye), Beyrut 1983/1403
- Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (458/1066), *Sünenü's-sagîr*, (thk; Abdüsselam Abdüşşafi, Ahmed Kabbanî), c. 1-2, (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), Beyrut 1992
- Bilmen**, Ömer Nasuhî, *Büyük İslam İlmihali*, (sad. A. Fikri Yavuz), (Huzur Yayınları), İstanbul t.y.
- _____; *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, c. 1-8, (Bilmen Yayınları), İstanbul 1967

- Bilâl**, Aybakan, *İslam'da Dini Bilginin Doğası ve Usul-i Fıkhın Geliştirdiği Yorum Tarzına Genel Bir Bakış*, (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 18), İstanbul 2000
- Buhârî**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, c. 1-16, İstanbul t.y.
- Cessas**, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed es-Sadık Kamhavî), (Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabiyye), Beyrut 1985
- Cevad Ali**, *el-Mufasssal fî tarihi'l-arab kable'l-İslâm*, (Dârü'l-İlm li'l-Melayin), Beyrut 1980
- Cezirî**, *Kitabu'l-Fıkh Ale'l Mezahibi'l-Erbaa*, Beyrut: Darü'l-Fikir, t.y.
- Cilacı**, Osman, "İlahi Dinlerde Kurban", (Diyanet Dergisi), Eylül-Ekim 1979
- Cürcanî**, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali, (816/1413), *Kitâbü't-Ta'rifât*, (Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye), Beyrut 1983
- Cüveynî**, İmamü'l-Harameyn, *el-Burhan fî Usuli'l-Fıkh*, (Abdulazim ed-Dîb yay.), Katar 1399
- Çetiner**, Bedrettin, *Esbâb-ı Nüzul*, c.1-2, (Çağrı Yayınları), İstanbul 2002
- Dihlevî**, Şah Veliyullah, *Huccetullâhi'l-Bâliğa*, (çev. Mehmet Erdoğan), c. 1-2, (İz Yayıncılık), İstanbul 1994
- Duman**, Zeki, *Beyânu'l-Hak (Kur'an-Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri)*, (Fecr yayınları), Ankara 2006
- Döndüren**, Hamdi, *Delilleriyle İslam İlmihali*, (Erkam Yayınları), İstanbul 2004
- Dönmez**, İ. Kâfi, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, (İFAV), c. 1-4, İstanbul 1997
- Ebû Dâvud**, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdi es-Sicistanî (275/889) *Sahihu'l Sünen Ebû Dâvud*, c. 1-3, (Mektebetü'l-İslamî), Beyrut 1989
- Ebû Zehra**, Muhammed, *İslam'da Sosyal Dayanışma*, (çev. E. Ruhi FIGLALI), (Yağmur Yayınevi), İstanbul 1969
- _____; *İslam Hukuk Metodolojisi (Usul-i Fıkh)*, (çev. Abdülkadir Şener), (Fon Yayınları),
- Erdoğan**, Mehmet, *Fıkh ve Hukuk Terimleri* Ensar yay. 2 bsk. İstanbul 2005

- Erkal**, Mehmet, *Zekât*, (Erkam yayınları), İstanbul 2004
- Ezrakî**, Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdullah (250/865), *Ahbâru Mekke*, (Dârü'l-Sakâfa), c. 1-2, Beyrut 1979
- Ebü'l-Hüseyn el-Basrî**, *el-Mu'temed fî Usuli'l-Fıkh*, (M. Hamidullah), Dımaşk 1965
- Gazâlî**, *el-Mustasfa min İlmi'l Usûl* (İslam Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi), (çev. Yûnus Apaydın), (Rey Yayınları), y.y. 1994
- Güç**, Ahmet, *Çeşitli Dinlerde ve İslam'da Kurban*, (Düşünce Yay.), İstanbul 2003
- Hamidullah**, Muhammed, *İslam'a Giriş*, (çev. Cemal AYDIN), (TDVY), Ankara 1996
- _____; *İslam Peygamberi*, (Beyan Yayınları), İstanbul 2004
- _____; *Resulullah Muhammed*, (çev. Salih TUĞ), (İrfan Yayınları), İstanbul 1973
- _____; *Modern İktisat ve İslam*, (çev. Salih TUĞ), (Yağmur yayınları), İstanbul 1963
- _____; *İslam'ın Hukuk İlmine Katkıları*, (Beyan yayınları), İstanbul 2005
- _____; "Müslümanlarda Hukuk Felsefesi", (çev. İ. K. Dönmez), *İslam Medeniyeti, Dergisi*, c. IV, sayı: 4 ağustos1980
- Hanefî**, Hasan, *İslamî İlimlere Giriş*, (çev. Muharrem Tan), (İnsan Yay.), İstanbul 2000.
- Haskefî**, Muhammed Alaaddin b. Ali, *Dürrü'l-Muhtar*, (Reddü'l-Muhtar'ın Haşiminde), Beyrut t.y.
- Hatipoğlu**, Haydar, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, c. 1-10, (Kahraman yay.), İstanbul 1982
- Hudarî**, Muhammed b. Afifî el-Bacurî, *Tarihu't-Teşri'l-İslamî*, bsk. 8, (Dârü'l-Fıkr), Beyrut 1967
- Hümeynî**, Ayetullah Ruhullah b. Mustafa Musevî, *Zubdetu'l-Ahkâm*, bsk. 2, (ed-Dârü'l-İslamiyye), Beyrut 1987
- Heysemî**, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman (807/1405), *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid*, (Dârü'l-Kitâbî'l-Arabî), c. 1-10, Beyrut 1967

- İbn Abidin**, Muhammed Emin, *Reddü'l-Muhtar ala'd-Dürri'l-Muhtar*, c. 1–14, (Dâru'l-Kitabü'l-İlmiyye), Beyrut 1994
- İbn Dakîki'l-Îd**, Takiyyuddin Ebû'l-Feth, *İhkâmu'l-Ahkâm Şerhu Umdeti'l-Ahkâm*, (Âlimü'l-Kutub), Beyrut 1987
- İbnü'l-Esîr**, İzzüddin Ebû'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Daru's-Sadr), Beyrut 1979
- _____; *en-Nihâye fi garibi'l-hadis ve'l-eser*, (Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye), Kahire 1963
- İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (Mustafa el-Babî el-Halebî), Kahire 1955
- İbn İshâk**, Muhammed, *Siyer*, (haz. M. Hamidullah), (Akabe yayınları), İstanbul 1991
- İbn Habîb**, Ebû Cafer b. Habib Muhammed b. Habib Ümeyye Bağdadî Haşimî, *Kitabu'l-Muhabber*, (Dâru'l-Afaki'l-Cedide), Beyrut t.y.
- İbn Hacer**, Ebû'l-Fadl Şihabuddin Ahmed b. Ali el-Askalanî, *Fethu'l-Barî bi Şerhi'l-Buhârî*, (Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye), Kahire 1978/1398
- İbn Humam**, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid (861/1457), *Fethu'l-Kadîr*, (el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye), Bulak 1315
- İbnü'l-Kelbî**, Ebü'l-Münzir Hişam b. Muhammed b. Saib (204/819), *Kitabü'l-Esnâm*, (çev. Beyza Düşüngen), (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), Ankara 1969
- İbn Kesîr**, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer (774/1373), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 1–8, (Kahraman yayınları), İstanbul 1984
- _____; *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Dâru'l-Hadîs), Kahire 1993
- İbn Kudâme**, Muvaffaku'd-Din, Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, (Mektebetu İbn Teymiyye), Kahire t.y.
- İbni Mâce**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvenî, *Sünen-i İbn Mâce*, (h. 207–275), (Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî), y.y. t.y.
- İbn Manzur**, Ebü'l-Fazl Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, c. 1–18, (Daru's-Sadr), Beyrut t.y.
- İbn Receb**, Ebü'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed Hanbelî (795/1393), *Tefsiru İbn Receb el-Hanbelî*, cem'a ve telif ve talik

Tarık b. Avazullah b. Muhammed), c. 1–2, Riyad: Dârü'l-Asıme, 2001/1422.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velid Muhammed Kurtubî, *Bidâyetü'l-Muctehid ve Nihâyetü'l-Muktasad*, c. 1–2, (Mektebetü'l-Ticariyetü'l-Kubra), Kahire t.y.

Karaman, Hayrettin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, (İz Yay. Gerçek Hayat), İstanbul 2003

_____ ; *İslam Hukuk Tarihi*, (İz Yayıncılık), İstanbul 2004

Karagöz, İsmail, *Kur'an'da İbadet Kavramı*, (Şule yayınları), İstanbul 1997

Kardavî, Yusuf, *Fıkhu 'z-Zekât*, (Dârü'l-İrşad), Beyrut 1969

Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin el-Hanefî, *Bedâiü's-sanâi' fi tertibi 'ş-şerâi'*, bsk. 2 c. 1–7, (Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye), Beyrut 1982

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensari, *el-Câmu'l-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 1–20, (Dârü'l-Kitabu'l-Arabî), Kahire 1967

Kettanî, Muhammed Abdülhay, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, c. 1–2, (Dârü'l-İhya Tûrâsi'l-Arabî), Beyrut t.y.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kasım Zeynüislam Abdülkerim b. Hevazin (465/1072), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, (thk. Mahmud b. Şerîf), (Dârü'l-Kütübi'l-Hadise), Kahire 1974

Koca, Ferhat, *İslam Hukukunda İbadet Kavramı*, (İmvak), Çorum 2000

Mâlik, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyerî, *Muvatta*, c. 1–3, (Müessesetü'r-Risâle) Beyrut 1992

Medkur, Muhammed Selam, *Nazâriyyâtu'l İbâha İnde'l Usûliyyin ve'l Fukaha*, (Dârü'n-Nehdati'l Arabiyye), Kahire t.y.

_____ ; *Mebahisu'l Hukm İnde'l Usuliyyin*, y.y. Kahire t.y.

Merginânî, Ebî Bekr, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi*, (thk; Muhammed Tamir, Hafız Aşur Hafız), (Dârü's-Selam), Kahire 2000

Meydanî, Abdulgani el-Ganimî, *Lübâb fi Şerh'l-Kitab*, (Dârü'l-Ma'rife), Beyrut 1998

el-Mevsûatü'l-fıkhıyye, Kuveyt 1414/1993

- Müslim**, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahih-i Müslim*, (M. Fuad Abdülbaki), c. 1–5, (Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye), Kahire 1955/1374–1956/1375
- Mollamehmetoğlu**, Osman Zeki, *Sünen-i Tirmizî, Tercemesi*, c. 1-5, (Yunus Emre yay.), İstanbul t.y.
- Nesaî**, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (303/915), *Sünenü'n-Nesaî*, c. 1–8, (Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî), Beyrut t.y.
- Olgun**, Tahir (Tahiru'l-Mevlevî), *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, (Haz. C. Kurnaz), (Akçağ Yayınları), Ankara 1998
- Pak**, Zekeriya, *Kur'an'da Kulluk*, (Kayıhan yayınları), İstanbul 1999
- er-Râzî**, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *el-Mahsûl fî ilmi usuli'l fikh*, (thk; Câbir Feyyaz el-Alvânî), (Müessesetü'r-Risale), Beyrut 1996
- _____; *Tefsirü'l-kebir Mefâtihi'l-gayb*, (Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye), İstanbul 1307
- Sabunî**, Muhammed Ali, *Tefsiru Âyati'l-Ahkâm*, c. 1–2, (Mektebetü'l-Ğazâlî), Dimeşk 1980
- Suyutî**, Ebü'l-Fazl, *ed-Durrü'l-Mensûr, fi't-tefsiri'l-me'sur*, (Dârü'l-Fikir), Beyrut 1983
- Serahsî**, Ebû Bekr Şemsüleimme, Sehl, *el-Mebcut*, 1–10, (Çağrı yayınları), İstanbul 1982–1983
- es-Sübki**, Ebû Nasr Taceddin Abdülvehhab, *Hâşiyetü'l Bennânî alâ Şerhi Celal Şemsuddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî alâ Metni Cem'ul Cevâmi'*, (İlim Yayınları), Diyarbakır t.y.
- Şa'ban**, Zekiyyuddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usuli Fıkıh)*, (çev. İ. Kâfi Dönmez), (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları), Ankara 2005
- Şâtübî**, Ebû İshâk, *el-Muvafakât (İslami İlimler Metodolojisi)*, (çev. Mehmet Erdoğan), (İz Yayınları), İstanbul 2003
- Şa'ranî**, Ebû Abdurrahman Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali el-Mısırî (973/1565), *Keşfü'l-gumme an câmi'l-ümme*, c. 1–3, (Dârü'l-Fikr), Beyrut 1988
- Şevkanî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani, *Neylü'l-evtar şerhi münteka'l-ahbar*, (Mustafa el-Babi el-Halebî), Kahire 1971
- Şeybânî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad el-Hanefî (189/805), *el-Aslu'l-Maruf bi'l-Mebcut*, c. 1–5, (Âlemu'l-Kütüb), Beyrut 1990

- Sofuoğlu**, Mehmed, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, c. 1–16, (Ötüken yay.), İstanbul 1987
- _____; *Sahîh-i Müslim ve Tercemesi*, c. 1–8, (İrfan yay.), İstanbul 1386/1967
- Taberî**, Ebû Cafer M. b. Cerir, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'an*, c. 1–30, (Daru'l-Fikir), Beyrut 1984
- _____; *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mulûk*, c. 1–5, (Daru'l-Kitab İlmîyye), Beyrut 1987
- Tahtavî**, Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Hanefî, *Haşiye Ala Meraki'l-Felah, Şerhu Nuru'l-İzah*, (Matbaatu Mustafa Muhammed), Kahire t.y.
- Taftazânî**, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, *Şerhu't-telviḥ alâ't-tavdîḥ limetni't-tenkîḥ fî usuli'l-fikh*, (Dâru'l kutubi'l ilmiye), Beyrut t.y.
- Tehanevî**, Muhammed b. A'la b. Ali el-Hanefî (1158/1745), *Keşşafü ıstılahatü'l-fünun*, (Daru's-Sadr), Beyrut t.y.
- Topbaş**, Osman Nuri, *Kur'an ve Sünnet İkliminde İslam İman İbadet*, (Erkam Yayınları), İstanbul 2000
- Tuğ**, Salih, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, (İFAV), İstanbul 1984
- Türkiye Diyanet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, (D.İ.A), İstanbul 1987
- Türkiye Diyanet Vakfı (TDV)**, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara 2001
- Yavuz**, Y. Vehbi, *Cuma Namazı*, bsk. 2, (İlim ve Kültür Yayınları), Bursa 1986
- Yazır**, Elmalılı M. Hamdi (ö.1358/1939), *Hak Dinî Kur'an Dili*, c. 1–8, (Ebüzziya matbaası), İstanbul 1935
- _____; *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıḥ İstılahları Kamusu*, (haz. Ayhan Yalçın), c. 1–5, İstanbul 1996
- Yeniçeri**, Celal, *Hz. Muhammed ve Yaşadığı Hayat*, (İFAV), İstanbul 2000
- _____; *Uzay Âyetleri Tefsiri*, İstanbul (Erkam yayınları), 1995
- _____; *İslam İktisadının Esasları*, (Şamil Yayınevi), İstanbul 1980
- _____; *İslam'da Devlet Bütçesi*, (Şamil Yayınları), İstanbul 1984
- Yıldırım**, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyet*, (Kayıhan Yayınları), İstanbul 1987

Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (thk. İbrahim Terzî), bsk. 3, (Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî), Beyrut 1975

Zuhayfî, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, (trc:Heyet), İstanbul 1994

_____; *el-Fıkhü'l-İslami ve Edilletuhu*, (Dârü'l-Fikir), Dimaşk 1985